JAN COOPER
China antică
Traducere şi note Constantin Ionescu Boeru
BUCUREŞTI, 200.
Colecţia *Civilizaţii Dispărute* este coordonată de Lydia Constanţa Ciucă
PRIETENII CĂRŢII CP 58 – 47 BUCUREŞTI ISBN 973 – 573 – 117 – 7
PARTEA ÎNTÂI
ISTORIA
1
ISTORIA TRADIŢIONALA
Cei Cinci Suverani şi cei Trei Augusti storia tradiţională a Chinei începe cu epoca celor Cinci Suverani (*Wu Ti*) care au domnit, se pare, înaintea celor Trei Augusti (San *Huang*).
Primii trei din cei Cinci Suverani, şi anume Huang-ti, Ciuan-hiu şi Kao-sin sunt citaţi în lucrările derivate din tradiţia confuciană, lucrări cu caracter mai curând filosofic decât istoric, în cartea de istorie (*Şu king*), atribuită lui Confucius, nu sunt menţionaţi decât ultimii doi Suverani.
Yao şi Şuen.
Sâma Ţ'ieri, care a scris prima mare compilare de istorie generală (*Memorii istorice*) vorbeşte, în capitolul întâi, de cei Cinci Suverani, menţionându-l pe Huang-ti ca prim Suveran.
Într-o tradiţie iconografică, probabil din epoca Han, rezultă că cei Trei Augusti ar fi domnit înaintea celor Cinci Suverani. Ei se numeau: Fu-hi, Niu-Kua şi Şen-nong.
Erudiţii chinezi şi-au propus să realizeze tabloul unei epoci fericite în care Suveranii şi Augustii, domnind înaintea dinastiilor regale, erau dominaţi de Virtutea lor desăvârşită.
Primii eroi din *Şu-King* (cartea de istorie atribuită lui Confucius), Yao şi Şuen, apar implicaţi într-o poveste dramatică a Marilor Ape, în care întemeietorul primei dinastii regale, Yu cel Mare, are rolul principal, în alte povestiri din această carte, apar unii Augusti (Niu-Kua şi Ciu-jong) sau alţi eroi. Povestea Apelor Revărsate reprezintă un mit referitor la organizarea lumii, fiind legat, uneori, de rituri agrare cu caracter şamanist1: făcând desene pe pământ, apa va

ţâşni şi va curge în albia sa.

Suveranii, creatori ai civilizaţiei naţionale

Fiecare Suveran avea ca emblemă un Element unic şi un fel de Virtute totală (din cele cinci Virtuţi existente), ei fiind în acelaşi timp creatorii civilizaţiei naţionale.

Fu-hi şi Niu-Kua au creat, împreună, riturile

1) religie animistă primitivă care consideră că slujitorii cultului po? influenţa spiritele rele sau bune printr-un rit religios.

Şi **

*Regele Mu conducându-şi carul*dinastia Ciu căsătoriei şi ale cadourilor, iar Şen-nong, suveranul cu cap de bou, a inventat plugul şi a stabilit regulile agriculturii. Huang-ti este considerat creatorul armelor şi al tehnicilor de turnare a metalelor. Uneori, însă, aceste descoperiri sunt atribuite ministrului său, c'e-yu.

Se spune că Şuen a finisat vasele de argilă. Dar şi în cazul lui, marile descoperiri care i-au marcat domnia, ca şi în cazul lui Yao, sunt opera miniştrilor lor: Hi-ho, cel ce a stabilit anului solar, K'i, care i-a învăţat pe chinezi să semene şi să pună răsaduri, Kao-yao care a întocmit dreptul penal.

Deasupra acestor eroi specializaţi într-un singur domeniu, suveranii domneau emanând, datorită Virtuţii lor, o forţă ordonatoare şi civilizatoare. Această Virtute se propaga în spaţiu şi în timp, realizând unitatea imperiului şi identificând frontierele Chinei cu cele ale Universului, atunci când Suveranul, călătorind, ducea cu el Virtutea sa la marginile lumii.

Huang-ti a atins, de exemplu, în Extremul Occident, muntele K'ong-l ong, iar Ciuan-hiu, la capătul Levantului, arborele P-an-mu. A fost însă suficient ca Yao să trimită delegaţi la cei patru poli şi ca Şuen să facă o simplă ceremonie în capitala sa la cele patru porţi, ca ei să supună Universul întreg ordinii pe care voiau s-o impună.

Un Suveran avea toate atributele pe care le putea da unui semizeu o filosofie (în întregul ei) diferită de concepţiile creaţioniste. Suveranii sunt prezentaţi în istoria tradiţională mai curând ca nişte înţelepţi decât ca eroi. Rolul lor primordial era să facă să domnească ordinea printre oameni. Yao a instaurat domnia respectului filial şi a virtuţilor civice. El a domnit numai pentru binele poporului, fără a se gândi la persoana lui, ca şi Şuen.

Între cei Cinci Suverani n-a fost nicio legătură de rudenie. Şuen,

de exemplu, era doar ginerele lui Yao şi a fost făcut Suveran după ce a fost ministru şi a dovedit că este un înţelept demn să domnească. Yao I-a proscris pe fiul său, Tanciu, care ar fi făcut rău Imperiului.

Un Suveran era un înţelept care domnea fără a dori să guverneze. El se trudea să creeze ordinea, după Virtutea care emana din el însuşi. Această ordine era, înainte de toate, morală, dar cuprindea totul.

CELE TREI DINASTII REGALE

storia celor Trei Dinastii este înscrisă în *Şu king* (Cartea de istorie), în *Şi king* (Cartea clasică a Poeziei) şi în *Analele pe bambus*.

Lui Şuen, ultimul Suveran, i-a urmat Yu, cel care a întemeiat dinastia Hia. Regii din această dinastie s-au pervertit, au încurajat corupţia, aşa că au fost alungaţi de regii din dinastia Yin (sau Şang, sau Yin-şang) care i-au înlocuit.

Ultimii regi din dinastia Yin au făcut rău Imperiului şi au fost înlocuiţi de regii din dinastia Ciu.

Doar Cerul putea acorda investitura unui rege al Chinei

O familie nu putea da regi Chinei sau Fii ai Cerului (*T'ien ţiu*) decât pentru perioada în care Cerul îi acorda investitura (*ming*). Această investitură, acest mandat ceresc, era întotdeauna temporar.

Mandatul ceresc care permitea domnia se dădea numai datorită meritelor (*kong*) unui mare Strămoş. Marii Strămoşi ai celor Trei Dinastii Regale (*San Wang*) au fost toţi miniştri ai lui Şuen, ultimul Suveran: Yu, care a întemeiat dinastia Hia, a fost S/"-*kong* (şef al lucrărilor publice); Sie şi K'i, strămoşii celor din dinastiile Yin şi Ciu, au fost: unul, inspector al populaţiei, celălalt funcţionar superior la agricultură. În plus, naşterea celor trei Strămoşi dinastici a fost miraculoasă: ei s-au născut din voinţa Cerească, în toate trei dinastiile, regii descindeau dintr-un Fiu al Cerului.

Încă de la începutul secolului VIII î.Hr., istoria arată că cei din dinastia Ciu erau secătuiţi de puteri. Virtutea lor era epuizată şi dezastrele naturale au dovedit-o. Dezastre asemănătoare se produseseră şi la sfârşitul dinastiei Hia, ca şi la sfârşitul dinastiei Yin. Ultimii suverani din fiecare dinastie erau foarte orgolioşi şi acţionau aşa cum doreau ei, în loc să respecte Virtutea care era identică cu Ordinea naturală. Ei nu mai conduceau după mandatul dat de Cer şi Cerul i-a abandonat, nemaitratându-i ca pe Fii respectuoşi, deoarece Virtutea regală se obţinea doar prin îndeplinirea ordinelor cereşti.

Dinastia Hia

Yu cel Mare, întemeietorul dinastiei Hia, avea toate caracteristicile unui adevărat Suveran; mai mult chiar, niciun alt Suveran nu se asemăna cu un

«fac semizeu mai mult decât acest creator al Regalităţii. Yu era activ, serviabil, capabil, harnic… se îmbrăca şi mânca simplu şi arăta o deosebită evlavie faţă de puterile divine; avea o locuinţă umilă, dar cheltuia mult pentru canalele de irigaţii.

Deţinea în el Virtutea necesară pentru unirea Imperiului şi i-a aşezat în locuri potrivite atât pe chinezi cât şi pe barbari; Imperiul a cunoscut atunci Marea Pace. Respectând riturile, el a călătorit până la cele *Patru Orizonturi*, pentru a stabili graniţele Lumii şi ale Chinei. Toate acestea le-a făcut, pe vremea când era doar ministru al lui Şuen care I-a prezentat Cerului şi, după moartea lui, a trebuit să domnească. Ca orice Suveran, el şi-a numit un ministru, pe Kao-yao şi, apoi, la moartea acestuia, pe Yi (sau Poyi), care se pare că a fost fiul lui Kao-yao.

Când Yu a murit, seniorii l-au părăsit pe Yi, s-au dus ia K'i şi i-au spus: „Prinţul nostru este K'i, fiul lui Yu, Suveranul". Astfel a fost stabilit principiul eredităţii dinastice.

Lui Yu, regele civilizator, i-a urmat, deci, K'i, regele războinic. Dar istoria îi cunoaşte o singură victorie, prin care a întărit opera paşnică a tatălui său.

Înainte de a ajunge la Kie, ultimul din dinastia Hia, istoria mai vorbeşte de regele K'ong-Kia, căruia Cerul i-a trimis o pereche de dragoni, din care regele a mâncat-o pe femelă. Unii văd în acest dar ceresc o confirmare a Virtuţii regale şi fac din K'ong-Kia un înţelept care respecta întru totul voinţa Cerului. Alţii însă văd în el un amator de magie care a instaurat dezordinea şi „a pervertit Virtutea celor din dinastia Hia".

Ultimul rege, Kie, a distrus definitiv această Virtute. Nu era un suveran incapabil, dar era un tiran. Iubea luxul şi se destrăbăla cu prizonierele aduse din expediţii. Un vasal pe care Kie I-a închis şi apoi I-a eliberat, Tang, sprijinit de alţi vasali ai lui Kie şi de seniori, a ridicat o armată cu care I-a învins şi I-a alungat pe Kie de pe tron.

Dinastia Yin

T'ang Victoriosul a întemeiat dinastia Yin. El cobora din primul Suveran şi din Sie care se distinsese ca ministru al lui Şuen. Printre

strămoşii săi se numără Hiuan-ming care a regularizat cursul Fluviului Galben.

T'ang şi-a început domnia pedepsindu-i pe cei care nu făceau sacrificii şi pe cei care nu aveau milă de popor. Totuşi, în timpul domniei lui nu a făcut fapte de seamă. Nici urmaşii lui nu s-au distins prin fapte deosebite.

Dinastia Yin a dispărut odată cu Şiu-sin, despre care se spune că a tras cu săgeţi spre Cer şi acesta I-a pedepsit trimiţând un foc puternic care I-a ars împreună cu femeile şi averile sale. El a fost tiranul cel mai urât de popor. A avut o forţă fizică supraomenească; şi-a ucis soţia principală; a inventat noi metode de tortură şi i-a chinuit şi torturat pe toţi cei care îi condamnau purtările.

EI I-a închis într-un turn pe Şeful din Vest, prinţ din familia Ciu, cel mai virtuos dintre vasalii săi! Atunci, muntele Yau s-a prăbuşit, o femeie s-a

«jWit. Uiv. * – «Ă—i l i transformat în bărbat şi au apărut doi sori pe cer. Şeful din Vest, când a fost eliberat, i-a adunat în jurul lui pe seniori şi pe vasali şi, în fruntea unei armate, a înlăturat dinastia Yin.

Dinastia Ciu

Regii din dinastia Ciu coborau din Huang-ti şi din K'i. Triumful acestei dinastii a fost rodul activităţii a doi regi, Wenşi Wu.

Regele Wen a avut mai întâi titlul de şef al Vestului şi, în această calitate, i-a învins pe barbari şi i-a pedepsit pe cei vinovaţi. După aceea, a luat tronul şi a devenit Rege.

Fiul său, Wu, a fost un rege războinic, dar el s-a înarmat numai pentru a executa ordinul Cerului de a-l pedepsi pe Şiu-sin, fostul rege, care se purta cu mare cruzime fată de cele *O Sută de Familii*. Imediat ce I-a învins, „a lăsat armele şi şi-a inspectat fiefurile".

Urmaşul său, c'eng, s-a luptat şi el contra partizanilor dinastiei Yin, pe care i-a învins, întărind dinastia Ciu. Despre urmaşii lui se ştie doar că regele Ciao a murit neştiut de nimeni deoarece „Virtutea regală" slăbise. Ea şi-a recăpătat forţa în regele Mu, fiul lui Ciao, care s-a născut în mod miraculos. Era un erou cântat de poeţi, fiind protagonistul unui roman de aventuri. Este celebru şi prin călătoria pe care a făcut-o în Vestul îndepărtat; el a promulgat un Cod penal. Apoi, Virtutea a slăbit iar, la urmaşii săi, cărora „poeţii le-au adresat satire".

Decadenţa s-a accentuat în timpul regelui Li, care a fost destul de slab la minte ca să adune bogăţii şi să încerce „să închidă gura

poporului"; a trebuit să părăsească tronul în anul 841 î.Hr. Până în anul 828 î.Hr. puterea a fost în mâinile *a* doi miniştri. Când a murit Li, ei l-au încoronat pe Siuan (828 – 782 î.Hr.). Acesta a făcut multe greşeli: el nu a arat pământul regal, a hotărât recensământul populaţiei, lucru interzis, şi a iubit prea mult plăcerile. Dar, apoi, s-a îndreptat pentru că s-a ruşinat şi şi-a mărturisit greşelile.

Unii cronicari spun că prin aceasta a reuşit să renască Virtutea celor din dinastia Ciu.

Alţi spun că a fost omorât cu săgeţi de fantoma uneia din victimele sale, după ce suferise o înfrângere chiar acolo unde nu voise să are pământul. Greşeala de a face recensământul populaţiei a fost plătită de fiul său, regele Yeu (781 – 771): a fost învins de barbari şi ucis. El fusese îndrăgostit de Pao-ţi, o femeie frumoasă şi iscusită, dar care era bârfitoare şi prin aceasta a atras nenorocirea. Pao-ţi se născuse din spuma unui dragon care a fecundat o fetiţă de şapte ani. Dragostea pe care i-a purtat-o regele Yeu a tulburat întreaga natură: muntele K'i s-a prăbuşit şi trei râuri au secat. Şi dacă regii din dinastia Ciu, a căror Virtute dispăruse, nu au fost total eliminaţi, a fost din cauză că în acel moment nu a apărut în China niciun înţelept care să aibă geniul binefăcător al unui întemeietor de dinastie.

W71

V—:

EPOCA HEGEMONILOR ŞI A REGATELOR RĂZBOINICE

scrie Sâma Ţ'ieri istoria perioadei următoare (secolele IV-III) sub formă de monografii a senioriilor.

O parte dintre seniorii din această perioadă şi-a luat titlul de Rege. Dintre ei, unii au primit denumirea de *Hegemoni*, tradiţia rezervând, în mod obişnuit, acest nume pentru cinci personaje care au trăit în secolul VII, care au încercat să dea Chinei o nouă dinastie regală şi au jucat un rol important în epoca denumită a *Regatelor războinice*. Aceşti Hegemoni au încercat să înlocuiască dinastia Ciu, complet epuizată, acţionând ca protectori semirespectuoşi sau ca duşmani declaraţi ai casei regale.

Itlul de Fiu al Cerului a fost păstrat de regii din dinastia Ciu aproape până la întemeierea Imperiului. Dar, timpul scurs între secolele VIII şi III s-a caracterizat prin lupte de dobândire a superiorităţii între câteva state feudale (*kuo*). Istoria acelor timpuri este redată de analele senioriale. Sursa principală, pentru secolele

VIII-V este *Ci uen ţin* (*Anale*} din ţara Lu, patria lui Confucius, dar din păcate ea nu dă decât o listă de fapte. A fost completată cu trei comentarii: 1) *Ţo ciuan* – cel mai important, bazat, fără îndoială, pe una sau mai multe cronici locale – povesteşte întâmplări care se referă la toate ţările chineze; 2) *Kuoyu*, este o culegere de *contiones*, studii aranjate pe ţări; 3) *Studiile Regatelor războinice* în care

Cum se pot traduce titlurile senioriale chineze

Cuvântul *hegemon*se traduce prin doi termeni pe care istoricii chinezi îi folosesc frecvent. *Pa*, *care* înseamnă un senior cu un mare prestigiu şi cu mare putere, şi *Po*, care poate să însemne un senior cu o autoritate deosebită, dată de un Fiu al Cerului. Regele avea dreptul, prin tradiţie, de a da sau de a retrage titlurile senioriale. Aceste titluri în limba chineză erau: *Kong*, *Hu*, *Po*, 77, *Nan* şi sugerau ideea de putere virilă sau militară, în ţara lor, toţi seniorii erau desemnaţi cu termenul *Kong* (duce), dar la curtea regală, între ei existau trepte ierarhice

1) conducător; cel care reprezintă forţa principală conducătoare.

(în ordine *Kong*. *Hu*, *Po*, şi, *Nan*) care se traduc în mod obişnuit prin: *duce*, *marchiz*, *conte*, *viconte*, *baron*. Ducii şi marchizii formau categoria superioară, iar ceilalţi categoria inferioară.

Cuvântul Po se mai folosea şi pentru a desemna pe şefii (Fang-po = hegemon) însărcinaţi cu asigurarea ordinii într-o regiune a regatului (*fang*).

Acelaşi cuvânt (Po) era folosit şi pentru divinităţile masculine ca şi pentru desemnarea primului născut.

Regele făcea deosebire între seniorii care aveau acelaşi nume de familie cu el şi seniorii care purtau un nume diferit. Pe primii îi numea *Fu* (unchi după tată = părinţi), iar pe ceilalţi *Kiu* (unchi după mamă = socri), investitura care conferea dreptul special de a face ordine într-o regiune (hegemonie) era acordată unui *Pofusau* unui *Pokiu*.

Cei Cinci Hegemoni din cinci ţări diferite

Regele P'ing (770 – 720 î.Hr.), fiul regelui Yeu din dinastia Ciu a trebuit să-şi mute capitala la est pentru a scăpa de incursiunile barbarilor din vest. Sub domnia lui, casa regală a decăzut şi a slăbit şi mai mult.

Seniorii s-au folosit de puterea lor în această perioadă, pentru a-i asupri pe cei slabi. Ţările Ţ'i, Ci u, Ţ'în şi Ţin s-au dezvoltat şi puterea în fiecare din ele era exercitată de cel care deţinea hegemonia

Divinitate-dinastia Ming

(Fang-po) în ţara sa. Ţ'i, Ci u, Ţ'în şi Ţin sunt (împreună cu Song) ţările care au dat, fiecare, câte unul din cei Cinci Hegemoni tradiţionali.

Ducele Huan din Ţi (683 – 643Î.H.) este primul din cei Cinci Hegemoni, dar cel mai celebru este ducele Wen din Ţin (636 – 628Î.H.). Nimic nu a justificat, însă, atribuirea hegemoniei celorlalţi trei prinţi. Ducele Siang din Song (650 – 637Î.H.) era un descendent al dinastiei Yin şi a ajuns într-un post prea mare pentru el, deoarece „Marea Fericire nu vine de două ori" în aceeaşi familie. Nici ducele Mu din Ţ'în (659 – 621Î.H.) şi nici regele Ciuang din Ci u (613 – 591Î.H.) nu au avut merite deosebite. Mai târziu, ţara Ci u a avut ocazia să întemeieze imperiul, dar nu a reuşit, şi acesta a fost întemeiat de ţara Ţ'în

Hegemonii au fost prinţi care nu aveau decât în mică măsură geniul unui Rege întemeietor.

„Cel căruia Cerul i-a deschis calea".

Cel mai celebru dintre ei, Wen din Ţin a trăit o viaţă aventuroasă înainte de a deveni Hegemon. Era fiul mai mic al seniorului, care I-a trimis la frontieră unde a fost iubit de cei care locuiau acolo. Pentru a scăpa de asasinii trimişi să-l omoare şi pentru a nu se revolta împotriva tatălui său, care nu-l iubea, s-a refugiat în ţara mamei lui, de origine barbară. El a refuzat, la moartea tatălui său, să ia puterea, deşi i s-a propus acest lucru, deoarece, neasistând la ceremoniile de doliu pentru tatăl său, nu credea că are dreptul să-l înlocuiască. A preferat să viziteze cele mai puternice seniorii din acea vreme, ceea ce a dus la creşterea renumelui său.

Pe cei care-l insultau îi trata cu răbdare şi blândeţe. Odată, cerând de mâncare i s-a dat un bulgăre de pământ. Şi-a stăpânit mânia şi a primit bulgărele ca pe un omagiu.

Cei care erau încrezători în Virtutea sa puneau într-o farfurie cu orez, pe care i-o dădeau, o tăbliţă de jad, semn al puterii. El le trimitea înapoi tăbliţa, dar le rămânea recunoscător.

În Ţ'i a fost foarte bine primit şi acolo a cunoscut o femeie, alături de care a vrut să trăiască şi să moară, dar noua lui soţie, preocupată de gloria lui, i-a cerut să-şi continue drumul.

În Ci u, deşi în pericol, a refuzat să facă promisiuni care puteau dăuna ţării sale. Prinţul din Ci u care presimţea în el un rival, nu s-a putut hotărî să-l omoare.

Peste tot se spunea, vorbind de Wen: „Nimeni nu se poate atinge

de cel căruia-Cerul i-a deschis calea!". El era urmat de mai mulţi înţelepţi care-l slujeau cu credinţă. Unul din ei, pentru a-l hrăni pe Wen, şi-a tăiat o bucată din carnea lui: el credea că prinţul era omul Cerului care-i deschisese calea.

În sfârşit, Wen s-a dus în Ţin unde i s-au oferit cinci femei. Armatele din Ţin l-au dus în Ţin unde a obţinut tronul. Apoi a primit titlul de Hegemon, dar nu s-a îngâmfat şi a spus suspinând ca un om îngrijorat: „Am învăţat că numai un înţelept poate să rămână calm după o victorie pe câmpul de luptă".

Cu toate că a fost victorios în război, a meritat mai mult să fie numit Wen (civilizatorul), decât Wu (războinicul).

Şi totuşi, Cerul nu i-a dat Virtutea completă a unui întemeietor, deoarece avea în suflet trufia care îl împiedica pe om să se ridice cu adevărat. Un exemplu este edificator: ducele Wen a pus să se facă un tunel subteran pentru mormântul său, privilegiu acordat doar regilor!

O perioadă de lupte dar şi de tratate între ţări

Nici ceilalţi Hegemoni n-au fost mai puţin înfumuraţi şi nu aveau Virtutea cerută de Ordinea cerească. Din această cauză, în această perioadă, China nu s-a putut bucura de pace, izbucnind mereu războaie între ţările mari, încălcându-se teritoriile şi anexându-se micile fiefuri.

Dar, cu toată duşmănia permanentă dintre Ţin şi Ţin şi dintre Ţin şi Ţ'i şi, mai ales, dintre Ţin şi Ci u, în această perioadă a existat o anumită înţelegere, realizându-se întâlniri şi tratate între ţări.

Tratatul din anul 562 î.Hr. este renumit:

„Noi toţi, care jurăm acum împreună, nu vom acumula recoltele, nu-i vom sprijini pe vinovaţi, îi vom ajuta pe cei care vor fi victimele unui dezastru. Vom avea aceiaşi prieteni şi aceiaşi duşmani. *Vom ajuta casa regală*. Dacă vreunul încalcă acest tratat, fie ca Proteguitorii Adevărului, Munţii venerabili, Râurile venerabile, toţi Zeii, Regii decedaţi, Seniorii

Hpcedaţi să-l distrugă! fie ca poporul să-l părăsească! să-şi piardă Mandatul (ceresc)! familia să-i piară! senioria sa să fie răsturnată!"

Încrederea lui Confucius şi insuccesele sale politice

O pace adevărată, realizată de un prinţ înţelept, tutore dezinteresat al casei regale, acesta era idealul pe care biografii şi tradiţia i-l atribuie lui Confucius (551 – 479 î.Hr.). El ar fi putut să-l

realizeze cu condiţia să fi devenit ministru al unui prinţ, căruia să-i insufle politica sa. Însă şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii sale călătorind din seniorie în seniorie în căutarea celui care ar fi ştiut să-i folosească talentul. El le propunea tuturor „să se conformeze regulilor celor Trei Dinastii şi să repună la mare cinste politica ducelui din dinastia Ciu". Acesta reuşise să întărească puterea dinastiei Ciu, pentru restaurarea Virtuţii. „Dacă s-ar găsi, gândea Confucius, un prinţ care ar fi capabil să se folosească de mine, după un ciclu de *douăsprezece* luni ar obţine deja un rezultat şi după *trei* ani, *perfecţiunea* ar fi realizată", încrederea lui Confucius în vocaţia sa era absolută şi se mira de insuccesele sale. Istoria deplânge eşecurile lui Confucius, dar nu se miră. Ea pare să admită că la începutul secolului V slăbise încrederea în eficacitatea imediată a unei Virtuţi obţinută prin respectarea regulilor tradiţionale.

Tiranii au înlăturat toate tradiţiile regimului feudal

Secolele V, IV şi III au constituit o perioadă de anarhie şi de mare criză morală. Marile ţări înglobaseră aproape în întregime micile domenii senioriale. Ordinea din societate nu mai era bazată pe tradiţie şi pe reguli protocolare. Prinţilor nu le mai trebuia o Virtute, considerată ca până atunci, suficientă în sine. Ei urmăreau profiturile materiale şi creşterea puterii lor. Aceştia au fost *tiranii*, care au introdus obiceiurile venite din afara ţării şi au avut totuşi-meritul de a lărgi orizontul.

În această perioadă se remarcă creşterea puterii ţărilor situate la limita vechii Confederaţii chineze, ţări care preiau influenţele „barbare" şi le răspândesc în China. Personajele cele mai cunoscute din aceste timpuri noi au fost doi prinţi care au trăit chiar la începutul acestei perioade de barbarie. Unul este Ho-lu (514 – 496 î.Hr.), regele din Wu, iar celălalt Kuţien (496 – 465 î.Hr.), regele din Yue (Ciî-Kiang). Amândoi au domnit peste popoare tatuate care purtau părul scurt. Uneori ei sunt consideraţi Hegemoni, deoarece, ca şi aceştia, aveau miniştri înţelepţi. Dar aceşti miniştri nu erau conduşi de înţelepciunea tradiţională, ci se inspirau dintr-o politică adaptată la realităţile existente.

Kuţien, învingătorul lui Wu, folosea multă diplomaţie în relaţiile cu vecinii, dar politica lui agrară şi cea a natalităţii erau influenţate de scopuri militare.

În această perioadă, toate tradiţiile regimului feudal au fost

înlăturate. Războiul nu mai era conceput ca un mijloc de îndeplinire a hotărârilor Cerului, ci a devenit o profesiune. El nu mai urmărea îndreptarea vinovaţilor, ci distrugerea duşmanului, devenind foarte sângeros.

Ţara Ţin a fost un exemplu de cruzime, o adevărată junglă cu animale feroce. Aici se tăiau capetele prizonierilor după fiecare bătălie şi, în acest fel, au pierit zeci de mii de oameni.

Odinioară, idealul era de a se cultiva doar castraveţi şi pepeni galbeni, care nu se puteau conserva şi nu se făceau rezerve de cereale. Acum, din contrai se urmărea formarea de stocuri mari şi de bogăţii.

Cumpătarea a fost înlocuită de lux şi de risipă.

A fost perioada prinţilor strălucitori care trăiau înconjuraţi de femei, de muzicieni, de bufoni, de spadasini. Comploturile şi asasinatele au devenit mijloacele „eroice" ale politicii. Cruzimea şi îngâmfarea nu mai aveau limite. Ceremoniile funerare erau prilej de manifestare a unei oribile cruzimi.

Ho-lu din Wu (514 – 498 î.Hr.) şi-a înmormântat fiica punându-i în mormânt bogăţii de neînchipuit. Cu această ocazie, el a sacrificat pe lângă dansatori, un mare grup de băieţi şi fete din popor. Yen din Song s-a proclamat rege sub numele de K'ang în anul 318 î.Hr. Cu această ocazie s-au dat banchete uriaşe la care se striga: „Zece mii de ani! Zece mii de ani!" El a ars tăbliţele Zeilor Pământului, a biciuit Pământul şi a tras săgeţi spre Cer. Prin aceasta, el voia să-şi afirme superioritatea faţă de toţi zeii.

Anarhia creştea şi toate încercările înţelepţilor de a o curma nu au avut niciun efect; singura lor scăpare era moartea.

Aceasta a fost soarta lui K'iu-yuan, prinţ de sânge din Ci u, înţelept şi poet. Regele Hue (328 – 299 î.Hr.) nu i-a ascultat sfaturile. Degeaba K'iu-yuan a chemat în sprijinul Virtuţii puterea poeziei; degeaba a scris acea vastă alegorie care este poemul *Li sao*, prin care reamintea stăpânului său că se impunea găsirea unui sfătuitor sfânt şi a unei soţii perfecte şi că dobândirea Virtuţii era singura cale pe care trebuia să meargă un prinţ demn de acest nume. Dar K! iu-yuan nu s-a încăpăţânat să spere, cum a făcut Confucius. El s-a sinucis, înecându-se.

Corupţia era generală. Vremea înţelepciunii şi a Onoarei trecuse.

4

ERA IMPERIALA

ntemeierea Imperiului chinez este considerată în Istorie nu ca

sfârşitul, ci ca încununarea unei ere de anarhie şi de nebunie. Pentru perioada care s-a scurs până la domniile în care dinastia Han s-a stabilizat, relatările istorice se inspiră din romanele epice şi din pamfletele muşcătoare care dau un plus de expresivitate şi patetism analelor serbede.

Sfârşitul regalităţii. Ascensiunea dinastiei Ţ'în Primul împărat

Regalitatea a luat sfârşit în anul 256 î.Hr., când regele Nan, din dinastia Ciu, lipsit de orice prerogative, a murit fără a lăsa urmaşi. Din anul 221 î.Hr., China, încetând să mai fie o confederaţie de domenii senioriale aflate sub suveranitatea unui rege, a devenit un Imperiu. Această organizare nouă va dura multe secole.

Încă din anul 325 î.Hr., prinţii din Ţin luaseră titlul de regi, dar nici regele Huei-wen şi nici urmaşii săi nu s-au gândit să schimbe organizarea Chinei. Ei s-au mulţumit să obţină victorii în lupte şi să-şi mărească fieful.

În anul 247 î.Hr., la vârsta de treisprezece ani, Ceng s-a urcat pe tronul ţării Ţin. În anul 221 î.Hr., după victorii deosebite, el a putut spune că întreaga Chină era pacificată şi le-a cerut miniştrilor săi să-i găsească un titlu „care să fie pe măsura meritelor sale". Aceştia i-au propus titlul de August Suprem (*Tai Huang*).

Ceng, pentru a scoate în evidenţă că el avea întreaga Virtute caracteristică perioadei fericite în care au domnit cei trei Augusti şi cei Cinci Suverani, a ales titlul de August Suveran (*Huang-ti*). A hotărât, de asemenea, ca el să fie numit Primul August Suveran (*Şf Huang-ti*), succesorii săi urmând să fie numiţi „al doilea", „al treilea", până la „o mie şi zece mii de generaţii".

Printr-o „veneraţie postumă", el a conferit un nume onorabil predecesorului său (aşa cum făcuseră întemeietorii dinastiei Ciu). Fixând titlul imperial (*Huang-ti* se traduce prin împărat) (istoria îi scrie cel mai adesea numele Ţin şi Huang-ti – Ţin amintind ţara de origine a Primului împărat), el a stabilit Emblema şi Numărul distinctiv al dinastiei pe care o întemeia.

El a ales *Şase* ca număr-etalon şi a domnit în virtutea elementului *Apă*.

În acelaşi fel a fost hotărâtă şi culoarea Neagră (Negru corespunde Apei şi numărului Şase) pentru haine şi drapele. Pălăriile oficiale au avut şase degete lungime, iar atelajele trăsurilor, şase cai.

Apa, Negrul şi Nordul (unde se găsea ţara Ţin) potrivindu-se cu

principiul severităţii, politica era gata stabilită: totul trebuia să meargă conform Legii şi Justiţiei şi nu pe bază de Bunătate şi Binefacere. Măsurarea timpului şi calendarul au fost reînnoite.

Imediat după instaurarea noii ere, Augustul Suveran a vizitat toate regiunile Imperiului şi a făcut pelerinaje la toate Locurile-Sfinte tradiţionale. Dar Zeii I-au primit rău pe cel care conducea după principii elaborate într-o epocă de tiranie, vrând să restabilească domnia „durităţii şi violenţei". Pe muntele Tai şan a fost întâmpinat de o furtună cu vânt şi ploaie. Pe muntele Siang, divinităţile locale, care erau fiicele Suveranului Yao, au trimis un vânt care aproape l-a împiedicat să treacă fluviul Yan-ţî-kiang. împăratul a pus să se doboare pădurea de pe muntele Siang şi apoi a pus să fie vopsit în roşu, ca un criminal, de către trei mii de condamnaţi. Doar un tiran putea îndrăzni să nu se încline în faţa voinţei Cerului, într-adevăr, Ţin şi Huang-ti nu avea nimic din Virtutea unui Suveran.

Un împărat născut dintr-o concubină

De astfel, el nici nu apăruse pe lume printr-o naştere miraculoasă. Nu era fiul tatălui său legal, dar nici nu era Fiu al Cerului. Istoria ne dezvăluie că era fiul unei concubine care, atunci când venise în palatul princiar, era deja însărcinată în urma legăturilor cu primul stăpân. Şi Huang-ti nu avea nicio milă; şi-a forţat tatăl natural să se sinucidă şi şi-a persecutat mama. Mai mult, i-a persecutat pe eruditi.

Regii înţelepţi ai antichităţii, ca Yu cel Mare (al cărui corp a fost etalonul de lungime), au realizat unitatea Chinei datorită Virtuţii lor. Ţin şi Huang-ti a realizat-o prin forţă brutală. Desigur, şi-a început domnia printr-un banchet şi a strâns toate armele pentru a le topi; dar nu a împărţit bijuteriile şi teritoriile cucerite şi chiar dacă a făcut legi egale, a stabilit noi etaloane de greutate şi de lungime, dimensiunile osiilor şi caracterele scrierii, *a acaparat*, *în acelaşi timp*, *întregul Imperiu*, *nepermiţând să mai fie împărţit în fiefuri*.

Autocrat şi revoluţionar, a dispreţuit tradiţia regilor Wen şi Wu. El a aprobat ordinul propus de ministrul său Li Şi (un transfug) ca toate întâmplările oficiale scrise, cu excepţia *Memoriilor din Ţin* să fie arse… Cei care şi-au permis să ascundă cărţi de istorie ca *Şi king*, *Şu king* şi *Discursurile celor O Sută de Şcoli au* fost ucişi împreună cu rudele lor. Aşa au fost executaţi, în anul 212 î.Hr. patru sute şaizeci de tradiţionalişti.

Împăratul J'în şi Huang-ti află că va muri curând în anul 211

î.Hr., s-a găsit, pe un meteorit, această inscripţie: „La moartea lui şi Huang-ti, Imperiul va fi împărţit”. Un duh al apelor a venit şi i-a datăm păratului inelul de jad pe care acesta îl aruncase, odinioară, în Yang-ţî-kiang pentru ca fluviul să-l apere. Aşa a aflat Ţin şi Huang-ti că va muri în acel an.

Împăratul construise în Hien-yang un oraş reşedinţă somptuos, în care au fost renovate palatele din domeniile senioriale desfiinţate. Acolo adunase femeile din haremurile capturate, clopotele şi tobele prinţilor învinşi; reunise în acest nou oraş 120.000 de familii ale oamenilor cei mai bogaţi şi mai puternici din Imperiu. Cele două sute şaizeci de palate erau legate între ele prin drumuri acoperite.

A adunat, de peste tot, o mulţime de vrăjitori care avea sarcina să caute leacul care dădea Nemurirea. El dorea să devină un *Om adevărat*, în stare „să intre în apă fără a se uda, să intre în foc fără să se ardă, să *urce pe nori şi aburi*, veşnic ca Cerul şi Pământul”. El a trimis, în anul 219 î.Hr., mai multe mii de băieţi şi fete în căutarea insulelor în care locuiau Nemuritorii.

În anul 211 î.Hr. s-a dus chiar el la malul mării. Un peşte mare, *kiao*, îi împiedicase pe trimişii lui să ajungă în Insulele fericite. Nimeni n-a reuşit să omoare peştele cu ajutorul săgeţilor. Ţin şi Huang-ti a luat un arc şi a aşteptat ivirea peştelui cel mare.

Din înaltul Locului Sfânt din Ciî-fu, a văzut, în sfârşit, un peşte mare. A tras şi peştele a fost ucis. Dar după aceea, împăratul s-a îmbolnăvit şi, aproape imediat, a murit.

Funeraliile împăratului au fost făcute cu onoruri neobişnuite. Mormântul a fost săpat de 700.000 de condamnaţi castraţi, atât de adânc că au ajuns la Izvoarele subpământene. Când corpul a fost introdus în mormânt au fost închişi cu el toţi meşterii care lucraseră la realizarea dispozitivelor astronomice şi geografice care, şi ele, fuseseră puse alături de împărat. De asemenea, toate femeile împăratului care n-avuseseră copii, l-au însoţit în mormânt.

Portretul satiric al unui împărat neiubit

Foarte rar cronicile pomenesc de cuceririle lui Ţin şi Huang-ti, care totuşi a reuşit să mărească Imperiul în toate direcţiile şi care, chiar mort. era temut de popoarele străine. „Un om cu nas proeminent, cu ochi mari, cu piept de pasăre de pradă, cu voce de şacal, fără bunătate, a cărui inimă este ca a unui tigru sau a unui lup gata să devoreze oamenii”. În acest cuplet satiric se găseşte singurul portret

pe care chinezii ni l-au dat despre întemeietorul unităţii lor naţionale.

l

O succesiune zbuciumată

Dinastia din Ţin a fost înlăturată aproape imediat după moartea întemeietorului ei. În anul 211 î.Hr., ministrul Li Şi şi eunucul Ciao Kao, îl eliminaseră pe unul din fiii lui Ţin şi Huang-ti, pentru că-l bănuiau că este de partea tradiţiei, şi, când a venit momentul, l-au pus pe tron pe un alt fiu, Hu-hai, cunoscut sub numele de *Eul şi Huang-ti* (al Doilea împărat). Ca şi tatăl său, a domnit cu asprime. Imperiul s-a revoltat şi Li Şi a fost executat, Eul şi a fost ucis şi el şi a fost chemat nepotul său ţ u-ying să se urce pe tron dar acesta aproape imediat s-a predat revoltaţilor din grupul seniorilor.

Din lupta pentru putere se naşte noua dinastie Han

Istoria îl denumeşte „Primul împărat al dinastiei din Ţin" (Ţin şi Huang-ti) pe cel care a dorit să fie numit „primul împărat" (Şi Huang-ti). El a plasat capitala în Ţin, dar nu a permis ca oamenii să trateze restul Imperiului ca pe o pradă de război.

Opt ani după moartea marelui împărat din Ţin, cei din dinastia Han au venit la conducerea Imperiu-[ui. În timpul scurs până la cucerirea puterii de împăraţii Han, ţara a cunoscut o stare de anarhie, foarte dăunătoare.

Revolta începuse în ţara Ci u, unde se găseau cei mai de temut adversari ai celor din dinastia Ţin, dar a cuprins repede întreaga Chină şi, în anul 208 î.Hr., cea mai mare parte din marile state feudale de altă dată erau reconstituite. Urmaşii lui Ţ'în şi Huang-ti odată înlăturaţi, învingătorii şi-au împărţit Imperiul. Dar, curând, doi din şefii cei mai puternici, Hiang Yu şi Liu Pang, au intrat în conflict. Hiang Yu era un militar îndrăzneţ, generos şi violent. Liu Pang, din contră, era prudent, viclean, tenace. Hiang Yu a murit în luptă după ce câştigase 70 de victorii.

Liu Pang era mai modest şi fusese la început un foarte mic funcţionar fără educaţie. El s-a căsătorit cu fata onorabilului Lu care şi-a dat seama imediat că Liu era predestinat, deoarece avea „o barbă frumoasă şi o frunte de dragon". Se spunea că „mama lui, stând pe malul unui lac, a visat că se întâlnea cu un zeu. Chiar atunci a fulgerat şi a tunat... Când a venit soţul a văzut un dragon *kiao* peste soţia lui. După aceasta, ea a rămas însărcinată şi i-a dat naştere lui Liu Pang". Mai târziu, când el dormea, deasupra lui veghea tot timpul un dragon.

Liu a ucis un şarpe, care era fiul Suveranului Alb; atunci o bătrână a început să plângă: copilul ei, zicea ea, fusese omorât de fiul Suveranului Roşu. Ţin şi Huang-ti, neliniştit, spunea mereu: „În partea de sud-est, se simte mirosul unui Fiu al Cerului!" Dar el n-a putut să-l captureze pe duşmanul pe care-i presimţea.

Liu Pang a întemeiat dinastia Han (202 î.Hr.) şi i s-a dat la moarte numele de *Kao-ţi* (Strămoşul Suprem). El şi-a luat ca sfetnici şi ca generali oameni foarte capabili, care îi erau credincioşi. A ştiut să-i folosească şi în acest fel a putut să cucerească întregul Imperiu. Liu a acceptat titlul de împărat doar „pentru binele statului" şi abia după ce I-a refuzat de trei ori.

La început, el le-a dat celor care l-au ajutat diferite ţări numindu-i regi. Dar aceştia n-aveau nicio le-a Atură solidă în noile lor regate, şi împăratul i-a îndepărtat curând. Unul din cei mai puternici generali, Han-sin, a încercat să se revolte, dar a fost curând învins.

La moartea împăratului (în 195 î.Hr.), văduva sa din familia Lu, a continuat să conducă ţara ca re-aentă războindu-se alături de familia sa (Lu), contra membrilor familiei împăratului (Liu), care căpătaseră puteri foarte mari înainte de moartea împăratului, împărăteasa Lu şi-a început regenţa prin mutilarea concubinei preferate (*Fu-jen Ţi*) a împăratului Liu.

La moartea împărătesei (180 î.Hr.) s-a produs o revoltă violentă contra familiei sale. Totuşi, trebuie spus că toate acestea nu erau decât probleme la nivelul curţii, deoarece Imperiul prospera şi în ţară domnea calmul.

„Greşelile tuturor funcţionarilor îşi aii originea în mine".

În anul 180 î.Hr. s-a urcat pe tron împăratul Wen, care a avut ca „unică preocupare îmbunătăţirea stării poporului datorită Virtuţii sale. El a reuşit să aducă ţara la un nivel ridicat de prosperitate". A emis numeroase decrete inspirate din tradiţiile antice, în scopul îmbunătăţirii vieţii oamenilor. El a formulat principiul următor:

„Drumul Cerului (*T'ien tao*) spune că Dezastrele provin din acţiuni detestabile, în timp ce Prosperitatea apare în urma Virtuţii. *Greşelile tuturor funcţionarilor îşi au originea în mine*".

Ca urmare, a interzis să se mai practice obiceiul de a se da vina pe funcţionarii mărunţi.

În timpul domniei lui, s-a produs o revoltă a regelui din Ţi-pei (în 177 î.Hr.), apoi o alta a regelui Hue-nan (în 176 î.Hr.), ambele

sprijinite de barbari, împăratul Wen a acţionat în direcţia ruinării marilor vasali ai Imperiului şi a îndepărtării din capitală a marilor intriganţi.

Succesorul său, împăratul King (156 – 141 î.Hr.), a luptat contra marilor vasali care „au format o ligă de la nord la sud şi au înaintat spre vest" (în anul 154 î.Hr.). împăratul i-a învins cu mare greutate.

Oameni din popor sunt puşi în posturi înalte împăratul Wu s-a urcat pe tron în anul 140 î.Hr. El avea atunci 16 ani şi a domnit cinzeci şi trei de ani. Pentru a-i distruge pe marii vasali care se revoltau mereu, a hotărât ca fieful fiecăruia să nu mai rămână în întregime fiului cel mare la moartea tatălui, ci să fie împărţit între toţi fiii lui. Prin aceasta, spera să realizeze, în timp, odată cu mărunţirea fiefurilor, desfiinţarea marilor vasali. Această politică era sigură, dar avea cusurul de a fi prea înceată.

Marele Zid chinezesc-dinastia Ţin în acelaşi timp, el a numit, în fiecare ţară a Chinei, pe lângă fiecare rege sau marchiz, câte un rezident imperial cu titlul de sfetnic, dar care era un cenzor şi un spion, împăratul numea în aceste posturi doar oameni din popor, oameni noi, în permanent conflict cu nobilii, care-i detestau. Prin acesta, împăratul a reuşit să anihileze tot ce mai rămăsese din puterea vechii aristocraţii, favorizând, în acelaşi timp, formarea unei noi nobilimi, mai uşor de manipulat, recrutată din îmbogăţiţii peste noapte.

Împăratul trimite un sol

Măreţia domniei împăratului Wu constă în lupta pe care el a dus-o contra populaţiilor Hiong-nu1). În primii ani, s-a limitat la o simplă defensivă, dar a ordonat să fie reparat marele drum din nord şi a organizat corpuri mari de cavalerie.

În anul 138 î.Hr., Wu a trimis o delegaţie condusă de Ciang K'ieri să ducă tratative cu un popor, Ta-Yuecii, despre care era informat (deci organizase şi un serviciu de informaţii) că era duşmanul populaţiilor Hiong-nu. După ce a fost prins de Hiong-nu şi a reuşit să evadeze, Ciang K'ieri a ajuns la populaţia Ta-Yuecii care locuia între văile fluviilor Sirdaria şi Amudaria2). Aceştia se stabiliseră aici

1) hunii; mari populaţii nomade, pe care chinezii îi numeau Hu sau Hiong-nu. Ei au format la sfârşitul secolului III î.Hr. O naţiune unită şi puternică.

2) fluvii din Asia centrală care se varsă în lacul Arai.

după ce fuseseră alungaţi din est de alte popoare. Ciang K'ieri,

trimisul împăratului, aflase de un drum de nord care mergea până în Afghanistan; dar drumul era în parte ocupat de Hiong-nu (hunii). De asemenea, a aflat de un drum comercial care pleca din Turkestan şi ajungea în Şen-tu (India). Ciang K'ieri s-a reîntors în China, după o altă captivitate la Hiong-nu, în anul 125 î.Hr., şi a arătat că nu-i puteau avea aliaţi pe La Yuecii.

Împăratul îi atacă şi-i învinge pe huni

După o primă perioadă de tatonări şi de scurte lupte contra poporului Hiong-nu (hunii), s-a pus la punct un plan de acţiune, în anul 126 î.Hr. După două campanii conduse de Wei T'sing (în anii 124 şi 123 î.Hr.) făcute cu scopul eliberării malurilor Fluviului Galben, s-a încercat un mare raid al cavaleriei chiar în ţara barbară.

În anul 121 î.Hr., generalul de cavalerie Ho K'iu-ţi ing a pornit cu 10.000 de călăreţi şi a ajuns la 500 de kilometri spre vest. El i-a învins pe Hiong-nu şi a făcut prizonier un prinţ barbar din Kan-su. A mai revenit o dată şi a ajuns până aproape de Altai1). În anul 119 î.Hr. a fost dat asaltul decisiv. Wei Ting a reuşit să-l învingă pe *Şen-yu* (şeful suprem) al poporului Hiong-nu la nord de Marele Zid şi I-a împins spre nord, în timp ce Ho K'iu-ţi ing, venind din munţii de la nord de Ciî-li, a pătruns 1.000 de

1) masiv muntos în Asia centrală.

kilometri în interiorul stepelor unde a capturat 90 de şefi duşmani. Aceste victorii au asigurat Chinei o perioadă destul de mare de pace relativă în nord, care le-a permis cucerirea întregului Kan-su şi stabilirea pe versantul de nord al munţilor Nan-şan, de unde pornea drumul spre Altai.

Victoriile din sud şi din vest lărgesc graniţele Imperiului în anul 112 î.Hr. războiul s-a mutat spre sud până în bazinul şi-Kiang, unde China a ocupat oraşul Canton. China avea, din nou, o imensă frontieră maritimă.

Acum atenţia s-a îndreptat spre Turkestan în vest. Prima campanie a fost făcută în anul 108 î.Hr., ducând la înfrângerea principatelor Leu-lan (Pid-jan) şi Ku-şi. Chinezii comandau acum drumurile spre Al-taiul meridional. După o înfrângere, în 104 – 103 î.Hr., Turkestanul a fost cucerit în 102 î.Hr.

În anii următori, o serie de înfrângeri ale armatei chineze au făcut ca marele plan al împăratului Wu să rămână neîndeplinit. Reuşise, totuşi, să formeze, în nord, prin colonizarea regiunii Kan-su, o

redută între barbarii din stepă şi cei din câmpie. Se pare că înfrângerile s-au datorat şi tiraniei împăratului exercitată asupra generalilor, aduşi într-o stare de descurajare care s-a manifestat, uneori, prin dezertare.

O politică financiară dusă în scopul micşorării puterii seniorilor

La început, împăraţii dinastiei Han au admis ca fiecare regat să-şi bată singur monedă. Dar, curând, principatele Ciî-kiang şi Sâci uan au inundat China cu monedele proprii şi puterea lor l-a speriat pe împărat care le-a interzis baterea monedei.

Această măsură nu a dus însă larezultatul dorit, deoarece statul era sărac având de plătit campaniile militare şi lucrările publice, în timp ce marii negustori se îmbogăţeau.

Împăratul a introdus în anul 120 î.Hr., o nouă monedă (din staniu şi argint) şi măsuri severe contra reproducerii ei ilegale. Dar contrafacerea a continuat şi, în anul 113 î.Hr., a apărut un edict prin care se demonetiza orice emisie care nu provenea din atelierele imperiale. Stabilirea monopolului a servit, în special, verificării fidelităţii seniorilor şi pedepsirii cu severitate a unora dintre ei. În anul 112 î.Hr., prinţii prinşi cu fraudă – în număr de 106, dintr-un total de 250 – au fost degradaţi.

Stabilirea monopolului statului pe unele produse

Pentru a lupta contra monopolurilor particularilor, împăratul Wu a introdus monopolul de stat. „Munţii şi marea sunt magaziile Cerului şi ale Pământului" – adică aparţin personal împăratului; cronicarii mai spun că acesta „pentru a îmbunătăţi veniturile publice, a decretat exploatarea lor de către *Ta-nong* (trezoreria statului)". S-a instituit astfel monopolul sării şi fierului (în anul 119 î.Hr.). Topitoriile şi salinele au devenit întreprinderi de interes comuti. De asemenea, vânzarea fierului şi a sării a fost încredinţată unui serviciu de stat.

Mai mult decât industria, comerţul (care fusese considerat întotdeauna ca „ultima dintre profesiuni") a dus la apariţia unor mari averi particulare.

Statul a instituit o întreprindere publică de transporturi racordată la un oficiu de regularizare (*Kiun-şu*). Acesta avea ca sarcină să asigure circulaţia mărfurilor în aşa fel încât să fie împiedicată în Imperiu „variaţia mare a preţurilor"; el trebuia să asigure o oarecare stabilitate a pieţelor. Funcţionarea acestui sistem (numit *P'ing-ci uen* = balanţă comercială) era asigurată de mai mulţi funcţionari care depindeau de ministerul Tezaurului public (*Ta-nong*). Lucrători ai

statului produceau căruţele şi toate mijloacele de transport. Ministerul Tezaurului public stoca mărfurile şi când ele deveneau scumpe, le vindea; când preţurile scădeau, cumpăra. Prin acest sistem, negustorii bogaţi nu puteau realiza venituri mari… şi preţurile erau menţinute în tot Imperiul. Acest sistem a dus la umplerea hambarelor cu grâne – din capitală, din Şân-şi şi din regiunile militare de frontieră.

Un economist desăvârşit dar neiubit de popor

Iniţiatorul controlului fiscal a fost Ciang Tang („el a murit în anul 115 î.Hr., fără ca poporul să-l regrete"). Era administrator şi jurist şi s-a ocupat de marile lucrări de canalizare destinate să facă mai puţin costisitor transportul grânelor.

El a introdus principiul că un judecător nu trebuie să hotărască pe baza „recomandărilor", ci luând personal cunoştinţă despre diferitele cazuri. Ciang T'ang şi discipolii săi au acţionat şi în probleme fiscale. Datorită lor, s-au creat funcţiile de „indicatori integri" (Ciîcii). Se formau comisii itinerante care mergeau în diferite părţi ale ţării pentru a analiza problemele legate de averile dobândite. Toată lumea trebuia să facă o declaraţie asupra averii; refuzul de a face declaraţia sau declaraţia incompletă erau pedepsite cu confiscarea şi cu o pedeapsă de un an de muncă obligatorie la frontieră. Impozitul era de 20% din averea dobândită.

Oamenii inactivi au fost şi ei avuţi în vedere: participanţii la jocurile de noroc, amatorii de lupte de cocoşi şi de curse de cai, comisionarii, au avut de ales între munca forţată penală şi acceptarea unei meserii onorabile.

Cei care contribuiau voluntar prin donaţii de cereale la creşterea stocurilor statului erau scutiţi de corvezi şi puteau obţine funcţii publice. Terenurile confiscate au devenit domenii de stat, iar sclavii confiscaţi, servitori publici, folosiţi în cea mai mare parte la transportul grânelor.

Măsurile fiscale ale împăratului Wu se explică, în parte, prin sărăcirea statului, ruinat de campaniile militare. Averile particulare se constituiseră pe aceste ruine şi pe speculă. Datorită acestor măsuri a fost refăcut tezaurul public, pe seama averilor particulare (în care intra şi cea a împăratului).

S-a pierdut ocazia transformării Chinei într-un stat solid şi organizat

Situaţia nouă socială, financiară şi monetară era revoluţionară.

Dacă împăratul Wu ar fi avut un spirit metodic, ar fi putut profita pentru a crea, printr-o ordine nouă a societăţii, statul chinez. Un concurs favorabil de împrejurări exterioare şi interioare putea permite Chinei ieşirea din epoca feudală. Dar împăratul s-a preocupat mai mult de problemele urgente. Neliniştea despotului faţă de acţiunile şefilor diferitelor provincii şi vederile prea puţin largi ale legiuitorilor imperiali au făcut ca ţara să piardă cea mai bună ocazie pe care a avut-o vreodată de a deveni un stat solid şi organizat.

O operă de civilizare şi de colonizare

Aparent, grija de a crea un stat era mai puţin importantă decât dorinţa de a dezvolta civilizaţia chineză şi de a o extinde, împăratul Wu s-a preocupat intens de propagarea ei, încercând să colonizeze teritoriul ordoşilor din nord, începând colonizarea ţinutului Kan-su şi a Manciuriei şi alipirea pentru totdeauna la China a imensei regiuni din jurul Fluviului Albastru.

În anul 120 î.Hr., în zona septentrională a Fluviului Galben au fost trimişi peste 100.000 de oameni: trebuia să construiască şi să păzească un zid lung. Pentru irigare şi transformarea regiunii într-un teritoriu locuibil s-a început săparea unui canal care a costat un miliard (în moneda oficială) şi la care a lucrat o mulţime de oameni. De asemenea, s-au colonizat teritorii manciuriene între anii 128 şi 108 î.Hr., în scopul divizării barbarilor din nord şi stabilirii de legături cu Coreea.

Deoarece au apărut tulburări în nord-est în Ciî-li şi Ciang-tong datorită colonizării nordului, împăratul, pentru a le potoli, a creat o flotă maritimă prin care i-a izolat pe revoltaţi.

Opera de colonizare interioară a fost făcută, de asemenea, cu mult succes. Lucrările de amenajare a Chinei centrale au continuat cu multă râvnă.

Călătoriile şi inspecţiile împăratului au dus la construcţia sau refacerea a numeroase drumuri, în special în anul 112 î.Hr. De asemenea, săparea de noi canale de transport şi irigaţii au stat în atenţia conducerii imperiale, în ţinuturile mlăştinoase au fost aduşi oameni din alte regiuni, care ştiau să lucreze astfel de terenuri, fiind scutiţi de impozite.

S-a reuşit săparea unui canal pentru aducerea apelor râului Wei în capitală. Canalul, săpat în trei ani, a servit pentru irigaţie, dar şi pentru transportul grânelor, deoarece scurta drumul şi micşora costul

mâinii de lucru.

Cele mai mari lucrări ale Imperiului au fost cele legate de construirea unui baraj pentru împiedicarea inundaţiilor provocate de revărsarea Fluviului Galben.

S-au câştigat astfel imense terenuri pentru culturi agricole şi colonizare.

Împăratul devine mare preot al unui cult religios

Ca şi împăratul Ţin şi Huang-ti, împăratul Wu dorea să dobândească un prestigiu divin. El n-a încercat să creeze o religie a persoanei imperiale, ci a căutat să devină mare preot al unui cult sincretic" însoţit de ceremonii splendide. El a adunat în jurul lui savanţi şi magicieni din nord-est, ca şi vrăjitori din ţinutul Yue, aducând în palatul său idolul de aur pe care-l adora regele Hiu-ci u, şi, în herghelia sa, Calul Ceresc luat de la prinţul din Ferganah.

l se făceau preziceri în oase de pui după metodele barbarilor din sud-est sau folosind carapace de broască ţestoasă, după tehnica chineză. A cheltuit mari sume pentru alchimie şi spiritism. Se străduia ca printr-un trai strălucitor să i se facă recunoscută puterea.

Împăratul pe cât era de atotputernic, pe atât Wu era bănuitor şi viclean. Teama de otravă şi de

1) sincretism – îmbinarea mai multor sisteme religioase, practici religioase aparţinând mai multor culturi.

farmece l-a condus la condamnarea la moarte a fiului său preferai Prinţul s-a spânzurat şi copiii lui au fost executaţi, împăratul şi-a ales un alt succesor (pe Ciao). Dar acesta era abia un copil, iar mama lui era foarte tânără, împăratul pentru a împiedica o eventuală regenţă feminină, i-a dat voie mamei să se sinucidă.

Sub domnia împăratului Wu, civilizaţia chineză s-a dezvoltat foarte mult. Imperiul era puternic. Interesul dinastic era cel mai important principiu de guvernare. O criză de succesiune era însă suficientă ca să ruineze întreg Imperiul.

Criza dinastică şi sfârşitul primei dinastii Han împăratul Wu a avut succesor pe cel pe care-l alesese chiar el. Acesta a domnit sub tutela a trei regenţi desemnaţi de tatăl său. Primul dintre regenţi a fost fratele generalului Ho K'iu-ţi ing, care se numea Ho Kuang. În ţară au fost câteva tulburări, dar au fost repede reprimate, împăratul Ciao a murit foarte tânăr şi Ho Kuang a pus pe tron o rudă colaterală, dar aceasta a fost repede înlăturată, prin acţiunea văduvei împăratului

Ciao nepoata lui Ho-Kuang şi al celui de-al doilea regent. A fost numit succesor un nepot (presupus, fără îndoială) al primului fiu moştenitor al împăratului Wu. Acesta a fost împăratul Siuan (73 – 49 î.Hr.). El a făcut greşeala de a nu lua în căsătorie pe o fiică a lui Ho Kuang.

Împărăteasa aleasă de Siuan a fost otrăvită de către soţia lui Ho-Kuang a cărei fiică a intrat în harem, împăratul avea deja un moştenitor pe care-l iubea. El a ordonat exterminarea întregii familii Ho, devenită prea puternică şi şi-a luat ca împărătească o concubină fără copii.

Domnia fiului său, Yuan (48 – 33 î.Hr.), a fost liniştită. Dar soţia lui, împărăteasa Wang i-a supravieţuit şi a murit foarte bătrână.

Împăratul c'eng (32 – 7 î.Hr.) a numit ca mare mareşal pe unul din unchii din partea mamei, ai cărui fraţi au acaparat toate posturile importante. Unul din ei a avut un fiu, Wang Mang, care, la douăzeci de ani, a devenit mare favorit, împărăteasa a fost aleasă tot din familia Wang. împăratul c'eng neavând copii, şi-a adoptat nepotul, a cărui mamă legală aparţinea familiei Fu.

Cei din familia Wang au menajat-o la început pe regina Fu. Aceasta, fiind foarte abilă, a vrut să păstreze toată puterea unei văduve de împărat.

Sub domnia lui Nie (7 – 1 î.Hr.), cei din familia Fu au acţionat pentru a-i elimina pe cei din familia Wang. Dar când Nie a murit, cea mai bătrână dintre văduvele de împăraţi, împărăteasa Wang (văduva lui Yuan) şi-a impus autoritatea supremă. Toată puterea i-a trecut-o în mâna lui Wang Mang. Acesta şi-a măritat fata cu împăratul P'ing (1 î.Hr. – 5 d.Hr.). Wang Mang a avut grijă să înzestreze pe mama suveranului şi familia ei cu fiefuri, îndepărăindu-i astfel! de la curte. De asemenea, a dat o sută de fiefuri membrilor familiei imperiale.

În anul 5 d.Hr., împăratul fiind bolnav (otrăvit, spune istoria), Wang Mang a cerut zeilor ca să moară el şi nu suveranul. Totuşi, împăratul a murit. Fata lui Wang Mang a devenit văduvă de împărat (*ea* avea abia doisprezece ani) şi un copil de doi ani a fost numit succesor. S-au produs atunci nişte minuni care au arătat că Wang Mang avea în el Virtutea lui Kao-ţu, fondatorul dinastiei Han, ca atare Wang Mang s-a proclamat împărat (anul 9 d.Hr.) şi a domnit paisprezece ani. El a fost detronat de o coaliţie de prinţi înrudiţi cu primii din dinastia Han.

A doua dinastie Han, dinastia orientală

Unul din ei a reuşit să întemeieze dinastia Han orientală şi a mutat capitala la Honan. Dinastia aceasta a domnit din 25 d.Hr. până în 220 d.Hr.

Întemeietorul ei, împăratul Kuang-wu a trebuit să distribuie 365 de apanaje11 (câte zile are anul). El a impus legea ca în diferitele provincii ale Imperiului să nu mai existe regi, ci doar duci şi marchizi.

Primele domnii au fost liniştite. Totuşi, în anii 67 şi 71 au fost reprimate revoltele unor prinţi de sânge.

O primă regenţă este exercitată de Teu (89 – 92). Apoi a apărut familia Tang. împărăteasa Tang a condus un an atunci când fiul ei, împăratul Şang avea abia 100 de zile; ea a mai condus şi sub

1) domenii pe care împăratul le dădea rudelor sale, dar care reveneau Coroanei după moartea acestora şi a moştenitorilor lor.

Împăratul Nan (107 – 125), care, la urcarea pe tron avea 12 ani. Ea a murit în anul 121, iar familia sa a fost, ulterior, exterminată.

Împărăteasa Yen, soţia lui Nan, a încercat, la moartea soţului ei, să pună pe tron un copil foarte mic, dar acesta a murit foarte curând.

Pe tron a urcat împăratul Şuen (126 – 144) care a numit-o împărătească pe o femeie din familia Lang, al cărei frate era mareşal. Fratele şi sora au condus sub domnia lui Ci ong care avea doi ani şi a murit în anul 145, apoi sub domnia lui Ci! care era tot copil, dar ceva mai mare; el a fost otrăvit, în locul lui a fost numit împăratul Huan, tot din familia dinastică Han, dar care se căsătorise cu o femeie din familia Lang, sora văduvei împăratului Şuen. Ea nu a avut copii, şi după ce a murit văduva lui Şuen, împăratul Huan a repudiat-o şi a pus să fie asasinat fratele ei, mareşalul.

Huan a domnit douăzeci de ani (147 – 167). La moartea lui s-a instituit o nouă regenţă, împărăteasa văduvă Teu l-a făcut pe tatăl său mare mareşal. Acesta a intrat în conflict cu eunucii din palat, pe care se sprijinea împăratul Ling (168 – 189). Mareşalul a fost învins şi s-a sinucis; fiica lui, împărăteasa văduvă Teu, a fost închisă şi toate rudele au fost exilate.

În 189, o altă împărătească a devenit regentă şi fratele ei, mare mareşal. Familia lor a căutat să se facă stăpână în palat: sora împărătesei văduve a fost dată de soţie nu moştenitorului Imperiului, ci fiului (adoptiv) al unuia din principalii eunuci. Marele mareşal a încercat să reia lupta cu oamenii palatului, dar eunucii l-au învins. Mareşalul a fost ucis, sora sa surghiunită şi micul împărat detronat.

Atunci a început domnia ultimului împărat din dinastia Han, împăratul Hien (190 – 220). Dar el n-a domnit decât cu numele. Din anul 184, rebeliunea *Turbanelor galbene* tulbura ţara, şi la ea se adăugau intrigile din palat. Nu mai exista conducere unică şi când împăratul a devenit o marionetă a oamenilor curţii, era propriu-zis un nimeni, statul s-a desfiinţat.

Sprâncenele roşii şi Turbanele galbene

Revolta *Turbanelor galbene a* fost cauza căderii dinastiei Han orientale. Cea a *Sprâncenelor roşii de* la începutul erei creştine provocase căderea lui Wang Mang a cărui domnie n-a făcut decât să prelungească dinastia primilor Hani.

Revolta *Sprâncenelor roşii* şi cea a *Turbanelor galbene* a izbucnit ca urmare a unei crize agrare datorate creşterii marilor domenii.

Economiştii împăratului Wu presimţiseră pericolul şi încercaseră să-l evite interzicând folosirea, pentru cumpărarea de bunuri imobile, a averilor câştigate în industrie şi comerţ. Dar acţiunea lor nu reuşise şi acapararea pământurilor în unele mâini dusese la multiplicarea sclavilor. Această stare s-a agravat la sfârşitul primilor regi din dinastia Han.

S-a propus, sub împăratul Nie, să se fixeze pentru fiecare clasă socială un număr maxim de sclavi şi o întindere maximă a domeniilor. Wang în

Mang, în anul 9, a interzis comerţul cu pământ şi sclavi. El a decis că împăratul are drept absolut de proprietate: „Terenurile agricole ale întregului Imperiu vor primi, de acum înainte, numele de *terenuri agricole regale* şi sclavii numele de *subordonaţi particulari". Dar* hotărârea a fost anulată trei ani mai târziu.

În anul 3, o mare secetă a provocat o enormă mişcare populară care a pornit din Şan-tong. O mulţime de oameni rătăcea prin ţară cântând, dansând şi invocând-o pe şi-Wang-mu (Regina mamă a occidentului care era divinitatea pestei: ea a devenit, în taoismul organizat ca religie, cea mai populară dintre divinităţi). Dar agitaţia s-a potolit repede.

În anul 11, Fluviul Galben a rupt digul şi a ruinat câmpiile din Ciî-li şi din Şan-tong.

În anul 14, foametea din nord a dus la apariţia fenomenului de canibalism. Apoi, an de an, lipsa alimentelor s-a făcut tot mai simţită. Atunci au apărut în Şan-tong *Sprâncenele roşii*, bande de tâlhari, care

au învins armatele lui Wang Mang şi ale unor prinţi de sânge. Unii dintre aceştia din urmă au îngroşat rândurile tâlharilor. Atunci s-a prăbuşit prima dinastie Han.

A doua dinastie Han a pierit în condiţii analoge. Revolta *Turbanelor galbene a* pornit din Sâteh uan. Atât Şan-tong, cât şi Sâci uan au fost focarele primelor secte taoiste şi revolta *Turbanelor galbene a* fost totodată o insurecţie ţărănească şi o mişcare sectară. Ea a fost reprimată de ofiţerii imperiali.

l

Imperiul se divide în trei regate

Unul din ofiţeri a cucerit bazinul Fluviului Albastru şi a întemeiat acolo dinastia Wu, a cărei capitală a fost fixată în regiunea Nankin.

Un al doilea ofiţer s-a declarat stăpânul în Sâci uan, iar fiul altui ofiţer l-a detronat pe împăratul Hien şi a întemeiat dinastia Wei. Ea stăpânea toată vechea Chină a Fluviului Galben şi bazinul lui Huai.

— Imperiul era acum împărţit în trei regate.

Ofiţeri insubordonaţi apără Imperiul

Crizele conducerii Imperiului au influenţat doar în mică măsură opera de colonizare. Uneori acţiunile tibetanilor au fost violente (de exemplu în 42 î.Hr.), iar hunii (Hiong-nu), deşi divizaţi, au ameninţat drumul spre Altai (din 64 în 60 î.Hr. au ocupat Turfan-ul). În anul 60 î.Hr., chinezii au reuşit însă, în urma unui raid, să stabilească la Kucia principalul lor post militar.

În anul 49 î.Hr., hunii s-au împărţit în două grupe. O acţiune curajoasă reuşită contra grupului cel mai îndepărtat (stabilit în împrejurimile lacului Balkaş) a convins grupul sud-vestic, singurul rămas în contact cu China să vină să ceară stabilirea unei alianţe cu aceasta.

Această politică externă reuşită a Chinei a fost opera unui corp de ofiţeri dotaţi cu un înalt grad de spirit colonial. Ei acţionau fără permisiune de la i centru şi ştiau, la nevoie, să găsească motive pentru a-şi justifica succesele.

Tot acestui corp de ofiţeri i se datorează revigorarea puterii chineze după criza dinastică care s-a produs la începutul erei creştine. Supunerea Tonkinului (în anul 42 d.Hr.) şi a Hai-nan-ului, desfiinţarea confederaţiei puternice, formată de *manii* din Hu-nan, pacificarea nord-estului prin folosirea triburilor Sien-pi contra hunilor

(Hiong-nu), toate aceste acţiuni politice şi războinice au fost realizate datorită iniţiativelor personale şi a unei insubordonări inteligente. Cucerirea Tarim-ului, marea victorie a Hanilor orientali, a fost realizată de câţiva oameni (din care cel mai celebru este Pan Ci a o).

Din 75 în 102, Pan Ci a o a cucerit Khotan, Kaşgar, Yarkand şi Karaşar, i-a împins pe huni în deşertul Gobi şi pe yue-cei dincolo de Pamir. În acelaşi timp, Teu Hien îi împingea la nord de Barkul pe hunii de nord.

Toate drumurile mătăsii de la nord şi sud treceau, astfel, sub control chinez şi, dincolo de deserturile Asiei centrale, era stabilit un contact strâns cu civilizaţia tokhariană. Tokharienii şi yue-ceii erau în legătură cu India şi chiar cu occidentul. Chinezii, pe de altă parte, stăpânind Annamul în sud şi coastele sale, puteau primi pe cale maritimă atât o influenţă indiană, cât şi influenţe mai îndepărtate.

Primele contacte ale Chinei cu romanii

Istoria spune că Pan ci a o a avut intenţia să intre în contact cu romanii şi că, în a doua jumătate a secolului II, au apărut negustori ca ambasadori ai Romei în porturile din sudul Imperiului. Atât prin sud-vest, cât şi prin est, idei şi noi cunoştinţe au pătruns astfel în China. Budismul s-a instalat de la începutul secolului l. El s-a dezvoltat mai ales în timpul perioadei celor Trei Regate. Civilizaţia Chinei începuse să se dezvolte tocmai în momentul în care Imperiul se fărâmiţa.

Datorită orgoliului naţional China se menţine ca o mare naţiune

La dispariţia dinastiei Han, China a intrat într-o eră de fărâmiţare politică. Dinastia Ţin (265 – 419) n-a reuşit decât pentru un timp destul de scurt să restabilească o unitate naţională.

La începutul secolului IV, barbarii au pătruns în interiorul frontierelor. Ei au întemeiat în China de nord şi de vest regate puţin stabile. Dinastia Ţin n-a păstrat decât bazinul Fluviului Galben şi al luişi Kiang.

Fărâmiţarea este maximă la sfârşitul secolului IV şi începutul secolului V. Abia în secolul VII, pentru a putea lupta contra turcilor (Tu-kiue) Imperiul se reconstituie, datorită dinastiei Suei (589 – 617), căreia îi urmează dinastia Tang (620 – 907). Se ducea acum o politică pentru realizarea unor scopuri deosebite în stepă, în munţi şi pe mare. Din anul 609, Tărâmul, Ţaidamul şi Tonkinul au reintrat în Imperiu. Acesta se întindea la un moment dat până la Djungar1 şi până la

Indus2). îmbogăţită prin cunoştinţele aduse de budism, maniheism, nestorianism şi alte curente religioase, civilizaţia chineză înfloreşte din nou.

După o nouă perioadă de fărâmiţare (907 – 960), China se orientează definitiv, sub dinastia Song (960 – 1279), spre un sincretism cu influenţă tradiţionalistă.

În perioada dinastiilor Ţin şi Han s-a format naţiunea chineză şi s-a creat idealul de unitate imperială. De atunci, datorită orgoliului inspirat de cultul şi tradiţiile lor, chinezii au găsit forţa de a se prezenta ca o naţiune şi chiar de a juca rolul de mare putere.

PARTEA A DOUA

SOCIETATEA

sas

1) regiune a Chinei occidentale (SinKiang) între Altai şi Tien-şan.

2) fluviu din India şi Pakistan.

SOCIETATEA ŢĂRĂNEASCĂ

Un popor de agricultori nea de la începutul istoriei lor, chinezii apar ca un popor de agricultori. Creşterea animalelor avea şi ea o mare importanţă, dar chinezii din vechime, ca şi vecinii lor pe care-i considerau barbari, trăiau din cultura cerealelor.

Vizitând astăzi China, şi văzând mulţimea de câmpuri cultivate la marginea drumurilor şi canalelor, eşti tentat să crezi că beneficiind de un climat relativ stabil şi de un sol ce pare bogat, locuitorii au putut, din toate timpurile, să trăiască din agricultură. Ai impresia că a fost întotdeauna uşor să cultive pământul şi să construiască locuinţe, în realitate, pământul chinez şi-a dovedit cu greu rodnicia, canton după canton, şi cu preţul unei munci titanice.

Zeul Şen-nong (Plugarul divin) i-a învăţat să cultive pământul

Legendele indigene ne vorbesc de vremea când oamenii nu ştiau să semene şi să planteze şi trăiau în păduri în condiţii foarte grele. Oamenii înainte de a se aşeza într-un loc se întovărăşeau pentru a înlătura buruienile care acopereau câmpiile. Dar nu era suficient să cureţe terenul o singură dată. Pe solul bogat, ploile de primăvară şi de vară făceau buruienile să crească şi insectele dăunătoare să se înmulţească, sufocând şi devorând recoltele.

Zeul câmpurilor însămânţate, Şen-nong (Plugarul divin), care era invocat, prin dansuri şi acompaniament de tamburine, să ajute la

dezvoltarea culturilor, îi învăţase odinioară pe oameni să folosească plugul şi săpăliga. Îi învăţase şi să bată ierburile cu un bici roşu. Zeul agriculturii era un zeu al focului; lui i se mai spunea şi Suveranul Strălucitor.

O mână de lucru uriaşă şi o bună organizare

Pentru a înlătura buruienile nu era suficient doar focul; trebuia să se folosească şi apa. Ţăranii mai întâi ardeau buruienile şi mărăcinii, apoi turnau apă şi semănau orezul; buruienile şi orezul creşteau în acelaşi timp şi când aveau o anumită înălţime se cosea totul şi se turna din nou apă; buruienile piereau, orezul putea acum să crească singur. Aceleaşi procedee s-au folosit în primul secol dinaintea erei noastre pentru a amenaja uriaşele câmpii mlăştinoase. Dar aceste acţiuni de mare amploare au fost considerate mult timp prea îndrăzneţe. Pentru a le realiza, trebuia să fie organizate state puternice. Până atunci, chinezii s-au limitat la cultivarea versantelor de dealuri în terase. Dar pentru aceasta, ogorul trebuia să fie „construit" pentru a se evita prăbuşirea pământului, trebuia să se facă rigole de drenare şi canale, care necesitau îngrijiri periodice şi pentru toate acestea era nevoie de o mână de lucru uriaşă, ca şi de o bună organizare şi întrajutorare.

Recoltele trebuiau păzite de animale şi de oameni

Ţăranii locuiau în cătune sau în sate aşezate pe înălţimile ce dominau culturile agricole. Dar acolo era doar refugiul pentru iarnă, deoarece primăvara plugarii coborau să-şi lucreze terenurile. Odată cu toamna, recoltele fiind strânse, plugarii reveneau la locuinţele din deal şi le pregăteau pentru iarnă. Colibele erau înconjurate de ziduri sau de garduri vii ca să se apere şi de atacuri şi de jaf. În jurul insuliţelor de culturi agricole realizate prin munca primelor comunităţi ţărăneşti, rătăceau prin păduri sau ascunse prin vegetaţia bogată a mlaştinilor, populaţii înapoiate sau barbare. Aceasta făcea necesară organizarea pazei recoltei. Când au apărut uniunile de

— T?

comunităţi şi când ţăranii s-au subordonat unor stăpâni şi protectori, toate colibele împrăştiate în jurul unei cetăţi seniorale au fost înconjurate de un prim zid de apărare.

Pământurile erau cultivate ca nişte grădini

Chinezii, prin munca fizică depusă, obţineau de pe ogoarele lor randamente mari, recolte variate şi asta datorită faptului că ei le cultivau ca pe nişte grădini. Mai mult decât plugul, săpăliga era

principala lor unealtă de lucru. Obligaţi să scoată din pământul puţin, pe care-l câştigaseră cu greu de la natură şi pe care-l apărau contra barbarilor, toate produsele necesare traiului, chinezii au adoptat metodele de cultură care se folosesc în grădinile de zarzavat. Cultura meiului şi a orezului nu se făcea în stilul marilor culturi, pe mari suprafeţe, ci pe răzoare.

În această perioadă, exista în China o oarecare tendinţă de specializare a culturilor pe regiuni potrivite, în timpurile vechi, fiecare canton urmărea să producă totul. Peste tot, meiul, potrivit pentru terenurile uscate, era cultivat alături de orez, care cere multă apă. Distribuirea culturilor în jurul înălţimilor Socuite nu depindea de cerinţele fiecărei culturi, ci de valoarea care i se atribuia. Cele mai valoroase se cultivau aproape de case. Lângă grădini de zarzavat se găseau livezi, pline mai ales de duzi, apoi primele câmpuri cu plante textile, în special cânepă, necesară ţesătoarelor. Bucăţile de stofă pe care ele le făreau din cânepă şi mătase erau principala bogăţie i arau folosite ca monedă de schimb. Mai jos, se irau alte culturi destinate legumelor uscate, apoi câmpurile de cereale şi, jos de tot, în fundul văilor. Se cultivabile prin drenare şi irigare, delimitate de mici diguri de pământ şi de canale, se găseau brazdele rezervate orezului.

Pentru satisfacerea necesităţilor, terenurile aaricole erau terasate. Hrana grupului nu putea fi asigurată decât dacă toate culturile de pe fiecare tai dădeau recolte bogate. Pentru ca diversele culturi să fie bine îngrijite se practica diviziunea muncii şi un fel de nomadism limitat. Ţesătoarele nu nărăseau satul şi livezile, dar plugarii trebuiau să-şi petreacă toate zilele bune de lucru în mijlocul culturilor de cereale. Acolo aveau colibe în care dormeau, supraveghindu-şi permanent recoltele.

Meiul era un adevărat zeu

Masa lor consta dintr-o fiertură de mei. Meiul era un adevărat zeu. El era baza hranei, fiind pus pe primul loc în rândul cerealelor. După spuselejui Mencius1, meiul era cea mai apreciată cereală la barbarii din nordul Chinei. Chinezii cultivau mai multe specii; una din ele, meiul cu gluten, se folosea

1) numit în chineză Mong-teu sau Mengzi, filosof chinez (372 – 289 î.Hr.). A fost primul mare scriitor din şcoala confucianistă.

În special pentru fabricarea prin fermentaţie a unei băuturi. Se mai cultivau şi alte soiuri de orez; orezul cu gluten se folosea şi el la

producerea unui fel de vin. Grâul şi orzul aveau mai puţină importanţă, cu toate că în rugăciunea adresată zeului recoltelor, (Hu Ţi = Prinţul Mei) se spunea: „Dă-ne nouă grâu şi orz!". Se pare că făina de grâu se folosea în special pentru dezvoltarea fermenţilor în producerea băuturilor din orez şi mei, fiecare separat sau împreună. Vinul cel mai apreciat era făcut dintr-o parte de mei negru şi două părţi de orez. Se lucra în vase de pământ ars în care se amestecau grăunţele cu apă şi se încălzeau la foc. Pentru aromatizarea licorii, se adăugau mirodenii şi se strecura apoi prin mai multe straturi de pir. Licoarea se prepara iarna şi se bea primăvara. Ştiau, de asemenea, să fabrice oţet pe care-l utilizau la conserve.

Grăunţele pentru hrană erau zdrobite în piuliţă, spălate şi fierte.

Dintre legumele proaspete se consumau mai multe soiuri de castraveţi şi dovleci. Diferite condimente ca usturoiul, ceapa, seminţele de muştar, se foloseau pentru a da gust mâncării. Sosurile erau făcute din păstăi macerate; se foloseau, în special, păstăile de soia. Legumele uscate, mai ales *mazărea*, de diferite mărimi, aveau un rol important în alimentaţie, îndeosebi ca merinde pentru drum.

Dudul şi cânepa, furnizori de materii prime pentru ţesătoare

Vechimea relativă a vieţii tihnite este atestată de existenţa livezilor, în care era plantată o mare varietate de pomi fructiferi: piersici, caişi, cireşi, peri, gutui, castani, pruni. Prunele şi castanele se foloseau la prepararea unor mâncăruri specifice. Se mâncau şi fructele unei viţe de vie sălbatice şi a unor plante de apă şi de munte. Cel mai folositor era însă dudul, necesar pentru creşterea viermilor de mătase care erau aşezaţi pe gratii făcute din trestie sau papură.

Se cultiva şi cânepa. Ţesutul începea toamna şi se făcea toată iarna. Din ţesăturile de cânepă se confecţiona îmbrăcăminte pentru sezonul cald, şi încălţăminte. Mătasea, mai călduroasă şi mai scumpă, era destinată mai mult bătrânilor. Pentru topirea cânepii se făceau nişte gropi cu apă aproape de locuinţe. Ţesătoarele ştiau să pregătească şi să împletească şi fibrele de urzică şi papură.

Înainte de domnia lui Huang-ti (Suveranul) tradiţia spune că chinezii purtau doar un veşmânt scurt din piele. Soţia lui Huang-ti a fost cea care i-a învăţat pe chinezi să crească viermi de mătase şi de atunci, ei au purtat o îmbrăcăminte din acest material, din două părţi, tunică şi fustă. Pe cap purtau un fel de căciulă sau de turban. Pentru a se apăra de frig, puneau unele peste altele mai multe rânduri de haine.

Ştiau să vopsească ţesăturile, plăcându-le, cu precădere, culorile vii. Pentru aceasta, cultivau diferite plante tinctoriale, ca garanta şi indigoul.

Stofele erau uni sau cu desene, în special flori, pentru hainele de sărbătoare sau de căsătorie.

Totul în coliba ţăranului chinez era sfânt

Chiar în perioada istorică, mulţi ţărani chinezi continuau să trăiască în peşteri ca nişte troglodiţi.

Colibele de la câmpie se construiau din frunziş, iar în pădure oamenii îşi făceau un fel de cuiburi pe crengile copacilor, în satele de pe înălţimi, casele aveau, se pare, forma unor mici cuburi acoperite cu paie, însă atât de fragile încât şi o vrabie putea să le strice, iar şoarecii le găureau cu uşurinţă zidurile de chirpici. Adesea, plantele căţărătoare acopereau zidurile şi acoperişul, strivindu-le. În interior, podeaua era din pământ bătătorit.

Mobilierul era foarte sărăcios: patul celor mai bogaţi era făcut din mai multe rânduri de rogojini de papură şi numai ei foloseau perne şi cuverturi de mătase înflorate.

În timpul zilei, rogojinile de pat erau rulate şi oamenii se aşezau pe alte rogojini pentru a mânca, având spatele sprijinit de un scaun de bucătărie. Focul se făcea între câteva pietre mari, fumul ieşind printr-o gaură din acoperiş. Coliba avea doar o cameră, abia luminată printr-o fereastră şi o uşă îngustă, cu deschiderea spre sud. Ele erau închise cu panouri din ramuri de dud împletite; uneori, fereastra era doar o gaură rotundă. Sub fereastră, erau păstrate seminţele şi era aşezat patul conjugal.

Era locul cel mai sacru al casei, deşi totul în această locuinţă modestă era sfânt: vatra, găleata cu apă din mijloc, uşa, lângă care se îngrămădeau gunoaiele. Acestea nu se aruncau decât cu mare grijă, în timpul marilor sărbători de Anul Nou, deoarece în ele locuia un zeu care purta noroc. Zeul se numea Tunet-Trăsnet. Exista un cult pentru bufniţă, pasărea temută a Tunetului, care „apăra" uşile. Poate că de aceea puneau cucuvele moarte în partea de sus a uşii împreună cu săculeţi de ierburi protectoare culese la jumătatea verii. Nu se intra pe uşă fără teamă. Trebuia să treci pragul fără să-l calci şi lăsând ochii în jos. Niciodată nu se intra încălţat. Acelaşi respect îl aveau pentru vatră şi pentru fântână.

Apa, marea problemă a ţăranilor chinezi

Ţăranii foloseau doar câteva unelte: toporişti, seceri, săpăligi şi pluguri uşoare cu un brăzdar din lemn şi o oişte făcută dintr-o creangă curbată.

Animalele mari lipseau şi din această cauză toată munca o făcea omul. Transportul se făcea cu coşuri agăţate de spate sau duse în mână. Creşteau câteva animale, pui şi porci; câinii erau folosiţi în general pentru pază dar, la nevoie, îi şi mâncau.

Vânătoarea făcută cu plase, şi pescuitul cu undiţe sau cu vintire, le aducea un plus de hrană.

Totuşi, viaţa în aceste aşezări izolate depindea de regularitatea ploilor, care asigurau recoltele de grâne şi de zarzavaturi. Ţăranii nu-şi construiau hambare pentru că grânele abia le ajungeau de la un an la altul, fiind permanent ameninţaţi de foamete.

Lucrările agricole se făceau conform unor reguli-zicale în care înţelepciunea ţărănească adunase observaţiile făcute asupra comportării elementelor naturii.

Anul agricol începea cu prima lună a primăverii, când animalele care hibernaseră începeau să se agite, iar peştii puteau fi văzuţi urcând până la gheaţa subţiată de vântul din est: acum se pregăteau plugurile şi plugarii se asociau câte doi.

În luna a doua, revenirea rândunelelor anunţa echinocţiul, piersicii înfloreau, grangurii cântau. Se ştia că se apropie primele ploi, care permiteau aratul şi semănatul.

Curcubeul reapărea, tunetul bubuia din nou, mii de animale ieşeau din pământ, pupăza poposea pe crengile duzilor: era momentul pregătirii gratiilor pentru viermii de mătase. Susaiul în floare era semnul primei luni de vară, prevestind marile călduri care coc meiul: acum aşteptau cu frică atât seceta, cât somările furtuni.

În miezul verii, cântau privighetorile şi apăreau florile arbustului de ceară. În ierburile uscate, apoi putrezite de căldură şi de ploile dese de sfârşit de vară, apăreau licuricii: începea prima lună a toamnei şi era nevoie să grăbească strângerea plantelor tinctoriale.

Păsările călătoare se adunau în stoluri pentru plecare, greierul cânta pe lângă case: era timpul strângerii marilor recolte. Se secera grâul şi se bătea înainte ca bruma să se aşeze pe plantele din

În ultima lună a toamnei, atunci când cădeau frunzele, trebuia făcut cărbunele de lemn: fiindcă se intra în casele încălzite pentru a

petrece acolo sezonul rece.

În luna a zecea, anul agricol se încheia. Pământul întărit de frigul uscat nu mai putea fi lucrat, omul se odihnea.

Observaţiile ţăranilor au servit pentru îmbogăţirea calendarelor savante făcute pe baze astronomice. Dar ele erau prezentate ca provenind din înţelepciunea princiară şi se spunea chiar că „bogăţia ţăranilor se datora virtuţii Seniorului".

Pământul aparţinea seniorilor, iar ţăranii îl lucrau încă se mai considera că ţăranii erau doar simpli arendaşi, pământul aparţinând dintotdeauna doar seniorului. Tradiţia din vremea lui Mencius (secolele IV-MI î.Hr.) spune că în toată perioada veche câmpurile fuseseră împărţite uniform, prin grija statului, între ţărani. Ele avuseseră o formă pătrată, care s-a împărţit în nouă pătrate mai mici (*tine*), opt familii cultivând împreună, în beneficiul seniorului, pătratul central (sistemul *du*, practicat sub dinastia Yin), sau vărsând tezaurului princiar a noua parte din produsul total (sistemul e/T, practicat sub dinastia Ciu).

Savanţii moderni admit astăzi că terenurile din fiecare ţară erau împărţite între senior (*Kong t'ieri*, domeniul public) şi nobili (*Şi t'ieri*, domeniile patrimoniale sau terenuri separate de domeniul public).

Am arătat că împăraţii au acţionat energic pentru colonizarea ţării, creând şi populând noi teritorii. Acele imense lucrări de amenajare erau completate printr-o repartiţie administrativă a pământurilor. Este posibil ca ideea sistemului *tine* să corespundă doar unei utopii istorice, care să se fi născut din transpunerea prezentului în trecut. Este posibil, de asemenea, ca primele şi cele mai modeste lucrări de amenajare a solului, făcute cu mijloace slabe, să fi fost reluate aproape în întregime la fiecare campanie, făcându-i pe ţărani să repartizeze periodic câmpurile nou create prin efortul comun.

În regimul feudal, ţăranii erau, fără îndoială, consideraţi ca simpli arendaşi. Ei aparţineau pământului. Marea reformă a dinastiei Ţin, care va duce, mai târziu, în perioada dinastiei Han la o mare criză agrară, a constat în ruperea legăturii strânse care existase până atunci între om şi pământ.

„Arcul nu trebuie ţinut mereu întins".

Ţăranii chinezi trăiau o viaţă monotonă şi aspră, în mod obişnuit; dar, în anumite perioade stabilite, marile serbări renăşteau în ei bucuria de a trăi. Sărbătorile deveneau adevărate orgii. Când au

apărut însă filosofii, aceştia le-au condamnat.

O
(D
a
OJ
<Ş
b i!

Confucius, însă, a apreciat valoarea lor binefăcătoare. El n-ar fi vrut ca Prinţul „după ce a impus poporului o sută de zile de muncă grea, să nu le dea *măcar o* zi de bucurie", deoarece nu trebuie „să ţii arcul mereu întins".

Confucius considera că sărbătorile populare erau o invenţie a înţelepciunii princiare, în realitate, aceste serbări datau dintr-un trecut foarte îndepărtat şi condiţiile generale ale vieţii ţăranului erau suficiente pentru a le explica.

Separarea dar şi întrajutorarea sexelor

Din toate timpurile, organizarea socială chinezească a fost dominată de un principiu: separarea sexelor într-o manieră foarte strictă. Şi nu era vorba doar de interdicţii care separau fetele de băieţi înainte de căsătorie. Chiar soţii trebuiau să trăiască la distanţă unul de altul şi toate legăturile lor cereau precauţii infinite. La ţărani, separarea sexelor se baza pe diviziunea muncii: între plugari şi ţesătoare se ridica o barieră de interdicţii sexuale şi tehnice. Mitul chinez care a rezistat secolelor se referă la divinităţile stelare, Ţesătoarea şi Văcarul, între acestea două, ca o barieră sacră, se întinde Calea Lactee, Fluviul ceresc. El nu poate fi trecut decât o dată pe an: Ţesătoarea şi Văcarul îşi sărbătoresc atunci nunta în noapte.

Bărbaţilor le revenea munca periculoasă de a ara pământul pentru a pune sămânţa, cu riscul de a supăra duhurile misterioase din sol, iar femeile ştiau să păstreze în seminţe principiul vieţii care le făcea să încolţească. Se pare, însă, că aratul, ritual prin care era pregătit pământul pentru germinaţie, a cerut, din vechime, eforturile conjugate ale unui cuplu. Colaborarea dintre sexe era cu atât mai eficace cu cât se făcea în momente sacre, fiind considerată sacrilegiu dacă se făcea în perioade normale.

Principiul separării sexelor era baza exogamiei1). Din toate timpurile, în China, tinerii nu se puteau căsători decât dacă proveneau din familii diferite. Mai mult decât pentru întemeierea unui cămin,

căsătoria servea pentru a apropia între ele familiile. Această apropiere se obţinea cu ajutorul unor rituri diplomatice şi trebuia folosit un peţitor. Toporul era, se pare, emblema acestui intermediar însărcinat să pună de acord rudele; toporul servea să taie ramurile trunchiului şi pregătea mănunchiurile de vreascuri în care se adună la un loc crengi de diferite origini, încrucişarea brazdelor şi a familiilor dădea rodnicie culturilor şi căminelor.

Casa ţărănească: domeniul femeii

Regula exogamiei interzicea căsătoria tinerilor născuţi în acelaşi cătun. Când se căsătoreau, unul din soţi îşi abandona propria familie şi trăia într-un sat străin, în perioada feudală, era o regulă generală

1) regulă care forţa un individ să-şi aleagă partenerul de viaţă din afara grupului căruia îi aparţine.

ca femeia să-şi părăsească vechiul cămin, dar erau şi cazuri în care soţul venea în satul soţiei.

Casa ţărănească era (şi a rămas) domeniul femeii. Bărbatul abia dacă intra în casă, iar mobilierul era zestrea femeii. La început, chiar satul aparţinea femeilor: divinitatea care îl ocrotea era numită „mama satului". Duhurile pământului au căpătat abia târziu un aspect masculin şi când şefii au fost aleşi dintre bărbaţi, ei au purtat titlul de „tată" al satului. Astfel, la început, în sat, rolul principal l-au avut femeile, apoi bărbaţii, dar, întotdeauna, locuitorii au fost împărţiţi în două grupuri, din care unul, format din soţii sau soţiile din afara comunităţii, avea un rol subordonat. Celălalt grup era format din autohtoni uniţi printr-o comunitate de nume, şi având o legătură de rudenie.

Rezultând din apartenenţa la un teritoriu şi dintr-un nume comun, legătura de rudenie era mai strânsă decât dacă s-ar fi bazat doar pe legătura de sânge, deoarece sângele se împarte şi se pierde: numai doi fraţi buni au acelaşi sânge. Marcaţi însă de un nume, pe care toţi îl poartă, şi trăind pe acelaşi teritoriu, membrii clanului teritorial formau un grup cu comunitate de bunuri, deosebit de omogen. Doar vârsta şi apartenenţa la diferite generaţii ducea la o oarecare diferenţă. Membrul cel mai în vârstă al generaţiei celei mai vechi purta numele de decan. El avea un fel de întâietate, dar nu poseda decât titlul de împuternicit al grupului.

Rudenia nu se dădea, nu se pierdea şi nu se câştiga între rudele din aceeaşi generaţie, identitatea era completă şi formau împreună o

personalitate colectivă. Denumirile categoriilor de rudenie nu se stabileau pe baza legăturilor directe dintre indivizi.

Cuvântul *mamă* se aplică unui grup mare de persoane: el nu se folosea pentru *a* numi femeia din care s-a născut cineva, ci femeia cea mai respectabilă din generaţia de mame. La fel cuvântul *tată* nu făcea diferenţa dintre tatăl adevărat şi unchii din partea tatălui; cuvântul se putea aplica şi altor rude, dincolo de cercul fraţilor tatălui. *Fiii erau* amestecaţi în masa mare a *nepoţilor* şi toţi verii, oricât ar fi fost de îndepărtaţi, erau numiţi *fraţi*. Raporturile de rudenie aveau un caracter global.

Grupul familial era cu atât mai închis cu cât era mai omogen. Nu se cunoaşte niciun mijloc de integrare a unui element străin. Prin definiţie, rudenia nu se dădea, nu se pierdea şi nu se câştiga. Ea era bazată pe sentimente obişnuite, paşnice. Niciodată Strămoşii (în vremea când exista un cult ancestral) n-au acceptat să mănânce alte feluri de mâncare decât cele ale casei. Niciodată nu se putea adopta un copil care înainte să nu fi avut acelaşi nume de familie. Niciodată un cumpărător de pământ (când statul a permis comerţul cu pământ) nu spera să-l scoată definitiv pe fostul proprietar de pe pământul vândut de el. Niciodată morala n-a acceptat că pot fi rupte legăturile de rudenie şi legăturile cu pământul. Rudenia consta din legături indestructibile, din vremuri imemoriale şi strict definite.

Această caracteristică exclusivistă a rudeniei era potrivită cu viaţa retrasă pe care o ducea familia. Dar sentimentele familiale nu erau singura forţă a societăţii rurale. Ţăranii chinezi erau angrenaţi într-un al doilea sistem de legături, care atrăgea după sine sentimente mai largi, mai complexe, mai bogate. Acestea proveneau din regulile vechi ale căsătoriei, care, în acelaşi timp cu *exogamia clanului*, prevedeau şi o oarecare endogamie1).

Căsătoria, imposibilă între rude, era imposibilă şi între persoane care erau complet străine una de alta. Timp de multe secole, s-a considerat că legătura conjugală nu putea fi fericită decât dacă era contractată între membrii familiilor care întreţineau, de foarte multă vreme, legături şi între care avuseseră loc căsătorii. Obiceiul era ca fiii să-şi ia neveste din familia mamei lor. Pentru a încălca acest obicei, trebuia să se aducă motive foarte serioase.

1) contractarea obligatorie a căsătoriilor în sânul aceluiaşi trib, practicată de unele populaţii primitive.

Alternanţa anotimpurilor modifică obiceiurile

Bărbaţii şi femeile munceau împreună, dar şi unul şi altul îşi schimbau modul de viaţă la începutul şi la sfârşitul anului agricol.

Climatul în câmpiile Chinei este continental şi ritmul alternant al anotimpurilor are ceva impresionant. Scurte amândouă, între frigul aspru şi uscat al iernii şi căldura umedă a verii, primăvara şi toamna, cu ploi uşoare şi cer variabil, sunt ca două clipe minunate: natura, dintr-odată, începe sau încetează să mai trăiască, înfloriri bruşte şi căderi rapide ale frunzelor, revenirea şi plecarea în grupuri mari a păsărilor călătoare, brusca înmulţire, brusca dispariţie a insectelor, formează un fel de cadru dramatic care-l impresionează pe ţăranul chinez. Dintr-odată, îşi schimbă şi el obiceiurile. Uitând, în confuzia generală a momentului, tot ce-i este zilnic interzis, el simte atunci nevoia să ajute natura şi să coopereze cu ea.

Când filosofii chinezi au vrut să instituie o teorie a dragostei, ei au explicat că fetele, primăvara, erau supuse atracţiei băieţilor şi că băieţii, toamna, atracţiei fetelor, ca şi cum fiecare din ei, simţind pe rând că fiinţa lor este incompletă, sunt cuprinşi, brusc, de irezistibila dorinţă de a o desăvârşi.

Primăvara era perioada logodnelor. Toamna era perioada formării noului menaj şi femeia trebuia să vină să locuiască la soţul ei.

Toamna, plugarii erau bogaţi în grânele adunate cu care puteau să treacă iarna, iar femeile, primăvara, aveau din abundenţă o bogăţie şi mai preţioasă, pânzeturile proaspăt ţesute. Ţesătoarele aveau cu ce să-i atragă pe plugari, apoi, aceştia, la rândul lor, aveau cu ce să se facă apreciaţi de ele.

Toamna şi primăvara, odată terminate lucrările de câmp sau cele de ţesere, se făceau mari serbări unde se întâlneau băieţii şi fetele din cătunele vecine. Aceste serbări creau sentimentul de solidaritate necesar şi constau din discuţii, beţii şi jocuri. Orice era bun pentru a provoca concursuri vesele, lupte prieteneşti, între tineri se înfiripau sentimente de dragoste şi se puneau la cale logodnele.

SOCIETATEA NOBILILOR

În trecutul cel mai îndepărtat pe care documentele ne permit să-l cunoaştem, locuitorii Chinei antice au trăit grupaţi în aglomerări destul de puternice. Este normal ca grupările să fi crescut pe măsură ce pământul a fost eliberat de păduri şi a fost amenajat pentru a putea fi folosit. Unele cataclisme locale (inundaţii, năvăliri ale nomazilor) au

întârziat uneori acest progres, dar tendinţa a fost de a se trece de la grupări mici la unele mari, de la sate la oraşe. Documentele arată o suprapunere peste o Chină a satelor a unei alte Chine a oraşelor.

În cursul perioadei feudale a cărei durată a fost foarte lungă, diferitele comunităţi au cunoscut evoluţii diferite. Unele au rămas numai nişte cătune umile, păstrându-şi acelaşi aspect rural.

În unele din acestea, de exemplu cel din Yu, în Şan-tong, seniorul (în anul 513 î.Hr.) se ducea personal să supravegheze lucrările din câmp, deoarece aceasta era principala sa atribuţie.

Viaţa religioasă şi viaţa publică se reduceau la câteva mari sărbători ţărăneşti. Se sărbătorea Şen-nong, Plugarul divin, zeu al focului de defrişare a pădurilor şi al curăţeniei recoltelor şi, de asemenea, spiritele care însufleţeau cele patru anotimpuri.

La sfârşitul perioadei feudale, au început să apară marile seniorii. Şefii acestora, pe care istoria îi înfierează pentru excesele lor, erau nişte tirani. La curtea lor, sub influenţa oamenilor legii, a apărut ideea de stat şi s-a schiţat un sistem administrativ. Seniorii, domnind peste un mare teritoriu, încercau să-şi justifice puterea pe argumente noi. Chiar când îşi prezentau propria persoană ca pe urmaşul unor strămoşi glorioşi, proclamau, cu orgoliu, ideea că puterea supremă le-a revenit ca urmare a devotamentului şi umilinţei lor. La fel, miniştrii care erau favoriţii lor, păstrau un aer de victime care ispăşesc o pedeapsă, pentru a fi asemenea umililor intendenţi de altă dată.

Între comunităţile care şi-au păstrat un caracter rural şi statele puternice pe care tiranii se străduiau să le edifice, existau oraşe de tip feudal care au avut un rol important.

Cum se întemeia un oraş

Câteva versuri din *Şi king* (Cartea clasică a poeziei) ne dau o idee asupra întemeierii unui oraş.

Fondatorul, având pe el toate bijuteriile, jadurile şi pietrele preţioase, şi purtând o sabie magnifică, făcea întâi o inspecţie în ţară. Cerceta versanţii însoriţi şi umbriţi (*Yangs\ Yin*) din regiune, pentru a afla cum sunt repartizate principiile care constituie lumea. Analiza direcţia apelor curgătoare. El era singurul care-şi putea da seama de valoarea locului (ceea ce se va numi, mai târziu, *fong-şuei*).

După ce locul era ales, întemeietorul dădea ordinul de construire, folosind momentul cel mai favorabil: cel în care constelaţia Ting (Pegasul?) se afla cel mai sus pe boltă, adică în a zecea lună a

anului, când şi perioada activităţii plugarilor se încheiase. Iar lucrările de construcţie trebuia să fie terminate la solstiţiul de iarnă.

Se începea prin înălţarea zidurilor de apărare, apoi se construia templul strămoşilor (*miad*), avându-se grijă să se planteze copacii (aluni, castani) ale căror fructe vor fi oferite strămoşilor, apoi arborele paulovnia1. După ce erau terminate zidurile de apărare, altarele şi plantaţiile care sfinţesc oraşul, se ridicau palatele şi casele.

Măreţia unui senior şi cea a oraşului său era dată de zidurile de apărare. Acestea erau făcute din pământ bătătorit când în oraş nu se afla Templul ancestral al neamului princiar (*ţong-miao*). În acest caz, el nu merita titlul de *ţong*: era numit y/, târguşor. Un adevărat oraş avea zidurile de apărare construite din piatră şi cărămidă: atunci putea fi numit *du*, capitală.

1) specie de arbore ornamental cu flori violete, f rumos mirositoare.

Construcţia zidului se făcea prin munca ţăranilor (corvezi). Ei lucrau în răpăitul tobelor, aşezaţi în rânduri, sub comanda unui nobil care avea în mână un baston pentru a-i stimula şi pentru a-i împiedica să pronunţe cuvinte rău prevestitoare.

Muncitorii lucrau cântând pentru ca cei nemulţumiţi să nu poată să spună vreun vers răuvoitor care putea să deoache zidul. Lucrătorii la terase aduceau pământul în coşuri pe care le cărau cu spatele. Pământul era îngrămădit între scânduri puse pe cant şi susţinute de stâlpi în linie, formând o ladă lungă, apoi era bătătorit bine în acest cofrag, înainte de a pune un alt strat. Dacă nu lucrau cum trebuie, ploile se infiltrau făcând crăpături în zid, şi oraşul putea avea surprize neplăcute.

Cea mai grea acţiune era construcţia porţilor, înconjurate de gropi, înzestrate cu turnuri, având garduri mobile, ele formau o veritabilă fortificaţie în unghi şi era cea mai bine apărată.

Ca să nu-şi părăsească posturile, paznicilor li se tăiau picioarele

Asediatorii atacau în primul rând porţile şi din această cauză erau păzite permanent de un gardian care nu deschidea niciodată, nimănui, înainte de cântatul cocoşilor, în zori. Acest post era ocupat de un vasal încercat şi consacrat acestei funcţii, fiind însemnat în acest scop: i se tăiau picioarele. El nu trebuia să-şi părăsească postul orice s-ar fi întâmplat!

Pagodă şi bărci în formă de dragon – anonim (sec. VI)

Porţile erau sfinţite şi asta se datora capetelor învinşilor care erau îngropate sub ele.

Pe turnurile porţilor se puneau, ca exemplu, capetele trădătorilor care doriseră să-i vadă pe duşmani intrând în cetate. Tot ca exemplu, se expuneau pe ziduri cadavrele duşmanilor şi se agăţau de porţi armele luate de la un şef rival, ca şi drapelele cucerite în luptă. Pe de altă parte, un oraş se dovedea cucerit atunci când pe zidurile sale, asediatorul îşi înfipsese drapelul şefului său.

Altarul Pământului şi Templul ancestral în porţi şi în ziduri se aflau şi divinităţile oraşului, deşi ele primeau şi alte locuinţe: altarul Pământului şi Templul ancestral.

Altarul Pământului era format ca şi unele ziduri de apărare dintr-o ridicătură de pământ bătătorit. Această movilă de pământ pătrată (deoarece ogorul era pătrat şi, ca atare, oraşul era tot pătrat), trebuia să fie acoperită, riturile o impuneau, cu un pământ de o singură culoare. Altarele Pământului aveau deasupra un arbore sfânt sau o tăbliţă de lemn. Această tăbliţă, făcută din lemnul dintr-un copac de o anumită esenţă, reprezenta partea centrală şi cea mai sfântă a altarului. Şeful o lua cu el când pleca la război: în faţa ei, el îi executa pe învinşi şi pe vinovaţi.

Pe cât era de rudimentar altarul Pământului, pe atât era de strălucitor Templul ancestral. Arhitectul

Hi Şi a construit în Lu (între 658 şi 626 î.Hr.) un templu care a rămas celebru, deoarece rezistenţa coloanelor şi deschiderea dintre căpriori au permis ca sălile să fie foarte mari. Pentru acoperişurile templelor se urmărea realizarea unor linii elegante „ca o pasăre cu pene noi". Se curbau marginile acoperişului „ca aripile fazanului în zbor". Lemnăria era pictată cu mult lux. Dar acest lux nu data de mult timp. Chinezii conservatori au fost foarte nemulţumiţi (în 669 î.Hr.) când la Lu s-au sculptat căpriorii şi s-au vopsit în roşu coloanele Templului ancestral. Acesta, după vechile reguli, trebuia să aibă un acoperiş din paie. El trebuia construit simplu pentru a putea fi uşor dărâmat, imediat ce defunctul n-ar mai fi avut dreptul la sacrificii. Dar seniorii, când au devenit şefii statelor mari, au vrut să aibă strămoşi eterni şi nu mai dărâmau templele. Doar Cerul putea s-o facă prin trăsnet sau foc.

Palatele princiare, reşedinţe luxoase şi elegante

Reşedinţa seniorului este prezentată (în textele lirice) ca o

locuinţă enormă şi foarte bogată:

„Moştenire a strămoşilor mei / palatul meu are cinci mii de picioare / ferestre la sud şi la apus! / Acolo locuiesc, acolo trăiesc, / acolo dau serbări şi stau de vorbă cu prietenii!"

Şi poetul descrie curtea de audienţe, înconjurată de coloane foarte înalte, săli enorme, luminate şi mângâiate de soare, acoperişul cu linii arcuite şi, mai ales, zidurile compacte pe care nici şoarecii, nici păsările nu le pot găuri ca pe cele de chirpici.

Se afirmă că încă din anul 606 î.Hr. existau palate princiare ale căror ziduri erau împodobite cu picturi, în anul 541 î.Hr., toată lumea l-a condamnat pe ducele din Lu că şi-a părăsit vechea locuinţă părintească şi şi-a construit un palat după moda palatelor din Ci u. Se vedea în acest act un fel de renegare a patriei, o adevărată trădare.

Oraşele noi depăşesc vechile aglomerări

Oraşele, chiar în statele mari, nu au fost la început decât o îngrămădire de construcţii strânse unele în altele, în permanent pericol de incendii, în Song, care fusese în parte ars, proprietarii marilor locuinţe au fost obligaţi să-şi tencuiască zidurile caselor şi s-a hotărât dărâmarea tuturor locuinţelor mici. Se urmărea obţinerea unei distanţări a clădirilor, deoarece magaziile princiare sau particulare, arhivele, arsenalele, grajdurile, templele, haremurile se înghesuiau unele în altele, în mare dezordine.

Oraşul, în momentul în care a început să merite acest nume, tindea să imite taberele militare; a devenit pătrat şi era străbătut de străzi drepte, care ajungeau la porţile orientate după cele patru puncte cardinale.

Oraşele de acest tip erau aglomerările noi care se construiau după un exod sau după o cucerire. Ele au apărut, spre deosebire de târguri, în câmpie, şi erau construite pe terenuri noi, apărute ca urmare a defrişării pădurii, având apa aproape de suprafaţă, ca şi pe terenurile cucerite de la barbari.

Aceste oraşe noi, construite în multe cazuri pentru a bloca năvala barbarilor, erau înconjurate de un zid dublu de apărare. Deoarece nu se realizase încă o creştere suficientă a populaţiei pentru a fi locuite în întregime, ele deveneau, în caz de nevoie, refugiul militarilor din taberele de la frontieră, ca şi al ţăranilor din jur. Oraşul agricol şi militar a devenit curând şi un centru de schimburi. La constituirea acestor oraşe noi apare un synoecism1 de un tip deosebit.

Reşedinţa seniorială părea un mic oraş

Adăpostiţi de zidurile oraşului seniorul şi oamenii lui credincioşi trăiau foarte bine. Aflată în mijlocul oraşului, reşedinţa seniorială avea tot o formă pătrată şi era, la rândul ei, înconjurată de ziduri foarte înalte în interiorul cărora se afla un oraş mai mic. În interior, pe un teren neted foarte mare, se înălţau clădiri fără etaj, cocoţate pe terase înalte. Totul era aliniat cu grijă, în mijloc, sala de audienţe se deschidea pe o stradă care, trecând printre altarul Pământului şi Templul ancestral, ajungea direct la poarta din sud. Pe această stradă venea cortegiul vasalilor, iar prinţul, cu faţa spre sud, le primea omagiul.

1) gruparea mai multor târguri rurale în jurul unui centru urban.

Imitând reşedinţa princiară, locuinţele marilor familii erau şi ele, fiecare în parte, un mic oraş grupat în jurul unei săli mari, în care şeful familiei primea omagiul rudelor, cu faţa întoarsă spre sud.

În cuprinsul acestor mici oraşe, înconjurate de ziduri, care umpleau marele oraş, alte ziduri se ridicau înconjurând locuinţele fiecăruia din şefii micilor grupări domestice, deoarece fiecare fiu al familiei, când se căsătorea, trebuia să aibă, în fundul curţii închise, o sală de recepţie.

Acest edificiu a fost construit întotdeauna la fel. În spate, un zid cu mai multe portiţe. Se intra prin ele în camere lungi şi strâmte: acestea erau camerele de locuit. La dreapta şi la stânga se întindeau până în curte două construcţii laterale. Strânsă între zidul din fund şi cele ale construcţiilor laterale, adăpostită sub un acoperiş mare care avea grinda centrală sprijinită pe două coloane izolate, sala de recepţii era complet deschisă spre sud şi forma un fel de verandă supraînălţată la care se ajungea din curte prin două scări. Cea din est era rezervată stăpânului casei, care, aşezându-se puţin în spatele treptelor, primea oaspeţii în casa lui cu faţa la sud, ca prinţii.

Şeful celui mai mărunt grup domestic avea şi el un altar al Strămoşilor şi un zeu al Pământului. Poarta care dădea spre curtea de onoare nu era mai puţin sacră decât poarta oraşului. El era la el acasă stăpân şi şef. Dar, primit de şeful întregii familii sau de stăpânul oraşului, el trebuia, când se prezenta la curtea acestora, să steaja baza scării, cu faţa la nord, în postură de vasal, în marele oraş, fiecare din locuinţele particulare era nu o clădire cuprinsă într-un castel sau o

casă oarecare, ci o reşedinţă seniorială. Şi toate aceste reşedinţe erau oraşe mai mari sau mai mici, dar complete. Numai că ele erau toate înglobate în zidurile senioriale.

Odinioară, când întemeietorul a terminat de construit zidurile de apărare, după ce a distribuit, în stânga şi în dreapta locuinţele, şi şi-a ridicat pentru el marea sală, i-a convocat pe toţi şefii de familii care erau legaţi de el prin jurământ şi pe care el „i-a adunat pentru dobândirea gloriei". El a pus pentru ei rogojini şi scaune fără spătar şi le-a oferit, apoi, un mare banchet. „A luat un porc pentru sacrificiu, a vărsat vin în tigve, le-a spus să mănânce şi să bea: – El, Senior al vasalilor, Şef al întregului clan!", în timp ce ei toţi, cu faţa la stăpân, „stăteau respectuoşi şi gravi". Astfel, viaţa de curte, viaţa nobilimii era inaugurată.

SENIORUL CONDUCĂTOR DE FIEF

după teoria specialiştilor în drept feudal, seniorul era denumit cel care primind investitura de la rege, stăpânul unic al întregii ţări chinezeşti, era însărcinat să conducă un fief. El îl conducea în numele Fiului Cerului, respectând şi făcând să fie respectate regulile pe care acesta le-a emis.

În fiecare fief, demnitatea seniorală aparţinea unei familii. Totuşi, la moartea deţinătorului puterii, succesorul său nu primea însemnele demnităţii decât după ce căpăta investitura regelui. Suzeran al tuturor seniorilor din China, regele purta pe veşmintele sale douăsprezece însemne emblematice. Primele trei (Soarele, Luna, constelaţia) îi erau rezervate doar lui. Dreptul de a le purta pe celelalte (sau mai curând pe câteva dintre ele) era acordat diferiţilor seniori investiţi. Numărul de embleme atribuit fiecăruia din ei varia după calitatea investiturii, rangul ocupat în ierarhia feudală.

Seniorii erau împărţiţi în cinci clase (duci, marchizi, conţi, viconţi şi baroni), suprafaţa fiefului lor variind (teoretic) proporţional cu titlul lor. Domeniul personal al Fiului Cerului măsura o mie de //atât în lungime, cât şi în lăţime. O sută de // era mărimea domeniului unui duce sau marchiz, cincizeci de îi *cea a* unui viconte sau baron.

Un domeniu mai mic era tot un fief, dar care nu aparţinea direct regelui. Titular era vasalul stăpânului unui domeniu particular.

Seniorii şi regele distribuiau pe lângă fiefurile-domenii ereditare, şi fiefurile-salarii. Titularii fiefurilor-salarii, repartizaţi în

cinci clase, purtau titlul de mari ofiţeri (*t'ai-fu*) sau de ofiţeri (*şi*).

Aceste titluri au avut! a început, ca toate titlurile feudale, o semnificaţie militară, dar fiecare din ele a corespuns, până la urmă, unui grad de ierarhie feudală. Cuvântul ofiţer (*şi*) desemnând ultimul grad de nobleţe, a luat sensul general de nobil. Titlul de duce (ca şi *prinţ*) era valabil pentru orice senior, cel puţin în interiorul senioriei sale.

Specialiştii în feudalism consideră că regele avea dreptul de promovare sau de retrogradare a seniorilor în funcţie de merite. Aceste merite se refereau la menţinerea în bună stare a altarelor Pământului şi Templelor ancestrale, la aplicarea corectă a edictelor regale referitoare la moravuri, ia muzică, la unităţi de măsură şi la îmbrăcăminte.

Numirea sau promovarea (de către rege şi de către prinţi) trebuia făcută în Consiliu şi după dezbateri, cu aprobarea vasalilor.

Pedepsele (cel puţin cele grave: moartea sau surghiunul) trebuia să fie anunţate în piaţa publică şi necesitau adeziunea întregului popor.

Teoria constituţională implica ideea că nimeni nu deţinea puterea fără o investitură acordată de un suzeran şi fără consimţământul vasalilor şi supuşilor. Regele-suzeran însuşi deţinea puterea atât de la Cer, cât şi de la popor. El avea sarcina de a susţine o acţiune de civilizare a ţării, a cărei valoare se evalua prin manifestările Naturii şi sentimentele oamenilor. El îşi exercita de sus sarcina sa, delegând diferiţilor vasali o autoritate de un grad inferior dar de aceeaşi natură.

Seniorii, pe care genealogia lor îi lega de o dinastie domnitoare sau de o dinastie mai veche, erau calificaţi să conducă în fieful lor doar în virtutea investiturii primite odinioară de un strămoş, confirmată la fiecare succesiune.

Autoritatea, ca şi numele veneau de la strămoşi

Numele de familie, legat de teritoriu, era moştenit de la strămoşi; numele personale se dădeau după un control al vocii (vocea reprezintă sufletul) dar şi după o consultare a strămoşilor. Autoritatea, ca şi numele, venea de la predecesori şi investitura oricărui act deosebit de putere trebuia precedată de o consultare a voinţei acestora.

Un senior nu avea dreptul de a acţiona decât ca urmare a unui

mandat de la strămoşii săi. Într-adevăr, *destinul său* şi al familiei sale depindea strict de Virtutea întemeietorilor familiei.

Exista o cantitate precisă de putere a cărei valoare era fixată chiar de această Virtute.

„Şuen, suveran desăvârşit, care a trăit o sută de ani, a transmis descendenţilor săi puterea de a face sacrificii senioriale timp de o sută de generaţii: un duşman care a vrut să distrugă familia lui Şuen înainte de a se epuiza cantitatea sa de generaţii princiare, n-a putut s-o facă".

Nicio forţă omenească nu avea puterea de a scurta durata destinată unei familii. Atâta vreme cât o familie păstra o cantitate de Virtute, ea nu putea fi smulsă din ţara în care această virtute era înrădăcinată. *Destinul* unei familii era legat de o ţară anume, de o capitală, de un *loc sfânt*. Ea se baza pe stăpânirea tuturor genealogiilor proprii, a legendelor, a dansurilor, a privilegiilor culturale, a talis-manelor şi a bijuteriilor. Pe scurt, ea corespundea unui lot de embleme şi de puteri ce semnificau un spirit specific, în timp ce investitura suzeranului semnifica doar o demnitate şi un rang.

Suzeranul, când dădea investitura, confirma un decret (*ming*) al Cerului: el „a deschis doar calea". Se traduce prin *cale* cuvântul chinez *tao*. Acest cuvânt este unul din cele mai bogate în semnificaţie din vechea limbă chineză. Pentru filosofii *taoişti*, el înseamnă o putere de realizare.

În limba comună se folosea cel mai adesea în fe combinaţie cu cuvântul *to*. *To* şi *tao* sunt noţiuni gemene şi care, totuşi, se opun.

Folosite independent sau combinate, *tao* şi *to* exprimă idei referitoare la autoritate şi putere, la eficacitate, forţă, avere.

Expresia *tao-te* nu se poate reda decât prin cuvântul *Virtute*, concepută ca o forţă de mişcare de esenţă universală chiar când ea se găseşte într-un individ. Ea este caracteristica şefului căruia Cerul îi deschide calea (*tao*) şi pe care-l investeşte (*ming*) cu un spirit specific (*to*), înzestrându-l cu destinul (*ming*) caracteristic unui senior. Seniorul era, s-ar putea spune, animatorul unic şi universal puternic al ţării asupra căreia spiritul său specific l-a destinat să domnească. *Tao-to*-ul şefului era principiul prim al oricărui succes, averea şi norocul fiefului.

Altarul Pământului era identic cu patria

Altarul Pământului, un simplu pătrat de pământ aflat în reşedinţa princiară, conţinea în el toată Virtutea pământului seniorial.

El era identic cu patria. Patria nu mai exista când acest altar se transforma în noroi.

Pentru apărarea lui, vasalul trebuia să ştie să moară cu prinţul în fruntea lui. Dar vasalii nu aveau obligaţia să se sacrifice pentru prinţ decât în cazul când acesta, trăind ca un adevărat senior, s-a identificat cu patria. Altarul Pământului era dublat de un altar al Culesului recoltei.

Şef al războinicilor şi stăpân al plugarilor, seniorul asigura perenitatea patriei şi hrana locuitorilor. Pământul îşi putea da fructele sale din abundenţă dacă seniorul, din mijlocul oraşului său, a participat la lucrări.

Nimeni nu avea voie să-i vorbească direct seniorului

Seniorul era omul căruia nimeni nu-i vorbea, nici măcar la persoana a treia. Se vorbea doar în prezenţa lui şi când i se dădeau, *indirect*, sfaturi, trebuia să i se dea „pe o cale ocolită".

Şoapta unei voci netrebnice nu avea voie să murdărească puritatea princiară; sfinţenia şefului nu putea suporta o mustrare sau un sfat direct, oricât de drepte ar fi fost ele, deoarece veneau de jos.

Ochii vasalului nu puteau privi spre prinţ „mai sus decât partea de jos a bărbiei", dar ei rămâneau îndreptaţi drept spre el. Fiecare era obligat să se lase pătruns de Virtutea care lumina ochii şefului. Nimeni n-ar fi îndrăznit să suporte strălucirea lor. Nimeni n-ar fi îndrăznit să-şi amestece privirea cu această privire sacră.

Un ofiţer stând alături de stăpânul său trebuia „să-şi ţină corpul înclinat, extremităţile centurii sale atingând pământul, picioarele călcând pe partea de jos a veşmintelor. Bărbia se ţinea întinsă ca streaşină unui acoperiş; mâinile stăteau împreunate cât mai jos posibil".

Scribul care în prezenţa prinţului ar fi îndrăznit „să îndepărteze praful de pe cărţile sale" sau, pur şi simplu „să le pună în ordine", merita să fie pedepsit. Acolo unde se găsea prinţul, totul trebuia să fie ordonat şi curat.

Vasalii săi cei mai intimi (marii ofiţeri) trebuia să-şi spele mâinile de cinci ori pe zi. Înainte de a apărea în faţa şefului „ei se purificau printr-o abstinenţă severă; nu intrau în apartamentele femeilor; îşi spălau părul şi corpul". Cel care-i dădea seniorului felurile de mâncare gata preparate avea grijă să aibă la îndemână „plante cu gust astringent, o ramură de piersic şi o mătură de papură":

influenţele rele pe care în josnicia lui nu se putea să nu le provoace, puteau fi astfel îndepărtate de pe mâncarea destinată să intre în substanţa sfântă a seniorului.

Seniorul trăia sub ameninţarea Istoriei

Ferit de toate contaminările, care ar fi putut murdări sfinţenia sa, de către o curte în care domnea o etichetă meticuloasă, prinţul se supunea chiar el unei etichete şi mai minuţioase. Era înconjurat în permanenţă de ceilalţi şi oricare din credincioşii lui trebuia, la cea mai mică încălcare a etichetei, să-l cheme ia ordine. Analiştii erau acolo pentru a nota totul, şi gesturile sale cele mai neînsemnate, şi cele mai banale cuvinte.

El trăia sub ameninţarea istoriei. Venind de la un senior, cea mai măruntă din acţiuni era plină de consecinţe incalculabile. Un şef nu trebuia nici să se joace, nici să glumească: ce-a făcut el era făcut, ce-a zis el, era zis. El trebuia să asculte doar muzică permisă; trebuia să se ţină foarte drept; nu se putea aşeza decât corect, pe o rogojină corect pregătită; nu trebuia să mănânce decât după regulile prescrise; nu putea merge decât cu pas egal, perfect măsurat. Precauţia era prima sa datorie, în timp ce, în prezenţa lui, credincioşii săi, însufleţiţi de măreţia serviciului lor princiar, se grăbeau părând că zboară, stăpânul, pe care prestigiul său îl condamna la gravitate, trebuia să rămână nemişcat, inactiv şi aproape mut.

Şeful se mărginea, în Consiliu, să spună „da", dar acest „da" princiar era un decret care angaja destinul.

Virtutea prestigioasă şi trecătoare a şefului nu rămânea în el decât dacă viaţa de la curte şi eticheta o păstra. Prizonier al curţii, legat de etichetă, seniorul nu domnea decât cu condiţia să rămână pasiv, să nu se amestece în detalii, să nu conducă o administraţie. El nu acţiona decât prin simpla eficacitate a prestigiului său. Activitatea reală era treaba vasalilor. Puterea princiară era bazată pe existenţa unei Virtuţi de esenţă religioasă şi magică. Seniorul era şeful unei ierarhii şi nu un şef de stat.

Ordinea militară stătea la baza ordinii civile

Seniorul era în fruntea vasalilor şi el îi trimitea la luptă. Cele două mari obligaţii ale unui vasal erau Consiliul şi serviciul la curte. Morala nobililor s-a rafinat în urma contactului cu viaţa de la curte, dar ea s-a format în campusurile militare. Ordinea militară stătea la baza ordinii civile.

Caracterul predominant al ordinii militare se manifesta printr-o disciplină semnificativă.

Recensământul, care hotăra în detaliu rangurile şi birurile pe pământ şi oameni, era o sarcină militară, deoarece era o lucrare greu de realizat, chiar nefastă. El angaja destinul ţării. Doar un prinţ foarte dornic de luptă era în stare să pornească cu de la sine putere la numărarea populaţiei, acţiune care era egală cu luarea cu forţa în mâinile lui a conducerii şi a ţării. Responsabilitatea unui act atât de curajos trebuia, în mod normal, să fie lăsată în sarcina unui om care şi-a închinat toată viaţa războiului. Ministrul de război era însărcinat să stabilească impozitele, să numere cuirasele şi armele, în acest scop, el înscria pe un registru numărul de terenuri arabile, pădurile din munţi, mlaştinile şi lacurile, munţii şi dealurile, terenurile joase şi salinele. El împărţea terenurile drepte dintre diguri, repartiza locurile de păşune şi terenurile cultivabile. Apoi hotăra impozitele ce trebuiau plătite. El fixa numărul de care şi de cai, ca şi cel al războinicilor care urcau în care, pedestraşii care le însoţeau, cuirasele şi scuturile. Operaţiile de cadastru şi cele de recensământ se îmbinau.

Puterea militară se extindea asupra pământului ca şi asupra oamenilor. Plugarii nu dădeau armatei decât pedestraşi. Vasalii, având un domeniu cuprinzând terenuri de vânătoare şi păşuni, aveau sarcina să echipeze un anumit număr de care de război. Acest număr arăta mărimea fiefului său şi a demnităţii sale.

A face numărătoarea populaţiei putea duce la un război civil şi acest act de sfidare trebuia să fie compensat printr-un gest de îmbunătăţire a condiţiilor, şi de aceea recensământul era însoţit de măsuri liberale. Cea mai importantă măsură era amnistia. „După ce s-a făcut marele recensământ, au fost eliberaţi datornicii, s-a uşurat situaţia văduvelor şi a celor săraci, au fost amnistiaţi vinovaţii: armata întreagă şi-a dat sprijinul.’1

O armată formată din pedestraşi şi care de luptă

Armata se compunea, pe de o parte, din oameni cărora li s-a preschimbat o pedeapsă în obligaţia de a ucide în război şi, pe de altă parte, din vasali care erau războinici înnăscuţi, de o fidelitate totală faţă de şef. Când armata era reunită, se deschideau arsenalele şi se împărţeau armele. Armele teoretic aparţineau seniorului care le păstra închise cu grijă şi aceasta nu numai din motive de prevedere, ci pentru că armele răspândeau o Virtute periculoasă. Nu te puteai înarma dacă

nu te pregăteai un timp prin abstinenţă, ca să fii ferit de acest contact de temut.

Postul se ţinea în Templul ancestral şi provoca o stare emoţională încât se părea că intri în contact cu strămoşii. Cel care simţea atunci că inima îi este tulburată, ştia că este destinat să moară. Ungerea armelor cu sânge le dădea o nouă putere.

Şeful făcea un sacrificiu, apoi armata echipată se aduna în jurul altarului Pământului. El ruga zeii drumurilor să le fie favorabili şi porneau la drum.

Pedestraşii erau slab înarmaţi şi erau folosiţi pentru construcţii şi ca slugi. Ei mergeau, „fără speranţa de a mai reveni", mărşăluind şi oprindu-se îngroziţi, la marginea pădurilor. Ocupaţi tot timpul cu caii pe care-i hrăneau cu susai, se bucurau că n-au murit încă.

Nobilii porneau în carele lor de război liniştiţi, cântând din lăută. Carele lor scurte şi strâmte erau formate dintr-o ladă deschisă la spate, pusă pe două roţi. În faţă era fixată o oişte curbată la care erau legaţi doi cai; de o parte şi de alta, trăgeau alţi doi cai prinşi cu curele. Cei paâru cai aveau zăbale cu clopoţei, de care se legau frâiele; frâiele celor doi cai de pe extreme erau fixate în spate de două inele aşezate la dreapta şi la stânga scândurii din faţă a carului; celelalte frâie erau ţinute în mână de conducător care stătea în centrul carului. De o parte şi de alta a conducătorului carului stăteau: la stânga (locul de onoare) un arcaş şi la dreapta un lăncier. Caii erau protejaţi cu piei de animale sălbatice.

Cei trei oameni ai echipajului purtau o haină, făcută din mai multe straturi de piele de bou (sau de rinocer) lăcuite, în faţa carului erau aşezate trei scuturi din lemn uşor, pentru protecţia celor trei războinici. Arcaşul avea două arcuri păstrate în aceeaşi tolbă, iar lăncierul avea la îndemână mai multe arme cu mânere lungi, terminate cu cârlige sau tridente din metal. Ele serveau să găurească şi, mai ales, să agaţe şi să trântească la pământ războinicii din carele duşmane, care erau ucişi sau luaţi prizonieri…

La drum, războinicii se odihneau aşezându-se pe o rogojină dublă sau pe o piele de tigru, puse în lada carului. Cuirasele războinicilor erau acoperite de curele sau de mătase şi lacul lor strălucea. Deasupra fluturau drapele. Arcaşii aveau apărătoare de degete din fildeş, iar extremităţile arcurilor erau tot din fildeş. Arcurile, tecile, brasardele, genunchierele erau vopsite în culori vii, scuturile

erau pictate, iar de pieptarele cailor atârnau podoabe fin cizelate.

Carele înaintau maiestuos, conduse de vizitii pricepuţi să ţină frâiele cu siguranţă. Armata îşi continua drumul într-o ordine perfectă.

În faţă (sud) era purtat drapelul feudal de război al' Păsării roşii; în spate (nord), cel al Războinicului încruntat (broască ţestoasă şi şarpe); în dreapta (vest) cel al Tigrului alb; în stânga (est) cel al Dragonului azuriu. Pedestraşii din dreapta aveau sarcina să vegheze asupra cailor, iar cei din stânga adunau iarbă tot timpul drumului. Ordinele erau date cu ajutorul drapelelor.

Armata făcea tabără construind un oraş pătrat, în care se făceau fântâni-se înălţau case, se construiau ziduri de apărare, în centru, stătea legiunea formată din cei apropiaţi prinţului; ea era încadrată de legiunile din stânga şi din dreapta. Taberele temporare erau înconjurate cu garduri de mărăcini, dar când armata voia să lase amintire un monument pentru gloria sa şi să păstreze teritoriul cucerit, ea construia o tabără întărită, o fortăreaţă.

În faţa ei se ridica cetatea duşmană, în fiecare tabără se punea la încercare răbdarea duşmanului, se spiona pentru a se afla dacă duşmanul voia să dea aici bătălia sau doar să-şi arate puterea. Uneori, armatele se aşezau în ordine de bătaie fără ca vreuna din ele să facă vreun pas. Fiecare aştepta ziua favorabilă pe care o stabileau prezicătorii.

Taberele trimiteau mesageri pentru a stabili ora întâlnirii. Vocea mai mult sau mai puţin sigură a trimisuluj putea da informaţii asupra hotărârii adversarului, în fiecare tabără adunările războinicilor se ţineau una după alta şi aveau loc parade religioase şi militare în care se manifesta dorinţa de a învinge.

Primii care intrau în luptă erau cei amnistiaţi

Când toţi războinicii, stimulaţi de şefii lor, legaţi prin jurământ erau, în sfârşit, gata pentru luptă, cei mai viteji îşi disputau întâietatea pentru câştigarea gloriei. Ei îl vor înfrunta pe duşmanul în care vedeau deja un vinovat, duşmanul a cărui înfrângere va dovedi cât sunt de vinovaţi.

Dacă aveau în faţă un adevărat duşman pe care voiau să-l pedepsească aspru, ca pe un barbar, şi pe care să-l declare scos din legea chineză, porneau la luptă, în primul rând cei amnistiaţi, pentru *a lega* lupta conduşi, teoretic, de ministrul de război! La primul contact cu adversarul, trebuia să-şi taie gâtul scoţând un strigăt îngrozitor.

Datorită acestei sinucideri colective apărea desigur un suflu plin de furie, care se agăţa ca o soartă nefastă de duşman, în următoarea fază se trimitea spre inamic un car al cărui lăncier „intra în sistemul de apărare duşman, ucidea un om, îi tăia urechea stângă şi revenea la ai săi". De la prima lovitură, i se arăta duşmanului că el va fi victima bătăliei. Alteori, era suficient ca un car să alerge în mare viteză, cu steagul lăsat, pentru a atinge zidurile duşmane sau se ardeau arborii din boschetele sacre care înconjurau cetatea.

Prestigiul se câştigă cu gesturi generoase şi cu politeţe

Vasalii celor două armate, în cea mai mare parte, se cunoşteau între ei. Aproape toţi fuseseră trimişi în misiune în ţara duşmană şi fuseseră primiţi ca musafiri. Când se recunoşteau, datorită drapelelor, îşi făceau unii altor gesturi de politeţe trufaşă sau trimiteau adversarului o cupă de vin, rugându-l să o bea pentru a se îmbărbăta. Vinul era băut în amintirea gesturilor de politeţe din timp de pace.

Adversarii salutau, înclinându-se de trei ori, şi coborau din car scoţându-şi casca, atunci când întâlneau un şef duşman. Ei nu îndrăzneau să atace un senior, deoarece „cel care-l atingea merita să fie pedepsit". Ei nu se puteau lupta decât cu egalii lor, dar şi în acest caz, luptau cu toată politeţea cuvenită. Un echipaj pe punctul de a prinde un echipaj duşman îl va lăsa să scape, dacă războinicii care-l formează pot plăti imediat o răscumpărare.

Prestigiul se câştiga cu gesturi generoase, şi mai puţin cu ştiinţă militară. Chiar când victoria a dovedit dreptatea cauzei apărate şi duşmanul a fost pus pe fugă, un războinic nobil nu va omorî niciodată mai mult de trei oameni. Ba chiar, când trimitea săgeţi cu arcul său, el închidea ochii; numai dacă destinul o dorea săgeţile îl loveau pe duşman.

În plină luptă, precauţia trebuia să cedeze în faţa curtoaziei.

«Două care merg unul spre altul. Unul se abate din drum. Şeful duşman strigă imediat numele şefului de car care pare că vrea să evite lupta. Sfidat, acesta revine la luptă şi caută să tragă cu arcul. Dar, deoarece celălalt deja slobozise săgeata, el nu poate face altceva decât să ceară ajutor Virtuţii prestigioase a strămoşilor săi ca săgeata inamică să-l ocolească. Dar, când celălalt vrea să tragă a doua oară, el strigă: „Dacă nu mă laşi să trag eu, pentru că mi-a venit rândul, onoarea ta va fi pătată!" Amintindu-i-se legile onoarei, adversarul nu va trage şi va aştepta nemişcat lovitura care s-ar putea să-l ucidă.»

Era măreţ să-ţi cruţi duşmanul. Era frumos să te expui cu trufie. Dar vitejia supremă era să te jertfeşti pentru şef. Dacă, împotmolit în noroi sau ţinut strâns de duşman, carul şefului era în pericol, vasalul credincios căuta imediat să-şi înlocuiască stăpânul. El lua loc în vehiculul care purta drapelul comandantului. Un războinic nobil, chiar când căuta să scape de urmărire, nu-şi cobora steagul.

Marele joc într-o bătălie era de a sfida inamicul. O luptă era un amestec confuz de sfidări, de generozităţi, de omagii, de insulte, de sacrificii, de blesteme, de răutăţi, de binefaceri. Era un turnir al valorilor morale, o întâlnire a oamenilor de onoare care îşi măsurau calitatea sufletească şi, abia în ultimul rând, o ciocnire armată. Bătălia era clipa cea mare în care războinicii îşi dovedeau nobleţea şi, în plus, dovedeau tuturor nobleţea prinţului lor, a cauzei lor, a ţării lor. Adesea agresiv, permanent impulsionat de ambiţia de a se distinge şi de spiritul de solidaritate care-l însufleţea, un corp de vasali îşi manifesta vitejia atât în focul bătăliei, cât şi în probele care pregăteau lupta. Un vasal îşi pierdea rangul dacă era învins de un camarad în competiţiile prieteneşti de luptă. Un ministru de război nu-şi mai merita funcţia dacă lăsa să i se pună, chiar în joacă, o frânghie de gât, ca unui prizonier. Cel care, neîndrăznind să ucidă un prizonier, lăsa să-i cadă lancea, nu mai putea fi lăncier. El era înlocuit, în dreapta carului, de omul leal care, fără a se înspăimânta de strigătele victimei, îi va tăia cu sânge rece urechea stângă. Acestuia nu-i era frică că va atrage asupra lui răzbunarea unui suflet duşman: el s-a legat pe viaţă de camarazii lui de echipaj. Această solidaritate de echipaj era chiar baza onoarei, în aşa fel încât pentru a descalifica pentru totdeauna un şef de car era suficient să-i ucizi vizitiul.

Cu excepţia unor cazuri deosebite, în care războiul se ducea pe viaţă şi pe moarte, bătălia nu avea ca scop final distrugerea adversarului. Ea trebuia să fie o luptă politicoasă.

«Ducele Siang din Song aştepta, înainte de a începe bătălia, ca armata duşmană din Ci u care tocmai trecea un râu, să-şi încheie operaţia, l s-a spus: „Sunt mai mulţi decât noi: să-i atacăm înainte de a trece toţi râul!" Ducele n-a ascultat sfatul. Când trecerea râului s-a terminat, i s-a spus ducelui: „Trebuie să-i atacăm!" Ducele a răspuns: „Să-i aşteptăm să se pregătească de luptă!" în sfârşit, ducele a atacat, dar a fost învins şi rănit. Şi-atunci a spus: „Un şef demn de acest nume (Kiun-ţi, prinţ, gentilom, om cinstit) nu încearcă să-l atace pe duşman

când este în încurcătură. El nu ordonă să se bată tobele când rândurile duşmanilor nu sunt aranjate". Cu toate că i s-a răspuns ducelui Siang că numai victoria era importantă, istoria i-a iertat greşelile numeroase şi grave, deoarece în această împrejurare el nu s-a gândit decât să-şi salveze onoarea.»

Calităţile şefului în timpul bătăliei

Nu exista victorie decât dacă onoarea şefului creştea şi mai mult în urma bătăliei. Şeful nu trebuia să urmărească neapărat să obţină un succes, ci trebuia să dea dovadă de modestie.

«Ţ'în şi Ţin sunt faţă în faţă. Cele două armate îşi aranjează rândurile, dar nu se luptă. Noaptea, un trimis din Ţ'în soseşte în tabăra celor din Ţin şi le spune: „În cele două armate se găsesc războinici viteji! Vă chem pentru mâine dimineaţă la luptă!"

Dar cei din tabăra Ţin au băgat de seamă că trimisul nu are o privire sigură şi că vocea lui tremură: Ţ'în este învins de pe acum. Se strigă: „Armata din Ţ'în se teme de noi! O va lua la goană! S-o împingem spre fluviu! Sigur o vom învinge!" Şi totuşi, armata din Ţin rămâne pe loc şi adversarul se poate retrage liniştit. A fost suficient ca unul din ei să spună: „A nu-ţi strânge morţii şi răniţii este inuman! A nu aştepta momentul convenit şi a împinge adversarul într-un loc periculos dovedeşte laşitate!"»

Şi iată cum trebuie să vorbească un învingător căruia i se propune să-şi imortalizeze gloria prin construirea unei tabere pe locul victoriei sale şi prin ridicarea unei movile monumentale peste cadavrele duşmanilor ucişi:

„Eu sunt vinovatul că cele două ţări au expus la soare oasele războinicilor lor! Asta înseamnă cruzime!... Fără îndoială, în timpurile vechi, când Regii, strălucind de Virtute, luptau contra oamenilor care nu aveau niciun respect pentru ordinea cerească şi îi prindeau pe cei care, ca nişte balene, îi mâncau pe cei slabi, aceşti regi puteau, într-adevăr, să ridice o movilă triumfală (*fong*) pentru a arăta pentru totdeauna cadavrele vinovaţilor: ce! al unui şef rău şi cele ale credincioşilor săi, răi şi ei prin contaminare. Dar, în prezent, vinovaţi nu mai sunt şi eu nu am calitatea să provoc un război mortal! N-au fost decât vasali care şi-au dovedit până la capăt credinţa lor! Ei au murit legându-şi destinul (*ming*: viaţă, destin, ordin, investitură) de cel al prinţului! Ce motiv am să înalţ un monument triumfal?"

Vasalii erau cei care luptau într-o învălmăşeală confuză, dar

şeful era cel care lua asupra lui responsabilităţile luptei şi a urmărilor ei. Şeful era cel care conducea lupta. Victoria era câştigată datorită Virtuţii sale. El trebuia să transmită tuturor luptătorilor puterea sufletului său.

«K'i-K o comandă legiunea centrală din Ţin; Huan este lăncierul lui, iar Ciang-hu conducătorul său de car. La începutul luptei, K'i-K o a fost rănit de o săgeată; sângele i-a curs până a ajuns în încălţăminte: dar el nu a încetat o clipă să bată în tobă.

Nemaiputând să mai reziste, el spune: „Mi-e rău!" (Şefii din armată trebuie să respecte eticheta. Credincioşii lor trebuie să le reamintească datoria pe care o au). Ciang-hu îi spune: „Încă de la începutul luptei m-au atins două săgeţi, una în mână, alta la cot. Eu le-am smuls ca să pot conduce carul. Roata din stânga s-a înroşit de sânge. Am îndrăznit eu să spun că mi-este rău? Vă rog să aveţi răbdare!"1 Huan i-a spus lui K'i-K o: „La începutul luptei, când eram în pericol, am coborât din car şi am forţat caii să meargă. V-aţi făcut atunci griji pentru mine? Şi acum vă văitaţi că vă este rău!" Apoi, Ciang-hu a continuat: „Ochii şi urechile armatei ne urmăresc drapelul şi toba, şi aşa ştiu când să înainteze şi când să dea înapoi. Carul nostru, atâta timp cât va exista un om să-l conducă, îşi va face datoria! Dacă vă este rău credeţi că puteţi distruge marea operă a stăpânului nostru? Cel care îmbracă o cuirasă şi ia armele în mâini trebuie să meargă cu fermitate până la moarte. Ştiu că suferiţi, dar nu sunteţi pe moarte. Trebuie să vă învingeţi durerea!" Ciang-hu, trecându-şi hăţurile în mâna stângă, a luat cu dreapta bagheta şi cu ea a bătut în tobă.

Dar Ciang-hu nu avea calitatea să acţioneze ca un şef: caii săi au pornit în goană şi bătălia a fost pierdută.»

Un şef era demn de rangul său când putea spune după luptă:

«„Am fost răsturnat peste teaca arcului meu! Mi-am vărsat sângele! Şi totuşi bătaia tobei mele s-a auzit la fel de puternic! Astăzi, cu adevărat, am fost şef!"1 Şi pentru că a fost şef cu adevărat, lăncierul său a putut, fără mare greutate, să-i îndepărteze pe duşmani, în timp ce conducătorul său de car, cu hăţurile atât de zdrenţuite încât la cel mai mic efort ar fi putut să se rupă, şi-a putut conduce carul în învălmăşeală deşi era supraîncărcat.»

Toba şi drapelul însufleţeau armata

Vocea, răsuflarea, sufletul, înflăcărarea şefului se transmiteau camarazilor lui din car şi întregii armate, animată, în primul rând, de

tobă şi de drapel. Drapelul reprezenta patria şi senioria era pierdută dacă drapelul era distrus. Cine atingea drapelul era vinovat de crimă de lezmajestate; oriunde se afla drapelul se considera că se află seniorul în persoană. Dar numai în ocazii cu totul excepţionale putea un prinţ să-şi expună, în acelaşi timp, şi propria persoană şi drapelul. De obicei, el îl încredinţa altcuiva şi delega comanda. Erau rari, totuşi, cei care doreau şi acceptau periculoasa onoare a unui *imperium* total. Un general prudent adăuga însemnele sale la drapelul princiar, deoarece se temea să nu semene prea mult cu cel al seniorului său.

1) (în limba latină) dreptul de a porunci; conducere; putere.

Toţi vasalii, în principiu, erau destinaţi morţii din momentul plecării armatei la război. Dar generalul căruia îi erau încredinţate toba şi drapelul de comandă era destinat cu siguranţă morţii dacă, acceptând *imperium*-ul, devenea dublura seniorului.

În momentul în care i se dădea toba şi drapelul ei trebuia să îmbrace veşminte care îl scoteau din lumea celor vii. El purta o haină funerară şi nu putea ieşi din oraş decât printr-o spărtură făcută în poarta de la nord; tot printr-o breşă erau scoşi şi morţii din Templul ancestral pentru înmormântare. Generalul trebuia să-şi taie unghiile de la picioare şi de la mâini aşa cum se făcea când te dedicai în totalitate unei puteri divine. Din acel moment, fiind „destinat morţii", el nu mai putea da înapoi". Ca şef al războiului, în cursul campaniei militare, el reînnoia, adesea, închinarea sa deplină.

«Ciong-hang Hien-ţu, general din Ţin, a aruncat pietre preţioase în Fluviu şi a rostit acest jurământ: „Nu voi mai trece Fluviul înapoi!" Hien-ţu n-a fost decât pe jumătate învingător şi, atunci, a trecut înapoi Fluviul. El s-a îmbolnăvit. Ochii lui s-au holbat. A cerut un înlocuitor şi, apoi, a murit. Mort, a continuat, cu gura larg deschisă, să se uite cu ochii săi holbaţi. Cineva a spus: „Poate că a rămas aşa, deoarece nu şi-a terminat treaba!" Ajutorul său, punând mâinile pe cadavru, a strigat: „Seniorule, ai terminat treaba! Dar, eu o să o continui, martor să-mi fii, o, Fluviule!" Cadavrul a fost de acord şi a închis ochii, şi au putut atunci să-i închidă şi gura. Discursul funebru care i s-a ţinut lui Hien-ţu a fost: „A fost un om!"»

Decât învingător, mai bine pedepsit pentru înfrângere

Gentilomii, de obicei, preferau victoriile incomplete şi înfrângerile mai puţin severe. Având un prinţ ambiţios, ei ştiau că, în acest caz, vor fi pedepsiţi, dar toţi vasalii credincioşi cunoşteau

proverbul: *învingător*: *ministru de război*! – *învins*: *pedepsit aspru*!

Ei mai ştiau că stăpânul lor, după ce îi bătea puţin sau îi închidea, îi ierta destul de repede, fiind fericit că n-au trecut în serviciul altuia. Erai folositor atâta timp cât n-ai făcut greşeala să-ţi termini treaba dintr-odată. Un bun general ştia să şi fugă; va pierde o victorie şi va auzi, când va intra în oraş, cântecul:

„Holbează-ţi ochii! / Umflă-ţi burta! / Aruncă-ţi cuirasa şi revino! / O, frumoasă barbă! O, frumoasă barbă! / Cu cuirasa aruncată, iată că te-ai înapoiat!" // „Boii au încă piele! / Şi rinocerii sunt din abundenţă! / Mi-am aruncat cuirasa: ei, şi?" // „A rămas pielea, e adevărat / dar unde să găseşti lac roşu?"

După o mare victorie, din contra, şeful se întorcea în oraş ascultând cântecele pline de mândrie ale alaiului triumfal: „Noi urcăm, ei sunt ai noştri, munţii lor! / Ei nu mai stau, sunt ale noastre colinele lor! / Ale noastre sunt colinele, ai noştri sunt munţii! / Ei nu vor mai bea, ele sunt ale noastre, izvoarele lor! / Ale noastre sunt izvoarele, ale noastre sunt lacurile!"

În primul rând, al dansatorilor care sărbătoreau victoria, în acea zi de glorie, generalul învingător mergea încă având toporul în mână.

Mai greu era să lase toporul şi să nu-şi piardă viaţa odată cu *imperium*-ul.

«Ţu-wei avea comanda supremă în tabăra din Ci u. Stăpânul îi dădea voie, atâta timp cât avea această sarcină, să poarte haine de prinţ şi să fie păzit, ca un senior, de doi lăncieri. Pentru a impune tuturor ţărilor hegemonia statului Ci u, această îmbrăcăminte se impunea. Dar un diplomat a spus: „Ţu-wei l-a împrumutat pentru un timp; dar n-o să-l mai dea înapoi!" Toţi şefii din alte ţări s-au grăbit să-i dea întâietate lui Ţu-wei, lăudându-i norocul, deoarece ei credeau că prin asta va cădea repede; dar Ţu-wei şi-a păstrat cei doi lăncieri. El l-a ucis pe prinţul din Ci u şi pe fiii acestuia şi a luat el puterea, numai că, după ce şi-a sărbătorit triumful, a murit.»

Aceasta era singura alternativă a comandantului din război care dobândise victoria în luptă: el trebuia neapărat să-l răstoarne pe şef, dacă nu voia să piară. Dizgraţia era urmarea triumfului dacă rebeliunea nu se producea înainte.

Un general loial şi înţelept evita responsabilităţile ce decurgeau din victorie lăsându-se învins şi le accepta pe cele ale înfrângerii, împărţindu-le:

„În loc să iei asupra ta greşeala, împarte-o între cei şase şefi de legiune din subordinea ta; nu-i mai bine aşa?”

Un adversar nu trebuia umilit

Soarta învinsului în luptă se afla în mâinile învingătorului, învinsul cerea atunci îndurare, dar cu demnitate. Rugămintea lui, dacă era făcută cu respect, mărturisirea lui referitoare la neputinţă dacă era reală, erau suficiente pentru a i se acorda iertarea. Predându-se total stăpânului victorios el îi propunea, în fond, o revanşă pentru viitor, în aceste condiţii, învingătorul căuta să nu-l umilească pe învins! cerând doar o răscumpărare moderată.

«Song este asediat de Ci u. Nu are de unde primi ajutor. Duşmanul hotărăşte să facă tabără până la căderea oraşului. Cel mai bun lucru pe care-l pot spera asediaţii este predarea oraşului. Nimicind trecutul, distrugând viitorul, asediaţii ard oasele morţilor lorşi-şi mănâncă toţi copiii. Ei trimit un mesager să spună toate acestea asediatorilor. Mărturisirea oribilă a neputinţei asediaţilor nu-i încurajează pe asediatori; din contră, îi înspăimântă. Armata din Ci u se retrage cu treizeci de stadii1 şi se încheie o pace onorabilă.»

«După şaptesprezece zile de asediu, locuitorii din Ceng îşi dau seama că singura lor şansă este să-şi părăsească oraşul după ce vor jeli în Templul ancestral. Armata duşmană se retrage, învinsă de acest rit funebru. Asediaţii prind curaj şi-şi pun din nou oraşul în stare de a se apăra: duşmanul, sfidat, îl înconjoară din nou, şi curând intră în piaţă. Totul pare pierdut. Prinţul din Ceng, cu bustul gol (rit de

1) măsură de lungime la antici (147 – 192 m).

doliu), şi trăgând de sfoară un berbec (în ceremonia triumfului, când nu era sacrificat învinsul, se sacrifica în locul lui un berbec), s-a dus spre învingător, şi a spus: „Cerul nu mai este cu mine. Nu am avut talentul de a vă servi, seniorule! V-am făcut necazuri şi v-am mâniat! Şi această mânie face să sufere ţara mea! Eu am greşit! Pot eu *să* îndrăznesc să nu’accept hotărârea voastră? Dacă vreţi să ne trimiteţi pe noi, prizonierii voştri, pe malul lui Yang-ţu Kiang şi al mării, noi vom respecta această hotărâre! Dacă veţi vrea ca noi, bărbaţi şi femei, să fim aduşi la starea de robi, vom respecta această hotărâre! Dar, dacă binevoiţi să vă amintiţi vechile legături de prietenie, dacă doriţi o parte din fericirea pe care o pot da strămoşii noştri regali şi princiari, dacă nu veţi distruge altarele noastre ale Pământului şi Culesului, va fi din partea voastră o adevărată binefacere! Aceasta este însă ceva la care

nici nu îndrăznesc să sper. Dar eu am avut curajul să îmi deschid inima în faţa voastră! Seniorule, voi veţi decide!" Prinţul din Ci u, impresionat de această mărturisire irezistibilă („Un senior care ştie să se umilească este desigur în stare să obţină de la poporul său o credinţă totală.") a poruncit armatei să se retragă treizeci de stadii şi apoi, a încheiat o pace onorabilă.

Victorioasă, armata din Ceng intră în Ce n. Ministrul de război aduce imediat generalilor învingători vasele sacre ale Strămoşilor. Seniorul din Ce n pune pe cap o pălărie de doliu şi ia în braţe tăbliţa zeului său, al Pământului. Oamenii din Ce n, împărţiţi în două grupe, bărbaţi şi femei, aşteaptă gata legaţi, ca nişte prizonieri. Generalii duşmani apar. Unul din ei este legat şi el, pentru a răspunde la umilinţă cu umilinţă. El salută în genunchi şi îi dă prinţului învins o cupă: prin aceasta îi spune că victoria nu va avea altă urmare decât că arcaşii se vor întrece în tragerea cu arcul, pentru a vedea care este mai bun. Un alt general înaintează la rândul lui: el se mărgineşte să numere prizonierii, luând doar câţiva, ca un gest simbolic că triumful este o simplă afirmare a prestigiului. Imediat, oamenii din Ce n şi-au reînceput treaba şi şi-au reluat poziţia rangului fiecăruia; zeul Pământului redevine centrul patriei restaurate şi reabilitate, în timp ce armata din Ceng *se* retrage – încărcată de această glorie pe care o dă moderaţia, glorie pură, neotrăvită de teama unei întoarceri a norocului. Generalii săi n-au epuizat dintr-odată partea lor de fericire.»

Creditul lor, renumele lor vor dura mult timp, ni se spune.

Triumful desăvârşeşte victoria, învingătorul adaugă gloriei toată prada cu care învinşii au plătit înfrângerea şi iertarea lor. Această pradă, prizonieri luaţi în luptă, ostatici sau terenuri luate ca o garanţie a tratatului, femei date pentru a reînnoi alianţa, bijuterii făcute cadou pentru a reface prietenia, aveau valoare ca trofeu, dar aveau şi un preţ. Învingătorii, în momentul întoarcerii triumfale, şi-o împărţeau proporţional cu meritul câştigat de fiecare din ei în diverse turnire războinice.

Două arme puternice: blestemul şi sinuciderea

Această împărţire însăşi devenea ocazia unui turnir în care rivalităţile se accentuau la fel ca pe câmpul de luptă. Când un prinţ, pentru a-şi glorifica armele, a creat un Ordin al Celor Curajoşi şi a arătat, cu degetul, pe doi din războinicii săi spunând „Aceştia sunt eroii mei!", un vasal care s-ar fi simţit umilit că nu primeşte această dovadă

de onoare, ar fi strigat: „Dacă aceştia doi ar fi animale sălbatice, le-aş mânca toată carnea! M-aş culca pe pieile lor!”

Virtutea seniorului a câştigat războiul şi seniorul are dreptul la toate trofeele; dar el trebuie imediat să împartă gloria şi împărţirea pe care o face cere o mare responsabilitate. Vasalul pe care partea sa de onoare şi de profit nu-l satisface nu are, contra seniorului său, decât două arme, dar foarte puternice: el poate blestema şi poate, chiar, să se sinucidă.

«Kie-ţiu Ci uei, pe care ducele Wen din Ţin a uitat să-l răsplătească, nu a făcut nicio reclamaţie, dar a folosit puterea cântecelor:

„Un dragon (seniorul) vrea să urce la Cer! / El are cinci şerpi (cinci vasali devotaţi) care-l susţin. / Dragonul s-a urcat în nori! / Patru şerpi, doar, găsesc culcuş! / Celălalt, singur şi supărat, niciodată n-a mai fost văzut!”

Apoi a fugit pe un munte împădurit, de unde nici focul nu-l putea scoate. Dar el a murit ars, îmbrăţişând un copac. Pentru a ispăşi această moarte fatală care putea să se aşeze pe destinul său ca o pată, pângărindu-l, ducele din Wen a fost nevoit să-i dea lui Kie-ţiu Ci uei, postum, un fief; muntele pe care murise i-a fost consacrat, atât pentru a i se răsplăti devotamentul, cât şi pentru a îndepărta necazurile ce puteau apare.

Seniorul dobândea doar beneficii morale dintr-o campanie victorioasă

Seniorului îi revenea în urma victoriei numai gloria pură, fără niciun avantaj material. El închina trofeele obţinute strămoşilor săi, după care le împărţea între vasali. Doar dacă Virtutea lui era slabă, el accepta să anexeze şi teritorii noi în urma succeselor militare. Aceste teritorii trebuiau însă distribuite vasalilor, mărindu-le astfel fiefurile, îmbogăţindu-se, aceştia erau tentaţi să se revolte contra autorităţii seniorului. Rezultă că prinţul feudal avea mai mult interes decât vasalii săi să-i cruţe pe cei învinşi. Un triumf dus prea departe putea să-l ruineze.

Principalul beneficiu al seniorului dintr-o campanie militară era faptul că-i putea pune la încercare pe vasalii săi, iar Victoria îi oferea prilejul de a-i pedepsi pe cei a căror „inimă a fost dublă”. Ei îi cruţa mai repede pe cei învinşi decât pe şefii şi pe războinicii de a căror credinţă nu era sigur, îi pedepsea pe cei care şi-au pierdut drapelul, pe

prizonierii eliberaţi de duşman, pe laşii care nu şi-au dat viaţa alături de camarazii lor de luptă şi, mai ales, pe oamenii indisciplinaţi. Războiul „făcea să dispară rebelii". Nenorocirea să se abată peste cei care vor să-l desfiinţeze! Războiul are cu adevărat o valoare purificatoare!

Perioada feudală se încheie. Războiul îşi schimbă caracterul

Marii suverani care au creat în China unităţi militare provinciale au făcut din război o industrie. Se ajunge, astfel, la sfârşitul perioadei feudale. Acum prinţul păstrează doar pentru el beneficiile materiale ale războiului şi anexează noi teritorii la propriile sale domenii; de asemenea, el anexează populaţii. De acum înainte, armata nu mai seamănă cu un grup feudal care se ducea la război cu mare alai şi religiozitate, ca la un turnir.

Seniorii din perioada Regatelor războinice îşi conduceau ei înşişi oamenii în regiunile barbare pe care voiau să le cucerească.

Acum, în noua epocă, contra triburilor care trăiesc dincolo de „legea chineză" se duc războaie de cucerire în care nu se mai folosesc vechile reguli de luptă, războaie coloniale, războaie de civilizare, războaie adevărate, neiertătoare şi dure. Marea masă a războinicilor nu mai este formată din cavalerie, ci din aventurieri, din viitori colonişti. Armata nu mai luptă pentru gloria de a lua prizonieri şi pentru obţinerea preţului de răscumpărare, ci pentru a ucide-şi a jefui.

În interiorul Chinei, luptele dintre prinţi par a fi conflicte de civilizare, Occidentul contra Orientului, Sudul contra Nordului, între regatele războinice campaniile militare sunt adevărate războaie în care se înfruntă în mod sângeros provinciile rivale, culturile, rasele, şi tehnicile rivale.

Când Ţin a vrut să cucerească ţara chinezilor Jong din Munţi, care se luptau pe jos, el a părăsit sistemul carelor şi a organizat, folosind o tactică nouă, companii de infanterişti. Cu acest sistem a fost lovită vechea metodă de luptă feudală, nobleţea şi însuşi sistemul feudal.

A fost mai rău când seniorul din Ciao a adoptat, pentru a-i combate pe războinicii din stepă, tacticile lor de luptă şi a creat un corp de arcaşi călare. Atunci, el a avut de înfruntat o rezistenţă înverşunată din partea vasalilor şi apropiaţilor săi.

Ţin (care va întemeia Imperiul), a creat o armată de infanterişti şi de călăreţi echipaţi uşor, a modificat sistemul de deţinere a

pământurilor şi, ne-maidistribuind fiefuri, a stabilit o ierarhie militară bazată pe serviciile aduse. Din această ierarhie a ieşit o nouă nobilime.

De acum începe domnia tehnicienilor, a inginerilor militari şi a profesorilor de tactică şi se inventează maşini de război (înţeleptul Me i-ţi datorează o bună parte a gloriei sale invenţiilor pe care le-ar fi făcut). Se perfecţionează arta asediilor, în care se cunoştea modul de folosire a apei, a catapultelor, a turnurilor rulante. Se imaginează o mulţime de şiretlicuri de război şi capcane. Războiul urmăreşte distrugerea duşmanului. Ţin nu mai cere prizonierilor să plătească o răscumpărare pentru a fi eliberaţi: ei sunt executaţi. Bătălia nu mai este un turnir care înnobilează, contează doar succesul care apare ca rezultat al unei arte magice şi nu ca o consacrare a unui merit religios. Miraculosul din povestirile militare înlocuieşte epicul. Tonului eroic i se substituie tonul imaginar. O morală a puterii tinde să acopere vechea morală a onoarei şi a măsurii.

Altă dată, războiul mărea onoarea, dar pentru a fi războinic, trebuia să ai deja onoare. Doar un bărbat adevărat avea dreptul de a purta arme. Cel care, chiar foarte tânăr, era primit ca luptător, devenea imediat major. Toţi ceilalţi, copii, bătrâni, femei, bolnavi erau excluşi. Lupta avea valoarea unei probe de curăţenie, fiind apanajul nobililor şi al celor puri.

Din contră, războaiele ambiţioase de civilizare nu ocoleau pe nimeni. Războiul care urmărea cucerirea, anexarea, refuza să admită vechile legi ale întâlnirilor feudale. Totuşi, vechile principii ale perioadelor turnirelor se înrădăcinaseră în sufletul chinez: ele au format acolo un substrat rezistent care nu a dispărut odată cu noblețea feudală, în afară de cazurile în care se găsea faţă în faţă cu barbarii, străini de legea chineză, chinezul păstra permanent un sentiment al onoarei.

Nobilii la curte. Haina îi face pe nobi!

Principiile moralei militare îi inspira pe nobili chiar în viaţa lor civilă. Totuşi, sub influenţa vieţii de la curte, aceste principii capătă o formă nouă. O anecdotă reuşită (ea arată partea de romantism a unei vieţi care era din ce în ce mai mult dominată de respectarea protocolului) dovedeşte atât legătura strânsă cât şi opoziţia dintre virtuţile civile şi militare. «Un personaj din Ceng avea o soră foarte frumoasă. Un nobil de sânge princiar a dorit-o ca logodnică.

Riturile de logodnă erau rituri diplomatice în care era menajată,

cu o curtoazie savantă, demnitatea ambelor familii care se vor înrudi. Un alt nobil de sânge princiar a forţat familia tinerei fete să primească o gâscă sălbatică (prima formă a logodnei – contractul de căsătorie era bilateral; totuşi cadourile, expresie a unei voinţe unilaterale, serveau să întărească acest contract). Fratele, înspăimântat că va trebui să se hotărască doar asupra unuia din cei doi rivali puternici, l-a consultat pe ministrul din Ceng, Ţu-ci an, care era un înţelept. Acesta l-a sfătuit s-o lase pe tânără să aleagă. Cei doi pretendenţi au acceptat. Unul, după ce s-a îmbrăcat în haine magnifice, a venit, plin de politeţe, să-şi prezinte cu fală cadourile la curte. A sosit şi al doilea; era îmbrăcat în veşminte de luptă; a trimis săgeţi în toate direcţiile; a sărit în carul său şi a plecat, dovedind că „este un adevărat bărbat!" Aşa cum era drept, fata l-a ales pe militar. Totuşi, vorbind despre pretendentul civil, cel învins, ea a spus; „Cu adevărat este un om frumos!"

Se cădea ca în anturajul seniorului să fii frumos. La recepţiile de la curte „o toaletă foarte frumoasă *deschidea porţile* (*tao*) şi te putea duce departe", deoarece haina reprezenta noblețea. Toaleta era prima datorie a vasalului şi el se îmbrăca pentru prinţ. Un nobil s-ar fi omorât dacă ar fi fost văzut dezbrăcat; el nu se dezbrăca în public decât în situaţii extreme, pentru a fi pedepsit sau pentru a se consacra cu toată fiinţa sa unei puteri divine. O femeie care ascundea în trupul său farmece vătămătoare, care slăbesc puterile (n/u *to* – virtutea feminină) nu se arăta niciodată goală. La fel, în faţa seniorului, pe care nu voia nici să-l slăbească şi nici să-i îmbolnăvească sufletul suveran, vasalul trebuia în mod obişnuit, să-şi acopere tot corpul.

„Chiar când face un efort îşi va păstra braţele acoperite; chiar pe căldură mare va purta haine lungi, până jos". Tunica sa trebuie să fie „destul de scurtă pentru a nu i se târî prin praf", „destul de lungă pentru a nu se vedea pielea goală".

Dar nu trebuia numai să fii destul de îmbrăcat când eşti primit la curte: trebuia să ştii să te şi îmbraci potrivit.

«Tseng-ţu şi Ţu-kong, discipoli ai lui Confucius au vrut să intre într-o casă în care se afla un prinţ în vizită. Portarul le-a spus: „Prinţul este aici; nu puteţi intra aşa!" într-adevăr, cei doi nu au avut grijă, coborând din trăsură, să-şi aranjeze veşmintele. S-au dus repede într-un colţ al grajdului pentru a se găti. La întoarcere, portarul imediat s-a dat la o parte spunându-le: „Sunteţi anunţaţi!" Ei au intrat şi curând, persoane foarte distinse le-au ieşit în întâmpinare. Chiar

prinţul (într-o toaletă care-i onora) Le-a făcut favoarea, pentru a le arăta stima lui, să coboare una din treptele scării.»

Eleganţa era obligatorie: aceasta însemna îmbrăcarea hainei corespunzătoare rangului ocupat, potrivită cu perioada anului şi cu împrejurările.

Dimineaţa la palatul Han – Ciu Yng (1550 – 1551)

potrivită cu demnitatea celui vizitat, în plus, costumul trebuia să formeze un ansamblu armonios, în care toate detaliile să fie într-o secretă corespondenţă.

„Un ofiţer care are drept doar la o emblemă poartă o genunchieră roşie şi o agrafă neagră.'1

„Centura nu are lăţimea decât de două degete, dar pare a avea patru, deoarece înconjoară de două ori trupul.11

„Centura este din mătase de o culoare caldă, tivită simplu pe margini şi nu are bordură decât la capete. Este prinsă cu catarame prin care se trece o panglică de mătase".

„Gărzile prinţului poartă, când sunt în dreapta lui, o tunică garnisită cu piei de tigru, iar când sunt în stânga, o tunică garnisită cu piei de lup".

„Peste o primă tunică, garnisită cu blănuri de vulpe albastră şi ale cărei mâneci sunt împodobite cu blănuri de leopard, se poartă o a doua tunică făcută din mătase neagră. Peste o tunică garnisită cu piei de pui de căprioară şi ale cărei mâneci sunt împodobite cu blănuri albăstrui, de câine sălbatic, se poartă o tunică verde gălbui. Peste o tunică îmblănită cu miel negru, cu mânecile garnisite cu leopard, se poartă o tunică neagră şi, în sfârşit, peste o tunică de vulpi galbene, se poartă o tunică galbenă".

„Peste o tunică garnisită (grosolan) cu piei de câine sau de oaie, este interzis să se poarte o a doua tunică... deoarece aceasta din urmă este făcută să pună în evidenţă frumuseţea costumului".

Când se adresau condoleanţe trebuia să se poarte o a treia tunică, pentru a nu părea prea elegant. Dar, în prezenţa seniorului, se purta întotdeauna o a doua tunică, cea mai frumoasă – în afară de cazul în care nu se ţinea în mână o carapace de broască ţestoasă: sfinţenia acesteia (ca şi caracterul sacru al oamenilor în doliu) necesita o triplă cuirasă de haine.

„Tunica unui ofiţer trebuia să aibă una din cele cinci culori fundamentale, iar dedesubt, fâşia de pânză care-i înconjura coapsele,

avea una din culorile intermediare corespunzătoare".

Se purtau bonete diferite pentru doliu, abstinenţă, dizgraţie, pentru discutarea afacerilor, ia odihnă. Exista o bonetă specială, purtată în momentul atingerii majoratului, deoarece boneta era cea mai nobilă parte a veşmintelor; nu se scotea niciodată boneta în prezenţa unui şef şi nu murea nimeni fără a i se aşeza pe cap o bonetă frumos aranjată. Boneta este subiectul care se tratează în primul capitol al celei mai sfinte cărţi rituale, V7 //.

Nu se intra la curte decât cu veşminte având culoarea şi dimensiunea corectă, în plus, trebuia ţinută în mână o tăbliţă care, pentru un ofiţer era din bambus împodobit cu fildeş şi din bambus împodobit cu mustăţi de peşte pentru un ofiţer de rang înalt. Trebuia, în sfârşit, împodobită centura cu pietre preţioase.

„Cele care sunt pe partea dreaptă trebuie să dea notele a patra şi a treia a gamei; cele de pe partea-stângă trebuie să dea prima şi a cincea notă".

„În prezenţa seniorului, nimeni (nici măcar moştenitorul desemnat) nu le poate lăsa să atârne libere, scoţând sunete, pietrele preţioase din centura sa". Trebuia să se audă doar sunetele făcute de brelocul princiar.

Când nobilul era în carul său, el auzea sunete de clopoţei, iar când mergea pe jos – încet şi cu gesturi întotdeauna cumpătate – „el auzea sunetul pietrelor ce-i atârnau de centură: în acel moment, greşeala şi înşelăciunea nu puteau pătrunde în sufletul său".

Este nobil cei ce se poartă cu noblețe

Nobilul trebuia să fie curajos şi pur. În luptă el trebuia să fie bun (*şenjensau langjen*); la curte, trebuia să se străduiască să fie frumos (*mei* yen), deoarece frumuseţea (*mei*) şi puritatea (/ele – curat, de bun gust) se confundă şi, de altfel, curajul nu se deosebeşte de o ţinută frumoasă.

Era nobil cel care se purta cu noblețe. Când se purta o haină „făcută din douăsprezece benzi, aşa cum anul este făcut din douăsprezece luni 1 – ale cărei „mâneci rotunde, care imită cercul" invită „la mişcări graţioase" – al cărei „guler tăiat în unghi drept" şi „cusătură dorsală dreaptă ca o sfoară" – şi a cărei „margine de jos, orizontală ca tija unei balanţe în echilibru, linişteşte sentimentele şi împacă inima", atunci cu adevărat ţinuta era nobilă (//), ţinuta care făcea ca „un om să fie cu adevărat om".

„Bine îmbrăcat, nu exista riscul să fii comparat cu un şoarece care n-are decât pielea, cu un animal cu mişcări dezordonate, de nebun. Ai un suflet pe care haina îl modelează corect, făcându-l rezistent".

Despre un gentilom desăvârşit care purta pietre scumpe la urechi şi a cărui bonetă cu mărgele strălucea ca o constelaţie" se spunea că este „de neuitat". Iar manierele lui nu puteau fi decât „grave, maiestuoase, impozante, distinse".

„Când haina este în întregime aşa cum trebuie să fie, ţinuta corpului este corectă (*ceng*), faţa lui este blândă şi calmă, conform regulilor, formulelor şi ordinelor". Atunci, doar, omul poate fi considerat ca un vasal de prinţul său, ca un fiu de tatăl său şi de toată lumea ca un om perfect.

Ceremonia de majorat a tânărului era ocazia în care îmbrăca o haină care-l consacra ca pe un gentilom cu o comportare elegantă. Dacă erai îmbrăcat cu nobleţe, puteai lua parte la acele întreceri corporaie, verbale sau de ţinută, de la curte.

Proba nobleţei: tirul cu arcul

Marea probă a nobleţei (nobilii fiind mai întâi războinici) era întrecerea arcaşilor; ea nu avea nimic din brutalitatea unei probe de îndemânare sau de curaj (în sensul vulgar al acestor cuvinte): era o ceremonie muzicală, ordonată ca un balet, în care trebuia să te arăţi priceput în saluturi elegante şi în arta de a te îmbrăca. Toate mişcările trebuiau făcute în cadenţă: săgeata care nu pornea pe nota corectă nu putea atinge ţinta.

La curtea seniorului virtuos, vasalii trăgeau cu arcul cu multă pricepere dar şi cu politeţea cea mai rafinată:

„Clopotele, tobele sunt gata! / Marea ţinută este aranjată! / Arcurile întinse şi săgeţile aranjate / arcaşii sunt aşezaţi doi câte doi!"

Gentilomul „când căuta să lovească ţinta" trebuia să dea impresia de modestie, să sugereze că nu urmăreşte victoria decât cu umilinţă.

Duelul cu arcul, care se desfăşura la curte între oamenii de onoare, căuta să menajeze, în modul cel mai rafinat, susceptibilităţile şi cerea un mare număr de genuflexiuni. Era o probă de ţinută şi de disciplină mondenă. Orice urmă de brutalitate era mascată cu grijă, în spatele fiecărei ţinte se afla un om, dar el nu era pus acolo pentru a fi atins de săgeţi; el avea doar sarcina să strige „atins! 1 cu o voce

plăcută, exact pe nota pe care o dădeau muzicienii. Mai exista un om care înregistra punctele şi un supraveghetor de tir, care verifica numărul de săgeţi al fiecărui cuplu şi menţinea ordinea; el era însărcinat să-i corecteze pe cei ce greşeau cu o baghetă. Aşa se impuneau regulile onoarei şi, toţi fiind convinşi în acest fel, aceste reguli se impuneau şi în viaţa de zi cu zi.

Dacă doi arcaşi rivali hotărau să se întâlnească în aer liber, ei trăgeau unul în altul, ca la comanda unei muzici, amândoi odată. Şi săgeţile lor, amândoi ţintind bine, se ciocneau la jumătatea drumului – fără să facă rău nimănui (în cazul în care amândoi aveau acelaşi număr de săgeţi). Se putea întâmpla ca unul din ei, prea dornic de victorie, să ascundă o săgeată în plus. Celălalt para lovitura vinovată cu ajutorul unei baghete. După care, amândoi, plângând de milă, unul pentru celălalt, şi punând jos arcurile, îşi făceau unul altuia chiar pe teren, mai multe p lecăciuni faţă în faţă, invitându-se să trăiască de acum înainte aşa cum trăiesc „un tată cu fiul său" şi legându-se unul de altul, pentru totdeauna, printr-un schimb de sânge (luat din braţ).

Întrecerile de tir cu arcul serveau pentru a diminua spiritu! de răzbunare. Prin impunerea unor gesturi loiale, vechiul fond de violenţă şi de brutalitate se dilua, slăbea. Fiecare se înfăţişa cu o aparenţă nobilă. „Unele din regulile ceremonialului (//) ne învaţă să ne moderăm sentimentele, altele să facem efortul de a le stimula. Să dai curs liber sentimentelor, să le laşi să se dezlănţuie este specific barbarilor. Calea pe care o impune ceremonialul este cu totul alta… El fixează gradele şi limitele în exprimarea sentimentelor şi, ca urmare, chiar sentimentele".

Viaţa la curte, cu obligaţiile etichetei şi ameninţarea permanentă a răzbunărilor, era o şcoală a disciplinei morale. Reglate cu minuţiozitate de protocol, gesturile serveau pentru inhibarea impulsurilor: „Riturile previn dezordinea, ca digurile inundaţiile". Vasalii, nu mai aveau inima clocotitoare, învăţând să-i stăpânească impulsurile. Ei îşi dovedeau calitatea inimii şi a destinului lor în aceste întreceri de gesturi elegante care erau ceremoniile.

Turnire oratorice cântate

Ştiinţa de a vorbi frumos în societate a căpătat, în timp, o importanţă deosebită în artele nobile şi sfatul dat a sfârşit prin a avea mai mult preţ decât *serviciul* făcut cuiva (la curte, sau în lupte).

Viaţa la curte se desfăşura cu ceremonii şi discuţii, şi, curând,

mai mult decât orice întrecere, turnirele oratorice s-au dovedit foarte eficace: ele erau, în primul rând, turnire cântate.

«În 545 î.Hr., seniorul din Ceng, l-a invitat la masă pe Ciao-Mong, un personaj puternic din ţara Ţin. cu care ţara Ceng dorea să se împrietenească.

Ducele din Ceng era înconjurat de principalii nobili ai curţii. Ciao-Mong i-a rugat pe nobili să cânte, pentru a constata ce sentimente au aceştia faţă de el. Toţi şi-au deschis sufletele, dar nu au născocit versuri, ci au ales pentru a le cânta, câteva versuri din *Şi king*, adaptate împrejurărilor. La fiecare cântec, Ciao-Mong răspundea printr-un scurt comentariu, apreciind Interpretarea.

Ţu-cian, principalul personaj din Ceng a cântat primul:

„Lăcusta din pajişte strigă / iar cea de pe colină sare! / Cât timp nu mi-am văzut seniorul / inima mi-a fost neliniştită, Oi cum se tulbura! / Dar imediat ce-l voi vedea, / imediat ce voi fi împreună cu e!, / inima mea va fi iar liniştită!: 1

Era un cântec de dragoste, dar trebuia înţeles aşa: ţara Ceng nu cere decât să se alăture ţării Ţin, ascultătoare la prima chemare a acestei ţări bogate pe care dumneavoastră, seniorule, o administraţi, tară al cărei prestigiu îmi tulbură inima.

Şi Ciao-Mong a răspuns: „Foarte bine, într-adevăr! Dar există un şef demn de a conduce un stat şi, în ce mă priveşte, desigur, nu mă pot compara cu el" (adică: primesc elogiul vostru pentru ţara mea, dar nu-l pot primi în ceea ce mă priveşte).

Poyeu (un nobil puternic, cu rude de rang înalt, dar nestăpânit) a cântat:

„Prepeliţele trăiesc perechi / şi coţofenele trăiesc câte două / un om fără bunătate (*Iang*) *l* pot eu să mi-l fac frate? / Coţofenele trăiesc câte două / şi prepeliţele perechi... / Un om fără bunătate / să mi-l fac eu senior?"

Era tot un cântec de dragoste. Poyeu sugerează că este de dorit să fie împreună; înţelegeţi, vă rog, asta e ce spun oficial: „Sper că o alianţă între Ţin şi Ceng, aşa cum este acum condusă, va fi bună!" Dar sensul ascuns să-l înţelegeţi astfel, dacă aţi vrea să vă aflaţi în secret cu mine: „Ceng este condusă de oameni fără virtute, cărora eu nu le recunosc puterea". Şi Ciao-Mong a dat replica (el neavând nicio încredere în succesul intrigilor lui Poyeu): „Tot ce este în legătură cu problemele sexuale nu trebuie să treacă pragul apartamentelor

personale. Acestea sunt treburi pe care nimeni nu poate să le asculte! (Adică: Eu nu te-ascult, nevrând să fiu bănuit că înţeleg nici măcar pe jumătate subînţelesurile spuselor tale.)

A venit rândul lui Ţu-şi:

„Glorioasele lucrări din Sie, / ducele din Şao le conduce! / Pe înspăimântătorii şefi ai armatei / ducele din Şao îi inspiră!"

(Cântec militar care îl laudă pe şeful unei expediţii cu scopul de a vedea dacă Ciao-Mong va face imprudenţa să considere că lauda este pentru el.)

Dar el răspunde:

„Adevărul trebuie spus dacă este vorba de un prinţ; unui prinţi se cuvine să-i aduci laudele din cântec; de asemenea, gloria succeselor noi ale ţării Ţin, unde eu nu sunt decât ministru, este datorată doar prinţului din Ţin; eu ce-aş fi putut să fac?; (Adică: Nu mă prindeţi voi pe mine că n-aş fi loial.)

Apoi a cântat Ţu-ci an (care va deveni principalul consilier din Ceng; Ţu-ci an era în bune relaţii cu Ţu-cian; el se înclină şi reia o temă exprimată de acesta, dar pe un ton mai coborât):

„Duzii din vale, ce forţă au! / Frunzele lor, ce frumuseţe! / Când îmi văd seniorul, / am o mare bucurie! / Cel pe care-l iubeşte inima mea / este prea departe să-şi dea seama de asta! / Pe el îl preţuiesc din toată inima / oare îl voi putea uita vreodată?" (Adică: Nu am calitatea să vă spun bucuria mea faţă de o alianţă datorită intervenţiei dumneavoastră, dar pot să vă spun că sunteţi un adevărat gentilom de care îmi voi aminti mereu).

Ciao-Mong (care şi-a dovedit loialitatea, dar n-a mers până acolo încât să nu accepte omagiile fără pericol), îi răspunde lui Ţu-ci an: „Îmi permit să primesc pentru mine ultima strofă, în care mă asiguraţi de prietenia dumneavoastră".

Yin-tuan a cântat apoi:

„Greierele este în sală / şi anul se apropie de sfârşit! / De ce să nu avem sărbători? / Zilele şi lunile zboară. / Totuşi, să fim cumpătaţi / şi să ne gândim la viaţa noastră! / Să iubim bucuria fără să ne pierdem minţile! Un om de treabă este prudent!"

Şi Ciao-Mong a răspuns: „Aşa este, într-adevăr! Este vorba de un om care-şi va păstra domeniul: asta sper să realizez şi eu, şi voi fi prudent şi cumpătat!"

În sfârşit, Kong-suen Tuan a cântat:

„Presurile1 dudului zboară! / Penele lor ce strălucire au! / Aceşti gentilomi sunt îndatoritori / ei vor primi darurile Cerului!”

Ciao-Mong a răspuns: „Nici zgomotoşi, nici obraznici! Darurile Cerului nu le vor pierde!…”

Întrecerea se terminase: s-au numărat punctele. Meritele erau rânduite, puteau fi prezise destinele: „Payeu va fi executat în mod ruşinos. Cântecele exprimă sentimentele omului.

— Sentimentul său l-a împins să-şi vorbească de rău seniorul… Familiile celorlalţi şase cântăreţi care şi-au arătat inima loială, vor străluci timp de mai multe generaţii. Cea a lui Ţu-cian, care a cântat ca un ministru înţelept, va dispărea ultima. Vasalii, cântând, şi-au onorat prinţul şi pe musafirul său, dar, în timp ce concurau în inteligenţă cu reprezentantul senioriei vecine, se întreceau între ei, vicleni sau loiali, lacomi sau prudenţi şi, odată terminat acest turnir, cântat în versuri cu subînţelesuri diplomatice, fiecare dintre ei, dezvăluindu-şi inima, îşi stabilea soarta sa şi pe alor săi. Credinţa se dovedeşte, nobleţea se dobândeşte în întrecerile oratorice.»

Un capitol din *Şîking* nu ni-l arată oare pe Yu ce!

1) specie de pasăre cântătoare, cu ciocul scurt şi gros şi coada lungă, bifurcată.

Mare (viitor suveran) învingându-l pe Kao-yao (viitor ministru) în cursul unei întreceri de elocvenţă într-una din marile tratative pe care le-a condus Şuen?

Cuvântul pecetluieşte destinul. Doar cel care ştie să vorbească este nobil şi-şi poate servi prinţul atât în consiliul seniorial, cât şi la curţile rivale sau la întrevederile seniorilor:

„Nu vorbi cu uşurinţă! / Să nu spui: «Ei! Ce importanţă are?» / Nimeni, în afară de tine, nu-ţi poate ţine limba: / niciun cuvânt nu trebuie să-ţi scape! / Orice cuvânt aduce o ripostă / şi orice virtute răsplata!”

«Prinţul din Wei este acuzat de fratricid, acuzaţie surprinzătoare date fiind obiceiurile feudale: dar seniorii din Ţin (care sunt cu ochii pe Wei) se consideră hegemoni şi pretind că vor să facă dreptate în numele suzeranului. Ţin îl capturează pe inculpat şi îl judecă. Dar nu-l aduc în persoană la judecată: loialitatea sau lipsa de loialitate a vasalilor sunt de ajuns pentru a dovedi puritatea sau mârşăvia stăpânului lor. Un vasal credincios, având un avocat (fu) şi un asistent (t’ai se), stă ca acuzat (ţuo) în locul seniorului. Acest trio,

nereuşind să apere cauza prinţului din Wei, prinţul este imediat închis ca vinovat, dar, mai întâi (decizie corectă) sunt condamnaţi la moarte apărătorii săi: doi sunt executaţi pe loc, iar avocatul beneficiază de amânarea executării pedepsei, deoarece el trebuia să pledeze în apel în faţa suzeranului.»

Grupul feudal forma un tot solidar

Era drept ca vasalii să plătească pentru faptele seniorului şi ca stăpânul să plătească pentru cuvintele oamenilor lui credincioşi, deoarece grupul feudal forma un tot solidar. Faptele rele ale şefului pătau onoarea vasalilor, virtuţile sale le făcea sufletul elocvent, iar greşelile lui îi făceau să-şi piardă orice autoritate verbală. Vasalii credincioşi erau purtătorii de cuvânt ai seniorului şi îl reprezentau. Fiecare din ei era chemat să joace, chiar cu preţul vieţii, rolul de asistent sau, mai curând, cel în care se reflecta cel mai bine virtutea şefului era cel mai în măsură să fie asistentul senioriei.

«Ţara Ţ'i a învins ţara Lu şi i-a smuls câteva domenii; cei doi prinţi se întâlnesc pentru a-şi jura o nouă prietenie, dar ţara Ţi doreşte să aducă ţara Lu într-un fel de vasalitate. Se ridică tabăra prinţilor într-o câmpie; se face o colină de pământ cu trei trepte: sus va fi pecetluit tratatul. Cei din Ţ'i (care sunt cei mai puternici şi învingători) trebuie să jure primii; redactarea jurământului au făcut-o ei. Dacă acesta nu-i satisface pe oamenii din Lu, va trebui pe loc să improvizeze altceva. Este necesar ca ei să-şi păstreze sângele rece: trebuie ca prinţul lor să fie însoţit de un asistent cu o loialitate nestrămutată. Prinţul din Lu şi-l ia ca asistent pe Confucius. Prinţul din îi aduce cu el un personaj faimos, Yen-ţi, care era priceput să vorbească, dar mai mult viclean decât loial: într-adevăr, Yen-ţi este celebru prin şiretenia şi stratagemele sale. (El a reuşit să-l scape pe prinţul din Ţ'i, dintr-odată, de trei viteji care ar fi putut deveni incomozi şi asta, foarte simplu, propunând să li se dea câte o piersică celor mai curajoşi dintre ei. Dar nu existau decât două fructe pentru premiere. Au avut grijă să-i invite să vorbească primii pe doi, despre care se ştia că sunt mai slabi, şi lor le-au fost date cele două piersici. Cel mai curajos, al treilea, s-a sinucis atunci când s-a văzut lipsit de premiul turnirului. Ceilalţi doi l-au imitat, onoarea lor fiind în joc.)

Fiecare din prinţi are asistentul pe care îl merită. Ducele din Ţ'i este cunoscut ca fiind lipsit de măsură. Iubeşte luxul: curtea lui este plină de muzicieni, de dansatoare, de bufoni. Yen-ţi, favoritul său,

priceput să născocească farse, este un pitic. Stârpitura asta dispreţuieşte riturile; el nu cunoaşte arta de a urca demn treptele unei scări şi de a merge cu coatele întinse. Este partizanul politicii concrete şi nu al practicilor religioase.

Ţara Lu nu are decât o curte simplă, dar este ţara tradiţiilor rituale. Confucius, care-l asistă pe prinţul din Lu, este un înţelept, un uriaş, un apostol al sincerităţii.

Cei doi prinţi urcă pe coljna tratativelor şi se aşază faţă în faţă, fără arme. În jur sunt vasalii şi, aproape de trepte cei doi asistenţi.

Odinioară, într-o întâlnire asemănătoare, într-o perioadă când ţara Ţ'i voia, de asemenea, să impună ţării Lu un tratat dezastruos, în tabăra ţări Lu se găsea un om curajos care, urcând treptele colinei, l-a ameninţat pe ducele din Ţ'i, smulgându-i un jurământ neaşteptat. Cei din Ţi-au îndeplinit cu o loialitate deosebită jurământul impus cu forţa.

y;

Timpul trecuse şi acum victoria era iar de partea celor dinţi; dar, de data aceasta, loialitatea şi consilierul înţelept erau în tabăra celor din Lu.

Dar prinţul din Ţi încerca să-i intimideze pe prinţul din Lu, izolat pe colină. Un ofiţer a propus să fie chemaţi dansatorii. „Da", a spus prinţul dinţi. Imediat apar o mulţime de fanioane, de suliţe şi de halebarde, într-un tumult de tobe şi de strigăte. Dar nimic nu poate impresiona inima loială a lui Confucius. Cu paşi repezi el urcă primele trepte ale colinei, dar nu şi pe ultima, şi îşi ridică în aer mânecile. Eticheta nu-i permite unui vasal fidel gesturi mai violente. Urcat pe treapta a doua, Confucius a luat cuvântul. Yen-ţi n-a avut nimic de replicat. Datorită talentului lui Confucius, Lu a câştigat; o clauză a fost înscrisă în tratat prin care se promitea restituirea domeniilor luate.»

l

Şedinţele de Consiliu de la curte

Mai mult decât în război, solidaritatea grupului feudal se întărea în reuniunile de la curte, deoarece în şedinţele de Consiliu vasalii se ataşau de prinţ, înţelepciunea lor o aveau de la prinţ şi ei îi restituiau această înţelepciune sub formă de sfaturi. O seniorie era pierdută dacă toţi vasalii, toţi consilierii nu erau animaţi de aceeaşi virtute. „A părea că eşti de acord, dar negând pe ascuns" – acesta este răul cel mai mare! „Să umpli cu cuvinte sala de audienţe" nu ajută la nimic dacă inimile nu sunt la unison;

trebuia, din contră, ca fiecare „să ştie” să ia asupra lui responsabilitatea sfaturilor pe care le dădea sau pe care alţii le-au dat, dar pe care seniorul, în numele tuturor, le-a aprobat spunând „da”.

Când un sfat era adoptat, toţi consilierii erau obligaţi să-l execute. Dar a respinge o hotărâre care, în principiu, nu putea fi decât unanimă, însemna că te-ai îndepărtat de grupul feudal, însemna că te-ai pus singur la stâlpul infamiei, însemna să te insulţi pe tine riscând să-i insulţi pe cei egali cu tine şi pe senior.

Dacă repeta de trei ori această greşeală, vasalul trebuia să se retragă, să-şi părăsească funcţia, să plece din ţară. În acest moment, părăsind ţara, el se despărţea de patrie şi de strămoşi: el nu putea lua cu el vesela de care se folosea pentru cultele strămoşilor; el îşi pierdea zeii.

„Imediat după trecerea frontierei, el netezeşte un teren şi ridică o movilă. Se întoarce cu faţa spre ţara lui şi se tânguie. îmbracă o tunică, un veşmânt de corp, o bonetă neîmpodobită, de culoare albă şi fără margini colorate (ţinută de doliu). Poartă pantofi din piele netăbăcită, caii trăsurii sale nu au părul tuns. Nici el nu-şi mai taie unghiile, barba şi părul. Când mănâncă nu face nicio libaţiune. Nu spune că este nevinovat (e! nu spune nici că este vinovat: doar un şef are destul suflet şi autoritate pentru a se arăta că este vinovat). Soţiile sale (sau cel puţin soţia principală) nu mai sunt admise alături de el (viaţa sa sexuală şi relaţiile casnice sunt întrerupte). Abia după trei luni îşi pune din nou hainele obişnuite”.

Vasalul expatriat purta doliu după ţara pierdută, dar îşi purta şi propriul său doliu. El rupea legăturile vechi cu prietenii şi nu mai avea personalitatea pe care o avusese până atunci. Când, după trei luni, scotea de pe el însemnele de doliu, nu mai era omul cutărui senior sau al cutărei ţări.

Dar, în perioada în care purta haine de doliu şi se supunea abstinenţei, el constituia o ameninţare pentru senior prin faptul că se putea sinucide. Această ameninţare avea o putere infernală şi era suficientă, chiar adresată unui străin, ca să constrângă voinţa cuiva. Un vasal din Ci u a reuşit să obţină pentru stăpânul său învins ajutorul armatelor din Ţin tânguindu-se timp de şapte zile, sprijinit de un zid al palatului princiar, fără ca vocea lui să se oprească o dată şi fără să bea măcar o linguriţă de apă.

Când vasalul opozant se expatria şi ţinea post, el încerca să-l

constrângă pe seniorul său să respingă proiectele la care refuzase să se asocieze. El putea, în cazuri extreme, să folosească un procedeu mai brutal.

Prinţul din Ţin, păcălit de soţia sa, o fată din Ţin, îi eliberează pe generalii din Ţin pe care i-a învins şi i-a făcut prizonieri. Un vasal se prezintă, îl ceartă pe prinţ, apoi „scuipă pe jos, fără să se întoarcă".»

El aruncă astfel, cel mai greu blestem asupra hotărârii princiare; o alternativă îngrozitoare se impune acum seniorului: el trebuie sau să renunţe la hotărârea blestemată (cea ce a şi făcut prinţul din Ţin) sau să-l ucidă pe vasal, atrăgându-şi astfel toate responsabilităţile unei execuţii.

Dar, fără a atrage asupra sa pedeapsa, un vasal credincios îl putea elibera pe seniorul său de necazul pe care-l putea aduce o hotărâre nepotrivită: era de ajuns pentru asta ca opozantul să strige arătând cu un gest spre consilierii din partida opusă: „Ei au vrut astfel!" Dacă seniorul era de părerea lor, dar avea prudenţa de a schiţa un gest de împotrivire, putea, dacă sfatul se dovedea rău, să elimine actu! nefast suprimându-i pe consilierii dăunători. Nenorocirea se transfera asupra lor.

Fără îndoială, cel mai nobil era ca seniorul să ia asupra lui întreaga responsabilitate şi să spună: „Generalii şi miniştrii mei nu sunt decât mâinile şi picioarele mele". Dar, dacă teoretic senioria avea doar un suflet, cel al şefului, şi dacă, în principiu, consiliul trebuie să hotărască în unanimitate, în practică, principalul rost al reuniunii de la curte era de a stabili un responsabil pentru fiecare decizie, în Consiliu ca şi în bătălii se încerca micşorarea responsabilităţii prin neangajare irevocabilă. Fiecare consilier era obişnuit să se exprime cu ajutorul proverbelor. Aceasta dovedea respectul pentru tradiţie, şi chiar dacă tradiţia a consacrat proverbele, ele erau de multe ori neutre şi, în special, puteau fi interpretate în mod foarte diferit. Idealul era ca reuniunea de la curte să capete aspectul unei întreceri de proverbe şi ca decizia să aibă caracterul unui rebus.

«Ducele Hien din Ţin trebuie să hotărască dacă va încredinţa. conducerea armatei fiului său cel mare. Acesta este moştenitorul desemnat şi are! a curte partida lui. O altă partidă este grupată în jurul unei favorite a ducelui Hien, care are pentru fiul cel mare al ducelui o ură de mamă vitregă. Această partidă propune numirea tânărului prinţ ca general; este cel mai bun mijloc de a-l compromite. Dacă va face

crima de a se lăsa învins, va fi compromis; dar va fi compromis şi dacă va fi învingător, pentru că va fi bănuit că va putea folosi contra tatălui său prestigiul pe care i-l dă victoria. Prietenii tânărului prinţ caută să-i scape din încurcătură. Ducele din Ţin hotărăşte: îi dă fiului său comanda trupelor, dar când îi dă hainele de general se observă că tânărul prinţ va purta un veşmânt format din două părţi diferite şi un semicerc de metai. Cinci consilieri deosebiţi caută să înţeleagă sensul rebusului reieşit din această îmbrăcăminte. Din interpretarea unora, reieşea că prinţul trebuia să meargă tot înainte, în timp ce alţii credeau că el trebuie să evite lupta.»

Subtilitatea discuţiilor purtate dă o înaltă idee despre talentele oratorice ce se cer unui consilier. Este interesant de constatat că intriga ascunsă sub aceste discuţii pompoase în Consiliul de stat era condusă în secret de un bufon, care era un fel de consilier Intim.

Nebunii, cântăreţii, bufonii au deţinut la curţile feudale un rol care a crescut pe măsură ce seniorii, transformaţi în suverani, îşi arogau o majestale foarte exigentă: ei nu mai tolerau decât sfaturile secrete şi deghizate. Arta fabulei pe care bufonii o stăpâneau bine, le permitea să dea criticilor o întorsătură indirectă. Şi, pe de altă parte, ei nu vorbeau în numele unui grup feudal şi cuvintele lor nu aveau acea greutate teribilă pe care o deţineau vorbe! e unul vasal care trebuia să fie brutal de sincer.

La curte, ca şi la război, specialiştii începuseră să-i înlocuiască pe nobili. Oameni de jos, dar instruiţi în tehnicile cântecului şi pregătiţi să născocească poveşti i-au înlocuit în graţiile şefilor pe vasalii pe care doar nobleţea îi făcea apţi să vorbească şi a căror inimă sinceră reieşea din faptul că ei foloseau doar versurile, proverbele şi formulele rituale în care fusese condensată toată înţelepciunea strămoşilor.

Ce şi cum mâncau nobilii

Nobilii din perioada feudală erau frumoşi şi curaţi la suflet şi la trup pentru că hrana lor era curată şi bogată, deoarece ei consumau în exclusivitate lucruri bine preparate şi pentru că luau masa alături de prinţ. Ei nu se atingeau de numeroase alimente: intestine de lup, rinichi de câine, creier de purcel de lapte, intestine de peşte, târtiţă de gâscă domestică, stomac de cerb, pipotă de dropie, ficat depui.

La supa de prepeliţă sau de pui şi la carnea de potârniche adăugau o serie de plante; adăugau mirodenii la pui şi fazani (când îi frigeau), ca şi la plătică şi la bibanii preparaţi în abur. Când mâncau

carne de vită îi puneau ghimbir. Carnea de elan, de cerb, de porc mistreţ şi de cerb lopătar era servită fie tăiată în felii bătute şi uscate, fie crudă, dar, în acest caz, tăiată în felii foarte subţiri. Ca delicatese consumau carne de melc mărunţită şi ţinută în oţet, supă

— /-XI

fi qroasă de orez măcinat mare amestecată cu supă de iepure şi de câine, peşti umpluţi cu diferite plante şi icre ţinute la sare. Pe lângă băuturi fermentate se bea apă cu oţet şi suc de prune.

La mesele cele mai rafinate se serveau broaşte ţestoase fripte, muguri de bambus şi de papură, crapi tocaţi; aceste mâncăruri erau cele mai potrivite pentru a trata un militar, căruia i se mai oferea şi o bucată de sare în formă de tigru.

Felurile de mâncare erau servite şi consumate într-o anumită ordine. Farfuriile cu carne, de exemplu, erau aşezate în cinci rânduri: se termina cu vânatul, care venea înaintea peştelui.

Peştele fiert era prezentat cu coada spre invitat, dar în aşa fel încât spinarea, vara să fie în stânga, iar iarna în dreapta. La masa princiară, ciocul amforelor era întors spre prinţ şi, la celelalte mese, întors spre invitatul special. Toate sosurile şi băuturile compuse din mai multe substanţe se luau cu mâna dreaptă şi se aşezau ia stânga.

Era interzis să mănânci meiul cu altceva decât cu lingura, să sorbi supa fără a mesteca ierburi, să bei saramură ca şi cum ar fi nesărată, să arunci (cu beţişoarele) orezul în aer pentru a-l răci sau să-l faci bulgăraşi pentru a-l înghiţi mai repede. Nu se apucau bucăţile aşa cum prinzi o pradă şi nu se aruncau oasele la câini.

Când se mânca pepene galben, se tăia în două şi se acoperea cu un şervet dacă era destinat unui prinţ; pentru un ofiţer superior pepenele era tăiat, dar se făcea economie de şervet. Pentru un simplu nobil, se mulţumeau să-i taie partea inferioară.

Oamenii din popor rupeau pepenele cu dinţii.

Era interzis să ai mâinile transpirate, să faci zgomot, să plescăi sau să te strâmbi. Cărnurile fierte erau desprinse cu dinţii, iar cele uscate cu degetele, Nu se puneau în farfurie oasele de peşte scoase din gură. Nu se clătea niciodată gura înainte ca stăpânul casei să nu se fi atins de toate felurile; trebuia să începi să mănânci înaintea lui şi să nu termini până n-a terminat el; la masa unui şef (trebuia să dai atenţie acestui lucru) nu trebuia să dai impresia de gurmand. Dar, după ce gazda îşi ştergea cu degetele colţurile gurii, toţi terminau masa bând şi

mulţumeau spunând: „Suntem sătui!” Nu era frumos ca musafirii să se retragă de la masă „dansând sau făcând tumbe”. Cei care nu rezistau la băutură erau numiţi „berbeci fără coarne” şi un supraveghetor îi forţa să aibă o conduită corectă.

„Invitaţii noştri când sunt beţi, / unul urlă, altul ridică vocea! / Răsturnând vasele, oalele / ei dansează împleticindu-se”.

Dacă niciun invitat „nu-şi putea permite să nu se declare sătul”, toţi, pe de altă partes trebuia să dea impresia că abia gustă din mâncare. Cărnurile, la mesele pe care le dădeau şefii cei mari, erau tăiate în felii şi nu în bucăţi mici. La vasalul din naştere, respectul domina şi el nu putea să nu mănânce din p! în hrana pe care stăpânul i-o oferea, dar trebuia să mănânce respectând o anumită etichetă:

„Dacă prinţul vă dă să mâncaţi ce-i rămâne lui, mănâncă din propria lui farfurie, deoarece legătura ce va rezulta de aici va fi mult mai strânsă dacă aţi împărţit şi hrana şi vesela”.

„Dacă un prinţ vă dă un fruct cu sâmbure, păstraţi sâmburele în sân: este o dovadă de favoare”.

„Dacă un prinţ vă dă alimente, mâncaţi-le, dar păstraţi şi pentru’rudele dumneavoastră; îi veţi îmbărbăta, le veţi îmbogăţi viaţa şi veţi muta spre o generaţie mai veche titlurile dumneavoastră de nobleţe”.

Seniorul îi hrănea pe vasal. Acesta avea atâta nobleţe câtă hrană primea şi era fidel proporţional cu felul în care era alimentat.

«Un trădător unelteşte o revoltă. El îi plăteşte pe bucătarii palatului şi pe feciorii care servesc, în loc să pregătească în fiecare zi, pentru ofiţerii superiori, puii la care aceştia au dreptul, bucătarii nu frig decât raţa şi feciorii măresc ofensa luând raţele şi servind doar sosul. Aceasta a fost de ajuns ca să se producă o revoltă sălbatică.

Un prinţa primit de la un senior prieten un cadou magnific: o broască ţestoasă marină, enormă. Un vasal venit la curte îşi simţi degetul arătător (degetul cu care se mânca) tremurând, „întotdeauna când mi s-a întâmplat aşa ceva am mâncat ceva minunat” şi-a zis. Dar prinţul, aflând de acest lucru şi supărat că vasalul era prea sigur că va fi invitat la ospăţ, nu-l chemă la masă. Vasalul, nemulţumit, îşi înmuie degetul în cazan, îl supse şi ieşi. Prinţul se gândi dacă n-ar fi bine să-şi ucidă vasalul, iar acesta se gândea cum să-l omoare pe prinţ.»

«Când Confucius a văzut că seniorul său nu-i mai ascultă sfaturile şi preferă să audă cântecele dăunătoare ale muzicanţilor

trimişi de un duşman viclean din ţara Lu, şi-a spus: „Să aştept perioada marelui sacrificiu. Dacă prinţul va trimite ofiţerilor superiori carne din animalul sacrificat, voi putea rămâne.:

Când a venit perioada sacrificiilor, nici ofiţerii superiori şi nici Confucius nu au primit nimic care să le alimenteze credinţa. El s-a hotărât să plece ca un excomunicat, condamnându-se „să rătăcească fără oprire de colo-colo”.»

Sacrificiile senioriale

Participarea zilnică ia masa comună a prinţului, constituia legătura de vasalitate; dar ceea ce dădea, împreună cu nobleţea, un loc în ierarhie era participarea la sacrificiile senioriale, sacrificii făcute pământului şi, mai ales, sacrificii făcute strămoşilor princiari.

Două imnuri frumoase cântau gloria seniorului a cărui Virtute deosebită făcea să crească recoltele: el putea face sacrificii fastuoase la care strămoşii (reprezentaţi de un membru ales al familiei) veneau să mănânce şi să-şi ia partea din recoltă; după e! e, petreceau împreună prinţul şi vasalii:

«Aveţi grijă de foc cu tot respectul / pregătiţi grătare mari: / frigeţi! prăjiţi! / Şi voi, prinţese cu ţinută gravă, / pregătiţi nenumărate vase! / lată gazde şi invitaţi, / cupe care se dau şi trec din mână în mână! / Obiceiuri şi gesturi admirabile! Obiceiuri şi cuvântări potrivite! / Sfântul reprezentând Spiritele /

Îmi va face o mare bucurie: /Zece mii de ani ca răsplată. / Eu v-am dat tot: / din obiceiuri n-am pierdut niciunul! / Prezicătorul îşi spune oracolul / răsplată descendenţilor cucernici: / „Delicată era ofranda pioasă! / Spiritele au băut şi au mâncat! / Ele îţi *urează* numai fericire / după dorinţele tale, după rânduieli! / Tu ai fost serios, tu ai fost vrednic, / tu ai fost grijuliu, tu ai fost corect. / Primeşte, deci, pentru totdeauna darurile lor / cu miile şi sutele de mii!” / Obiceiuri şi gesturi terminate / clopote şi tobe anunţaţi sfârşitul! / Descendenţi cucernici, eu stau jos acum: / Prezicătorul îşi spune oracolul: / „Spiritele au băut totul” / Reprezentantul strămoşilor / iese în sunetele tobelor şi clopotelor! / Pleacă, reprezentant al strămoşilor! / Şi voi, servitoare, şi voi, prinţese, / faceţi-vă treaba repede, fără întârziere! / Cu unchiul meu, cu verii mei / toţi, absolut toţi, vom petrece! / Muzicanţii intră şi cântă! / Ca să-şi arate bucuria! / Mâncărurile, iată-le: / totul e bun şi totul e sărbătoresc! Plini de vin, îmbuibaţi de mâncare / mari şi mici spun prosternaţi: „Spiritele au băut şi au

mâncat, / dându-i seniorului viaţă lungă! / Foarte darnic, drept mereu, / ai făcut totul foarte bine! / Fii, fiice, nepoţi, / în şir continuu te vor urma!»

Vasalii contribuiau la sacrificiile seniorului. Ofrandele pe care ei le dădeau prinţului, acesta le dădea la rândul lui strămoşilor săi: această consacrare supremă sfinţea alimentele şi băuturile sacrificiului, împărtăşind sentimentele seniorului pentru strămoşii princiari, vasalii căpătau, după rang, sfinţenie şi noblețe.

După ofrandă se mâncau resturile… Mai întâi mânca reprezentantul strămoşilor resturile sacrificiului. Când el era sătul şi se ridica de la masă seniorul şi miniştrii săi, patru persoane în total, mâncau ce a rămas. Când prinţul era sătui şi se ridica, ofiţerii superiori, în număr de şase, mâncau la rândul lor ce rămăsese: vasalii mâncau ce rămânea de la masa seniorului. Când, sătui, ofiţerii superiori se ridicau, urmau ofiţerii (simpli nobili), în număr de opt: cei mai puţin nobili mâncau resturile celor mai nobili ca ei. Când ofiţerii se ridicau sătui, ei luau farfuriile şi le puneau în josul scărilor sălii; toţi servitorii se apropiau: cei umili mâncau ce rămăsese de la masa superiorilor. Principiul care regla consumarea resturilor cerea să crească în fiecare etapă numărul persoanelor admise să le consume; astfel, se precizau gradele de noblețe: era un simbol al împrăştierii largi a dărniciei princiare.

Cei mai nobili (cei care mâncau, nu cel mai mult, dar ce era mai bun) aveau cărnurile prinse de oasele cele mai nobile (spetele, se considera în timpul dinastiei Ciu); cei mai puţin nobili (cei care puteau mânca mult, dar nu prea bun) căpătau cărnurile prinse de oasele mai puţin nobile.

Fiecare obţinea, după rangul său, cu o bucată de carne mai mult sau mai puţin deosebită, o cantitate precisă de forţă sacră şi de noblețe. Dar, variabilă calitativ cât şi cantitativ, această forţă sacră era pentru toţi la fel în esenţa ei. Toţi formau un corp de nobili: ei erau oamenii de sus, cei care erau primiţi să mănânce, *după şef*. *dar pe estrada şefului*, hrana cu care erau alimentate sufletele seniorilor decedaţi. Ca şi şeful, ei aveau un suflet care nu se va pierde, după moarte, în străfundurile pământului: el va locui sus de tot, în regiunile cereşti în care şefii decedaţi au curţile lor şi în care urcă fumul grăsimii arse a victimelor. Şi. În timpul vieţii, ei vor avea în familiile lor, sfinţenia unui şef, întregul prestigiu care le permitea să conducă un

grup de oameni, toată virtutea care făcea să-i rodească domeniul şi care-i dădea dreptul să fie stăpânul pământului său. Când şeful pornea aratul, făcea el singur un număr de brazde: imediat, tot pământul lui era fecundat.

La fel, vasalii, animaţi de forţa sacră care era concentrată în stăpânul lor şi care le era difuzată şi lor, trăgeau brazde cu atât mai numeroase cu cât erau mai puţin înzestraţi cu nobleţe şi virtute eficace.

Grupul feudal forma un fel de familie

Fiecare nobil avea o Virtute care se reflecta în supuşii săi. Un acelaşi suflet exista în senior şi în trupurile gentilomilor care-i formau curtea. De asemenea, legătura de vasalitate implica o adeziune totală a voinţelor. Ea nu diferea de legătura de rudenie, cum ar fi cea care exista la acea epocă între tată şi fiu. Vasalul purta doliu după seniorul său cu aceeaşi severitate cu care îl purta după propriul său tată. Grupul feudal era un fel de familie, la fel cum familia era un fel de grup feudal.

Şeful nu avea altă sarcină decât să concentreze în el prestigiu. Pentru a fi impunător, prinţul trebuia să fie leneş, şi atunci când o acţiune se impunea, doar un vasal o putea îndeplini, dar el nu o putea îndeplini decât primind delegarea Virtuţii princiare. Dacă ei a compromis printr-un eşec sacralitatea seniorului sau dacă a reuşit prea bine sacra-lizându-se el însuşi în mod exagerat, în ambele cazuri a atentat la demnitatea seniorului său. Pentru a se arăta servitor loial în orice ocazie, el nu trebuia să pară leneş, ci trebuia să acţioneze atât cât să dea impresia că a acţionat. Sinceritatea, care era prima datorie a vasalului se definea printr-o comportare conformă legilor etichetei. Pentru a fi fidel, trebuia să apară clar că nu se acţiona şi nu se gândea decât conform regulilor protocolare. Totul în viaţa publică nu era decât ostentaţie, o ostentaţie pusă la punct.

Şi aşa a fosî până în momentul în care tehnicienii au înlocuit vechea nobilime la curtea prinţilor, în acel moment, când Consiliul privat sau curtea legiuitorilor a înlocuit curtea vasalilor, cu turnirele şi pălăvrăgeala lor, timpul nobleţii feudale s-a încheiat.

Timp de multe secole în care a domnit, disciplina feudală a făcut ca locuitorii Chinei să capete multe calităţi. Ei şi-au propus ca datorie esenţială loialitatea cea mai strictă; ei au căpătat înţelepciunea de a respecta ierarhiile stabilite şi bunele tradiţii; ei au făcut din sinceritate şi din onoare principiile fundamentale ale conduitei şi gândirii lor.

I

V

VIAŢA PARTICULARA

ragostea filială a fost la chinezi baza moralei domestice şi chiar a moralei civice. Respectul datorat autorităţii paterne era considerat ca cea mai importantă datorie, prima datorie din care decurgeau obligaţiile sociale. Dacă un prinţ merita să fie ascultat, aceasta se datora faptului că poporul recunoştea în el un părinte. Autoritatea unei conduceri, oricare ar fi fost ea, pare a fi de esenţă patriarhală, deoarece datoriile faţă de stat erau imaginate ca o extindere a datoriilor familiale. Supusul loial provenea din fiul respectuos. Atunci când tatăl l-a învăţat pe fiu respectul, l-a învăţat şi loialitatea. Tatăl era deci primul dintre demnitari şi chiar, după teoria clasică, însuşi demnitarul care a primit această investitură de la natură.

Aceste concepţii corespund unor sentimente atât de consolidate astăzi încât chinezii le pot considera ca înnăscute.

Dar aceste sentimente au o istorie. Ele au fost insuflate naţiunii datorită eforturilor unei şcoli de specialişti în rituale şi de maeştrii de ceremonii. Aceştia au pus în evidenţă principiile moralei naţionale în urma analizei tradiţiilor în vigoare la nobilimea feudală. Din această analiză au reieşit două ritualuri: *Yi li şi Li ki* care se foloseau pentru a ilustra numeroase culegeri de anecdote. Aceste culegeri se prezintă ca nişte povestiri istorice, în timp ce ritualurile sunt puse sub patronajul lui Confucius. Redactarea lor definitivă datează din epoca dinastiei Han şi, de atunci, au căpătat un fel de valoare canonică. Sunt citite pentru a se afla în ele codul bunelor maniere; nimeni n-ar îndrăzni să-şi imagineze că acestea n-au fost cele ale strămoşilor.

Familia nobilă: o unitate complexă în afară de interesul istoric pe care-l prezintă, datorită influenţei sale asupra dezvoltării moravurilor chineze, organizarea familiei nobile în China feudală prezintă un mare interes sociologic. Această familie era de un tip destul de rar şi foarte curios, deoarece era unul de tranziţie între familia agnată () indivizibilă şi familia propriu-zis patriarhală.

Mai mare decât familia patriarhală, ea nu cuprindea totuşi întreg ansamblul de rude. Dincolo de un oarecare grad de rudenie legătura se atenua.

1) rudă în linie paternă.

Unele obligaţii nu depăşeau un cerc precis de rude. Altele erau

limitate la un cerc şi mai restrâns. Dar cel mai mic din aceste cercuri cuprindea şi colaterali, nu numai un tată cu descendenţii lui. Dacă tatăl murea, nu toţi fiii dobândeau puterea paternă. Doar primul născut putea căpăta, imediat, autoritate. Astfel, familia care nu era indivizibilă, nu era nici patriarhală în sensul strict al acestui termen. Autoritatea paternă era recunoscută, dar ea era limitată şi subordonată altor autorităţi. Drepturile unchiului prim născutului veneau la concurenţă cu cele ale tatălui. Datoriile copiilor difereau, unele erau pentru primul născut, altele pentru ceilalţi. Autoritatea nu era exercitată în toate domeniile odată de o singură persoană. Ansamblul rudelor era împărţit în grupe distincte, ale căror funcţiuni erau diferite, dar ai căror şefi erau înfeudaţi unii altora. Familia nobilă forma un corp articulat, o unitate complexă, în care nu exista nicio autoritate dispunând, cu adevărat, de o putere monarhică.

Importanţa numelui în familie

Comunitatea de nume (*t'ong sing*) era elementul esenţial al rudeniei. Comunitatea de cult (*t'ong ţong*) era principiul organizării domestice.

Toţi cei care purtau acelaşi nume erau rude şi, având datorii precise, formau o familie (*sing*). Pe de altă parte, rudele erau împărţite într-un anumit număr de grupe de cult (*ţong*) mai mult sau mai puţin mari. Ele nu cuprindeau decât rude legate prin

1 T1

descendenţa dintr-un strămoş comun, cel căruia grupul îi celebra cultul.

În familia ţărănească numele era semnul de rudenie; la fel, şi în familia nobilă rudenia se definea prin identitatea de nume. Două grupe de familii nobile erau înrudite dacă purtau acelaşi nume, chiar în cazul în care nu exista un strămoş comun. Numele nu provenea dintr-o legătură de sânge: oricât ar fi fost de îndepărtate legăturile, oricât de complicate ar fi fost alianţele prin căsătorie, nimic nu micşora puterea numeiui de a crea rudenia.

Când un nume de familie chinez era dat unui grup de barbari, toţi barbarii din grup deveneau rudele grupului familial chinez care purta acest nume.

Numele era inalienabil. Femeia măritată nu mai depindea în întregime de şeful familiei sale şi datoriile ei de respect, erau mult micşorate ca urmare a căsătoriei, dar numele continua să-l păstreze.

Un orfan care o urma pe mama sa la al doilea soţ, avea faţă de acesta legături de dependenţă, care-l obligau să-l respecte pe noul tată ca un adevărat fiu. O coabitare prelungită îl putea face continuatorul respectării cultului pentru strămoşii tatălui său vitreg. Dar el îşi păstra numele.

Această regulă arată clar că principiile de rudenie şi cele pe care era întemeiată organizarea domestică a nobleţii aparţineau de două domenii diferite.

Comunitatea de nume (*t'ong sing*) implica un anumit număr de datorii caracteristice: între rude nu se puteau face căsătorii şi nu se aplicau regulile de răzbunare.

Doar cei care nu aveau nicio identitate de nume puteau participa la luptele provocate de o răzbunare sau se puteau apropia sexual. Existenţa acestei identităţi, însă, îi obliga pe cei ce purtau acelaşi nume să treacă de o parte sau de alta în aceste lupte sau în aceste legăiuri. Toate rudele trebuia să fie alături de răzbunătorul principal al unei rude ucise. Când o legătură matrimonială era încheiată, toate grupele cu acelaşi nume participau la ea: un alai o însoţea pe soţie la soţul ei, alai format din două grupe diferite. Fapt semnificativ, formarea alaiului trebuia să fie spontană: ea constituia atât un drept, cât şi o datorie. Legăturile de rudenie implicau egalitate şi indiviziune.

Legăturile care rezultau din apartenenţa la o comunitate de cult (*t'ong ţong*) implicau o ierarhie pe mai multe grade. Membrii unei familii anumite (*şu sing*) purta un nume (cognomen1): *şi*) care le aparţine, numai lor: teoretic, rudele care nu descindeau din acelaşi strămoş puteau să se deosebească de ceilalţi adoptând un al doilea nume (*şi*). Aceste nume nu erau considerate nume de familie. Numele de familie (*sing*) erau o piedică la căsătorie chiar atunci când nu exista niciun fel de identitate de ascendenţă. Purtătorii aceluiaşi cognomen (*şi*) se puteau căsători între ei, dacă aveau un *sing* diferit, dar, în acest caz, ei nu puteau participa la acele agape familiale la care luau parte oameni cu acelaşi

1) (lat.) nume diferenţiator al familiei de cel al gintei: de exemplu: Caius (praenomen), Iulius (nomen), Caesar (cognomen); poreclă.

trrsing şi la care rangurile erau fixate după vârstă (în traducere exactă: după dinţi).

Oamenii cu acelaşi cognomen erau „legaţi prin hrană”; aparţinând aceleiaşi organizaţii de cult, ei se întâlneau pentru a lua parte la mesele cultului Strămoşilor. Fiecare îşi dădea cota-parte, pe care o înmâna şefului cultului. Fiecare primea la această masă cantitatea sa de hrană, fixată de reguli protocolare, şi împărţită de şef. Ea era primită ca un cadou.

O familie mai deosebită (*şu sing*} era împărţită în grupuri de cult inegale în rang. Jos de tot erau grupuri formate din fraţi care, reuniţi cu descendenţii lor în jurul celui mai mare, păstrau cultul tatâiul dispărut. Aceste comunităţi frăţeşti, care formau cea mai mică unitate domestică, aveau deja o organizare ierarhică: ele recunoşteau privilegiul primului născut. Un fiu care nu era principalul moştenitor al tatălui său nu putea, de unul singur, să-i aducă ofrande: el lua doar parte la ofrandele făcute de cel mai mare dintre fraţi.

O comunitate superioară, condusă de unchiul cel mai în vârstă era grupul descendenţilor din acelaşi bunic: comunităţile frăţeşti erau înglobate în ea, fiecare având rangul său, stabilit prin rangul şefului său.

Mai sus era grupul format din toţi descendenţii aceluiaşi străbunic şi, peste el, cel care celebra cultul unui strămoş comun. Aceste patru tipuri de grupuri de cult se puteau întâlni cu altele pentru a celebra cultul unui strămoş mai îndepărtat, ce! mai vechi strămoş cunoscut dintre toate cele care purtau încă acelaşi cognomen şi nu s-au separat pentru a forma o familie aparte (*şu-sing*).

Doar nobilii ştiau să-l onoreze pe tatăl decedat

Această organizare, deosebită de concepţia de rudenie bazată pe indiviziune, era în legătură directă cu cultul Strămoşilor. Acesta era un privilegiu al nobililor, singurii care aveau dreptul de a avea un Templu ancestral. O maximă din riturile chineze spune: „Animalele îşi cunosc mama, nu şi tatăl. Ţăranii spun: tată şi mamă, şi nu fac nicio deosebire între ei. Doar nobilii oraşelor ştiu să-l onoreze pe tatăl decedat”.

Tatăl nu putea fi *ţin*, apropiat; el era *ţuen*, demn de respect, acest termen (exprimând exact care erau în China raporturile dintre tată şi fiu) evocă ideea de respect, distanţa care trebuia menţinută între inferior şi superior. Dar, ceea ce este semnificativ, cu toate că bunicul merita, într-o măsură mai mare decât tatăl, să fie onorat ca un superior, despre el se spunea că este *ţin*, un apropiat, o rudă şi, într-adevăr, cu un bunic erau permise familiarităţi, care faţă de un tată,

ar fi părut nepotrivite.

Când un copil, datorită împrejurărilor, căpăta obligaţia de a conduce o ceremonie religioasă, dar, fiind prea mic trebuia ţinut în braţe, nimeni nu putea face acest lucru dacă aparţinea generaţiei tatălui copilului. Acesta trebuia ţinut de un reprezentant al generaţiei bunicului său şi, plecând de la această regulă, se justifică familiarităţile permise între bunici şi nepoţi, interzise între tată şi fiu.

Şeful fiecărui grup de cult avea, datorită faptului că el făcea celebrarea, un rol de prim rang. Prin intermediul său, membrii grupului erau în legătură cu strămoşii şi erau în legătură între ei. Sacrificiul care preceda actul de comuniune cu strămoşii pare că servea pentru concentrarea în şef a cultului unei Virtuţi pe care el se străduia apoi s-o treacă în toţi credincioşii. Această Virtute căpăta un caracter impunător atunci când se manifesta; iar când şeful distribuia carnea sacrificiului, dădea tuturor celor care o căpătau o parte din prestigiul lui, din autoritatea şi puterea lui. Se recunoştea, deci, că şeful cultului avea un fel de poziţie deosebită care obliga ca la moartea sa să se poarte pentru el un doliu de o calitate superioară (doliu de primă clasă).

Dreptul de a conduce un grup de cult constituia un fel de autoritate în probleme de sacrificii care, acordat de senior când dădea titlul de nobleţe, se moştenea de către primul născut. Un fiu mai mic nu putea avea p asemenea autoritate, cel puţin în timpul vieţii. Dacă orice tată, chiar provenind din fiii mai mici, avea dreptul ca toţi fiii lui să poarte doliul de primă clasă pentru el. se datora faptului că moartea făcea din el un strămoş căruia comunitatea fraţilor îi va celebra cultul. Dar un fiu mai mic căruia îi murea fiul cel mare nu avea dreptul să-l plângă cu onorurile care se dădeau de către un şef de cult eventualului său succesor.

Autoritatea şefului unui cult era limitată de drepturile superioare ale comunităţii: dacă şeful unui *tong* nu avea niciun copil, el putea şi trebuia să adopte un succesor, dar, obligat să adopte, el nu avea libertatea de adopţiune. Alegerea succesorului îi era dictată de reguli imperative, trebuind să-l ia din grupul de cult cel mai apropiat.

Ca şi dreptul feudal public, dreptul familial din perioada feudală era unul de tranziţie, neprecizat şi schimbător. Regulile de succesiune erau neprecizate chiar în familiile senioriale. Principiul primului născut era adesea contestat.

El nu prevala întotdeauna asupra principiului succesiunii frăţeşti. Adesea, alegerea moştenitorului era determinată de o intervenţie a rudelor sau vasalilor: aceştia îşi bazau preferinţa pe regulile întrecerilor. Se întâmpla, de exemplu, ca moştenirea să nu-i revină primului născut, decât după ce a fost deţinută de o serie de fraţi mai mici ai tatălui. Se întâmpla chiar ca dintre fii, moştenitorul să nu fie cel care avea dreptul să poarte titlul de prim născut: alegerea se putea opri asupra celui a cărui mamă avea mai multă autoritate morală.

Autoritate paternă

Autoritatea tatălui nu rezulta dintr-un drept de a conduce provenit din calitatea sa de tată, ci din faptul că fiul, mai precis fiul cel mare, vedea în el un viitor strămoş. Având sarcina să respecte cultul patern, având, în acest fel, ascendent asupra fraţilor mai mici, fiul cel mare se străduia, în tot timpul vieţii tatălui său, să-l considere ca pe un şef şi să-i creeze condiţii de trai nobile, aducându-i omagiile datorate unui senior. El se pregătea să-i fie preot, s-ar putea spune, fiindu-i, mai întâi, credincios, întreaga viaţă, fiul (primul născut, deoarece tatăl nu are decât un fiu, pe el, care are şi alţi fraţi) se străduia până la epuizare să-şi arate respectul faţă de tatăl său.

Intimitatea între tată şi fiu nu era posibilă: tăbliţele lor nu puteau sta niciodată alături; din contră, ele stăteau întotdeauna faţă în faţă în Templul ancestral.

Pentru a defini autoritatea tatălui, chinezii ziceau despre el că este *ţuen*, un om respectabil; că el trebuia să fie sever, rece (yen); că el este „Cerul”; că el porunceşte fiului aşa cum *yang*\\ comandă lui y/n1). Fiul stătea alături de tată ca vasalul lângă seniorul său.

Legăturile dintre tată şi fiu

Chiar dinainte de naştere, între copil şi tată se crea o asemenea distanţă, încât sarcina femeii în loc să-i apropie pe soţi, îi îndepărta. Când embrionul (*ci eng*) *era* format complet, cu trei luni înainte de naştere, bărbaâu! şi femeia se separau; ei trăiau

1) cele două principii fundamentale care, opuse şi complementare în orice lucru, hotărăsc ca modalităţi alternante funcţionarea ordinii universale (gândirea taoistă chineză); noţiunile de y/n şi *yang* au fost mai întâi folosite ca repere astronomice, apoi ca embleme ale prezicerii (y/n – pereche; *yang* – nepereche), în secolul V î.Hr. au căpătat un sens filosofic: y/n este principiul negativ şi *yang*,

principiul pozitiv.

astfel până în momentul (a treia lună după naştere) în care copilul putea fi prezentat tatălui său. Această ceremonie importantă din luna a treia era precedată de numeroase rituri de apropiere. Tatăl se interesa de starea viitoarei mame şi, chiar dacă nu avea voie s-o vadă, el era informat de starea ei, din ce în ce mai des, cu cât se apropia naşterea, în ultimele zile, el postea. Nu putea asista la naştere, dar era reprezentat, la uşa camerei în care se afla soţia lui, de vasali, de maestrul de muzică şi de şeful bucătar, însărcinaţi să se ocupe de hrana ei, de ariile pe care dorea să-i fie cântate. Aceşti vasali urmăreau primele gesturi ale noului-născut şi şeful orchestrei stabilea, cu ajutorul unui fel de diapazon, tonul primului ţipăt al copilului. Această cunoaştere a vocii era un lucru important.

Ţâwen din Ceng (604 î.Hr.) a avut un fiu a cărui voce seamănă cu cea a unui lup. Fratele mai mare al lui Ţâwen a cerut să-i fie ucis copilul.

Doar o inimă tare n-ar ucide un copil născut, din nefericire, în prima sau a cincea lună a anului, în lunile solstiţiului, sau, şi mai rău, în data de 5 a celei de a cincea luni (zi consacrată bufniţei, în care principiul *yang* atinge apogeul)! Un fiu născut în perioada zilelor cele mai mari va creşte în mod bizar; el era destinat ca, în momentul în care înălţimea sa va fi egală cu cea a unei uşi, să-şi ucidă tatăl, deoarece naşterea sa era sub oblăduirea bufniţei, care, aşa cum se ştie, sunt paricide.

Copiii consideraţi că aduc nenorocirea erau părăsiţi în locuri virane sau sălbatice; se credea că uneori erau luaţi şi alăptaţi de animale sălbatice.

PK J

a

— y» /

Mamele erau primele care cereau părăsirea nou-născuţilor marcaţi de un semn fatal; tatălui îi era foarte greu să le convingă de contrariu, deoarece de mamă depindea în vechime părăsirea copilului. Dar aceasta ar părea mai curând o probă decât o condamnare la moarte. Nou-născutul părăsit se manifesta în acel moment prin ţipete disperate, atrăgând compasiunea oamenilor şi a animalelor. Mama îl lua atunci la ea şi-i dădea un nume: asta a fost soarta lui Nu-ţi, strămoş al regelui Ciu.

Chiar în cazul unei naşteri normale, copilul rămânea trei zile fără hrană, stând pe pământ, deoarece „spiritul vital şi suflarea unui copil sunt fără putere" şi numai în contact cu Pământul viaţa se poate întări în el. Pentru fete (care rămâneau mereu sub autoritatea mamei) această probă era suficientă. Băieţii urmau să fie puşi pe patul tatălui (primul rit de apropiere, prima conferire a dreptului de succesiune.) Ei erau luaţi de pe pământ de un vasa! al tatălui la ordinele acestuia. Este interesant că în cazul în care soţia îi propunea să-i dea copilul, soţul nu-l primea direct, ci era folosit un intermediar; între tată şi nou-născut, ca şi între soţ şi lehuză, contactele erau greu de reluat sau de stabilit.

Imediat ce copilul era ridicat de la pământ, vasalul care îndeplinea această sarcină trăgea săgeţi în toate direcţiile pentru a alunga departe murdăria naşterii şi pentru a stabili o legătură directă între nou-născut şi pământul patern care îi va da seminţele pentru hrană; imediat ce săgeţile erau trase, copilul putea fi hrănit. Acest tir cu săgeţi se făcea numai pentru băieţi: săgeţile erau emblema virilităţii.

1 f.

Tatăl nu primea copilul în braţe în mod efectiv decât în momentul în care îi dădea un nume.

După teoria chineză, copiii, în momentul venirii pe lume, n-au decât un suflet inferior, sufletul *p o*, sufletul sângelui. Sufletul superior (*huen*) care este un suflet-răsuflare, apare după sufletul inferior. El se manifestă, prima dată, prin strigătul nou-născutului, care-şi dovedeşte astfel vitalitatea. Dar copilul căpăta cu adevărat un suflet superior numai în momentul când începea să râdă. Tatăl său îl învăţa să râdă şi imediat îi dădea şi numele (*ming*) – despre care riturile chineze arată că era identic cu sufletul superior, cu destinul şi chiar cu viaţa.

În luna a treia, copilul, ţinut până atunci izolat, era, în sfârşit, arătat tatălui care-l saluta cu un surâs. Această ceremonie solemnă coincidea cu prima aranjare a părului copilului şi cu ridicarea din pat a mamei, purificată, după trei luni de abstinenţă, de resturile sângerânde ale naşterii.

Tatăl şi mama se pregăteau prin spălări rituale şi trebuiau să se îmbrace cu haine noi. Ei se aşezau faţă în faţă, mama purtând copilul în braţe, şi nu-şi vorbeau. O bătrână servea ca intermediară spunând:

„Mama copilului, cutare, îşi permite astăzi să-l prezinte tatălui său”. Soţul spunea: „Aveţi grijă”, lua apoi mâna dreaptă a fiului său şi, râzând în felul copiilor, îi dădea un nume. Soţia lua cuvântul pentru a aproba ordinele soţului. Din acel moment, ea putea relua cu el relaţiile conjugale, dar, mai înainte, soţul îi oferea o masă bogată, asemănătoare cu cea de la nuntă, ca şi cum toată această perioadă ar fi fost despărţiţi prin divorţ.

În acest fel se desfăşura prezentarea copilului; tatăl şi fiul se legau definitiv prin atingerea palmelor, printr-un rit asemănător cu cel care se făcea între camarazi în armată şi cu cel de la încheierea contractului matrimonial; era ritul folosit pentru împrietenirea a doi străini. Rudenia dintre tată şi fiu era simţită ca o rudenie artificială, în care fiul era legat de tată printr-o legătură de prietenie.

Toată copilăria fiul şi-o petrecea în afara influenţei tatălui şi nicio intimitate nu exista între ei. Tatălui i se arăta copilul o dată la fiecare zece zile, când se reînnoia gestul de atingere a palmelor. Trebuie precizat că acesta era ritualul rezervat doar legăturii dintre tată şi primul născut. Pe ceilalţi fii mai mici, tatăl avea dreptul să-i mângâie pe cap, dar gestul atingerii palmelor nu se făcea.

Până la vârsta de şapte ani, băieţii nu ieşeau din *gineceu* –, trăind în mijlocul femeilor, dar erau învăţaţi să se poarte ca bărbaţii şi să spună „da” pe un ton hotărât.

La zece ani, ei plecau din casa părinţilor şi locuiau permanent cu un maestru care îi învăţa arta bunelor maniere şi a cuvintelor sincere. Teoretic, trebuia să rămână la şcoală până la vârsta de douăzeci de ani, învăţând să danseze, să tragă cu arcul şi să conducă un car. Tradiţia spune că tinerii nobili erau adunaţi pe lângă prinţ, într-un fel de şcoală de paji, în epoca feudală. Dar cronicarii afirmă, din contră, că adolescenţa o petreceau la rudele mamei. Obiceiul de a folosi doici se practica

1) apartament rezervat femeilor şi atunci, dar nu era o regulă generală.

Un autor, arătând că tatăl nu putea face educaţia fiului său, dă o explicaţie ciudată şi fără îndoială greu de înţeles: tatăl şi fiul nu-şi puteau pune hainele pe acelaşi suport, tot aşa cum nu puteau să şi le pună două persoane de sexe diferite; tatăl şi fiul nu puteau discuta împreună despre probleme sexuale; educaţia trebuia făcută departe de tată, într-un mediu în care nu era necuviincios să vorbeşti de astfel de

probleme.

Având în vedere că exista obiceiul de a se alege soţia din familia mamei, se înţelege uşor de ce sarcina de educare a tinerilor revenea unchilor din partea mamei. Nepoţii trăiau în casa unchilor ca musafiri, sau, poate, ca ostateci, şi erau supuşi acolo unui fel de probă prenupţială, înainte de a-şi duce verişoarele, devenite şi ele musafire şi ostatece, în casa părintească.

O altă caracteristică a moravurilor chinezeşti era rivalitatea sexuală, printre alte rivalităţi existente în raporturile dintre tată şi fiu: se întâmpla frecvent ca tatăl să încerce să răpească logodnica fiului său şi, în cazul în care reuşea, fiul era, în general, deposedat de succesiunea paternă.

Punerea bonetei bărbăteşti

Riturile majoratului, cunoscute sub numele „punerea bonetei bărbăteşti" încheia adolescenţa. Tânărul devenit bărbat primea pălăria şi hainele distinctive ale oamenilor maturi şi era iniţiat în treburile vieţii publice. La această ceremonie, tânărul primea un nume de matur, şi, care era numele public, în timp ce *ming*, numele personal dat în luna a treia după naştere, se folosea doar în intimitate.

Fiul declarat major era considerat apt să-i aducă tatălui său omagiile datorate unui senior. El era prezentat rudelor din partea tatălui, îşi lua rămas bun de la mama sa într-o întrevedere care se făcea printr-o uşă semideschisă: majorul ieşea de sub ocrotirea mamei, fiind exclus din gineceu.

Pentru fete, ritul asemănător, de prindere a acului de păr, a rămas legat de logodnă.

Acordarea unei cupe cu băutură era unul din riturile cele mai importante ale ceremoniei majoratului, practicată de nobili. De asemenea, fiul nu putea îndeplini riturile de căsătorie decât după ce primea de la tatăl său o cupă cu băutură.

Totuşi, chiar dacă în timpul! ceremoniei majoratului, tatăl ocupa locul de onoare, el nu avea niciun rol activ. Toate gesturile rituale erau îndeplinite de o persoană numită gazdă, care nu trebuia în mod obligatoriu să facă parte din familia tatălui.

Totul se petrecea, în timpul iniţierii, ca şi cum fiul ieşind din grupul matern care l-a crescut, trecea în cel patern – făcându-i tatălui promisiunea că-i va aduce o noră.

Odată ajuns major, la vârsta de douăzeci de ani, tânărul era

capabil să îndeplinească nenumăratele obligaţii de respect care-l vor ataşa de tatăl său. El era capabil, dar nu avea voie să le îndepli-nească decât la vârsta de treizeci de ani când, conform obiceiurilor nobilimii, se putea căsători. Doar un fiu căsătorit se putea comporta ca un fiu respectuos. Această interzicere a căsătoriei înainte de treizeci de ani se datora, fără îndoială, obligaţiilor militare.

Un şef de familie trebuia să aibă nevastă

Pentru a conduce un stat, era necesar să existe un senior şi o doamnă a lui. Prestigiul lor era întreţinut de o curte de vasali şi de o curte de vasale. Tot aşa, într-o familie existau două autorităţi: cea a stăpânului şi cea a stăpânei casei, cuplu investit cu o autoritate seniorială exercitată prin efortul conjugat al cuplului.

Un şef de familie trebuia să aibă o soţie, deoarece el avea în păstrare Templul ancestral, în care erau reunite tăbliţele soţiilor şi soţilor. Din această cauză, dacă rămânea văduv de toate soţiile sale, el trebuia să se recăsătorească (dacă avea mai puţin de 70 de ani). La depăşirea vârstei de 70 de ani, el nu mai avea dreptul să fie şef de cult. Deci, pentru a fi şef, trebuia să ai o nevastă.

Într-o familie, fiul cel mare, primul vasal al tatălui, şi soţia sa, prima vasală a mamei, conduceau, ca un cuplu seniorial, această curte de vasale şi de vasali pe care o formau ceilalţi fii şi celelalte nurori. Datoriile lor erau aceleaşi pe care le aveau la curte vasalii credincioşi: omagiul, sfatul şi serviciul.

Omagiul adus părinţilor

Omagiul, reînnoit zilnic, consta în salutul de dimineaţă şi salutul de seară. Din obligaţia omagiului derivau regulile ţinutei şi ale curăţeniei: fiii şi nurorile se spălau şi se găteau pentru a-i onora pe părinţi. Când a cântat cocoşul, fiii şi nurorile îşi spălau mâinile, îşi clăteau gura, femeile îşi pieptănau părul şi-l răsuceau într-o eşarfă, iar bărbaţii şi-l periau cu grijă şi-l lăsau să cadă liber, după care îşi fixau bine pe cap boneta cu panglici, îşi aranjau apoi hainele şi-şi garniseau centura cu mici obiecte necesare pentru treburile zilnice: cârpe pentru a şterge obiectele şi mâinile, cuţite, pietre de ascuţit, sule etc. Femeile nu uitau să-şi pună şi un săculeţ parfumat. Amândoi îşi legau cu grijă şireturile pantofilor, însăşi toaleta lor era un omagiu, ţinuta constituind o dovadă de respect.

În faţa părinţilor, seriozitatea era obligatorie: se evita deci râgâiala, strănutul, tuşitul, căscatul, ştersul nasului şi scuipatul. Orice

expectorare risca să păteze sacralitatea paternă. A lăsa să se vadă veşmintele intime era un atentat la pudoare.

Pentru a dovedi tatălui că îl consideri un şef, în prezenţa lui trebuia să stai în picioare, cu privirea deschisă, cu trupul drept pe cele două picioare, fără a îndrăzni să te sprijini de ceva (să nu stai într-un picior sau înclinat).

Omagiul se făcea cu voce blândă şi umilă, potrivită unui vasal credincios. Apoi se aşteptau ordinele. N-aveai voie să nu le îndeplineşti, dar aveai voie să-ţi dai părerea. Fiul, ca şi vasalul, trebuia să

fi vorbească sincer, să nu fie reţinut dacă trebuia să-şi mustre tatăl; numai că el păstra un ton plin de blândeţe, faţa prietenoasă şi un aer modest, orice s-ar fi întâmplat. Dacă părinţii îşi menţineau părerea, copiii deveneau mai blânzi pentru a reintra în graţiile părinţilor, după care puteau să continue să le atragă atenţia. Chiar bătuţi până la sânge, copiii nu aveau resentimente, nici nu se indignau ci ascultau întru totul indicaţiile părinţilor.

Ascultarea se impunea atât în lucrurile mărunte ca şi în cele importante. Fiii făceau părinţilor mici servicii prin care îşi arătau respectul: le cârpeau o haină în care descopereau o gaură, le spălau cu cenuşă şi apă petele de pe bonetă, centuri, tunică sau veşminte. La fiecare cinci zile, încălzeau apă şi-şi invitau părinţii să facă baie; la fiecare trei zile, pregăteau apă pentru ca părinţii să-şi spele faţa şi, dacă, în intervalul dintre aceste spălări regulate, se întâmpla ca părinţii să se murdărească pe faţă, copiii aduceau repede, pentru toaleta suplimentară, apa care a servit la spălarea orezului. Ei spălau picioarele părinţilor şi ştergeau în grabă locul unde le-a curs nasul sau au scuipat seniorii casei, pentru ca nimeni să nu vadă.

Pentru vârstnici, mâncăruri delicate şi rafinate

Un şef de cult trebuia să fie curat, dar, în acelaşi timp, el trebuia să fie bine hrănit. O primă datorie, rezultată din respectul filial, era de a se îngriji de hrana necesară părinţilor. Un adevărat fiu, a spus

Ţeng-ţi, „trebuie să aibă grijă ca nimic să nu lipsească din dormitorul părinţilor şi să le aducă de mâncare şi de băut cu o dragoste sinceră". El le pregătea felurile potrivite după sezon şi după vârstă. Cu cât părinţii erau mai vârstnici, cu atât mâncarea ce li se dădea trebuia să fie mai gustoasă: la 70 de ani era nevoie permanentă de alimente delicate şi la 80 de ani de mâncăruri rafinate. Orice fiu

trebuia să se priceapă să prepare *cele opt alimente alese* şi în special *friptura* ca şi vinul aromat care menţineau puterea bătrânilor. Dar nu era suficientă doar o preparare rafinată a mâncărurilor: masa trebuia servită şi aranjarea ei supravegheată.

Nu se lua masa în familie, dar, în fiecare casă fiul cel mare şi soţia sa (nora cea mare) asistau dimineaţa şi seara la mesele părinţilor, pentru a-i stimula să mănânce. Ceea ce le rămânea, mâncau ei (aşa cum vasalii mâncau ceea ce rămânea de la masa seniorului), cu excepţia deserturilor dulci, moi şi suculente, pe care le păstrau pentru copii. Şi copiii aveau nevoie de mâncăruri speciale. Fiii mai mici şi nurorile secundare mâncau şi terminau ceea ce rămânea de la fratele cel mare şi de la soţia sa.

Pentru gloria sa şi a familiei, tată! trebuia să trăiască mult

Obligaţiile filiale erau deosebit de grele când tatăl murea. Acesta trebuia să se pregătească pentru moarte de la vârsta de şaptezeci de ani, vârsta retragerii. Eliberat de sarcinile avute care îi slăbeau puterile, bând şi mâncând mai bine, tatăl respecta, cu ajutorul fiului său, un regim care să-i permită să devină un strămoş venerabil. Era important pentru gloria sa, ca şi pentru gloria alor săi, ca el să moară cât mai târziu posibil, la 100 de ani, dacă o merita. Pentru a intra în cariera ancestrală, treizeci de ani de aşteptare reprezenta idealul!

În acest timp, căutând să participe în toate felurile la viaţa tatălui, vesel când bătrânul se simţea bine, trist când era bolnav, mâncând când tatăl avea poftă de mâncare, postind când acesta era bolnav şi luând şi el din medicamentele prescrise, fiul făcea totul pentru ca nimic să nu-i lipsească bătrânului. Când era vorba de tatăl său, nimic nu i se părea prea scump.

Dar, mai întâi, datoria fiului era să se îngrijească de toate amănuntele pentru ca tatăl său să moară frumos. Se considera funest ca acesta să se sfârşească pe neaşteptate şi în afara casei: el trebuia să moară conform riturilor şi în camera rezervată stăpânului casei. Ar fi fost necuviincios ca rogojina pe care el îşi trăia ultimele clipe să nu fie una corespunzătoare rangului său de nobleţe.

Ar fi fost o nenorocire dacă moartea ar fi venit prin surprindere şi n-ar mai fi avut timp să-l scoată pe muribund din pat şi să-l pună pe pământ ca să-şi dea sufletul, aşa cum, nou-născut, a scos primele ţipete tot pe pământ. Trebuia ca vata să fie gata pregătită; ea servea să culeagă sufletul care ieşea. Trebuia, mai ales, ca toate rudele să fie

chemate şi să fie gata pentru strigătul cu care salutau plecarea sufletului.

Ceremoniile funerare

Şef al grupului familial, fiul cel mare avea responsabilitatea riturilor prin care se asigura că moartea a survenit. Se trecea la chemarea sufletului prin agitarea, sus pe acoperiş, a hainelor mortului şi pronunţarea numelui său. Dacă sufletul nu venea să se agaţe de haine şi dacă viaţa nu reapărea după aruncarea hainelor peste mort, fiul îi umplea cu orez amestecat cu bucăţi de cochilii de melc sau de jad gura, deschisă cu ajutorul unei linguri din corn.

Tot fiului cel mare îi revenea sarcina să-l convingă pe mort să închidă ochii: acesta nu consimţea uneori decât după ce-l obliga pe fiu să jure că-i va asculta ultimele lui dorinţe.

În sfârşit, cadavrul, odată spălat, era pus iar pe patul mortuar şi se îngrămădeau peste el hainele, după ce se punea, peste toate deschiderile corpului, câte o bucată de jad. Niciun suflet nu mai putea intra în acest corp, închis ermetic, pentru a face din el un vampir; pe de altă parte, jadul, datorită calităţilor lui, va împiedica, ca şi hainele îngrămădite, o putrezire prea rapidă.

O problemă importantă era ca descompunerea trupului să nu se facă nici prea încet şi nici prea repede: trebuia făcut în aşa fel încât ea să se producă după regulile protocolului. Corpul, acoperit uşor cu pământ, trebuia păstrat în casă mai multe luni, trei pentru nobilii obişnuiţi, mai mult timp dacă mortul fusese mai bine hrănit sau avea un rang mai înalt în ierarhie. Păcătuiau dacă, din îngâmfare, împiedicau prea mult descompunerea cărnii, dar era

Vf, *li* o adevărată crimă dacă cei veniţi să exprime condoleanţe puteau vedea viermii, ieşiţi din cadavrul neîngrijit, pornind spre uşă, furând pământului o substanţă care i se cuvenea.

În acest timp, până când oasele rău mirositoare nu se aşezau alături de oasele strămoşilor, rudele se curăţau de murdărie, şi pe ei şi pe mort, urlând şi tropăind, dar nu ca sălbaticii, cu strigăte şi gesturi dezordonate, ci ca nişte copii cărora le pare rău după un lucru pierdut. Rudele urlau şi băteau din picioare în ordine, de câte ori venea ora rituală de exprimare a durerii familiale, la semnalul dat de şeful grupului. Toţi „îşi puneau atunci membrele în mişcare”, toţi vociferau „în scopul liniştirii durerii lor şi micşorării spaimei”. Ei săreau şi

strigau de câteva ori cu precizie şi într-un ritm reglat în funcţie de gradul de rudenie cu mortul. Bărbaţii îşi descopereau braţul drept şi săreau în sus, femeile rămâneau acoperite, se băteau cu pumnii în piept şi se ridicau pe vârfuri, fiii scânceau ca nou-născuţii, în timp ce rudele mai îndepărtate puteau doar să folosească un ton plângăreţ, strigătul, după trei modulaţii, prelungindu-se şi stingându-se.

Săriturile şi urletele, pe lângă faptul că arătau gradul durerii şi gradul de rudenie, purificau durerea familială, dar. În acelaşi timp, erau folositoare mortului. Ele erau cu atât mai numeroase cu cât acela fusese mai nobil.

Tropăind şi urlând în cor, rudele produceau un zgomot asemănător bubuitului tunetului: prin el erau îndepărtaţi monştrii răufăcători care se prejgăteau, sub pământ, să vină să devoreze cadavrul, în acest fel, rudele îl ajutau activ pe defunct să iasă victorios din lupta care-i era impusă ca un purgatoriu.

Prin această participare totală, fiul respectuos, făcând totul pentru ca tatăl să dobândească demnitatea ancestrală datorită căreia i se va face un cult, va câştiga pentru persoana lui calitatea de şef de cult şi de şef de familie. Atâta vreme cât mortul nu putea fi aşezat lângă strămoşi, atâta vreme cât dura perioada activă de doliu (care se numea „timpul plânsului continuu"), defunctul rămânea stăpânul casei în care încă „locuia" cadavrul său.

Rudele, în timpul acestui interregn, se întruneau în totalitate, dar în afara casei; fiecare fiu rămânea în câte o cabană izolată, ridicată într-un loc retras. Pentru fiul cel mare se amenaja un fel de colibă sprijinită de zidul casei familiei, în primele zile de doliu, mortul fiind doar uşor acoperit cu pământ, cabana făcută dintr-o îngrămădire de crengi nu trebuia tencuită: crăpăturile nu erau astupate cu lut decât după îngropare, când cadavrul era băgat adânc în pământ.

În această colibă, fiul trebuia să se culce mai întâi pe paie (se pare că în timpurile foarte vechi mortul era învelit cu paie), cu capul sprijinit de un muşuroi de pământ, „necăjit că tatăl său este în pământ".

Aşa cum moartea îl elimina pe defunct din grupul celor vii, doliul îl elimina şi pe fiul respectuos. El trăia separat, vorbind cu ceilalţi cu atât mai puţin, cu cât moştenirea ce-i revenea era mai mare (căpătai dreptul să fii rege dacă nu deschideai gura în timpul celor trei ani de doliu după tată).

Fiul nu mânca decât cu multă greutate un

Veşmânt funerar (jad şi aur) al prinţesei Teu Wan – dinastia Han r-i:

pumn de orez în primele zile, la stăruinţele familiilor cu care nu era rudă şi numai dacă primea orezul în dar. Nu se făcea mâncare în casa mortului atâta vreme cât mortul nu putea fi hrănit şi el în calitate de strămoş. Fiul respectuos trebuia să postească şi să slăbească, păstrându-şi totuşi forţe pentru îndeplinirea datoriilor cerute de ceremonii. Dar, dacă el dobândea ca moştenire mulţi vasali, era obligat să slăbească până când nu se mai putea mişca decât cu ajutorul altora.

Pentru a deveni şeful unei familii, trebuia să merite să fie şeful unui cult. Pentru aceasta, trebuia mai întâi, ca şef al ceremoniilor de doliu, să suporte severele reguli religioase. Fiul care nu a respectat şi nu a condus doliul pentru tatăl său nu merita să-l moştenească.

Când se încheia perioada îngropării provizorii şi a plânsului continuu, fiul cel mare conducea cortegiul care punea alături oasele mortului de cele ale strămoşilor. De îndată ce rămăşiţele pământeşti erau îngropate, fiul respectuos îşi dezgolea un umăr, scotea ţipete şi înconjura de trei ori groapa mergând de la stânga la dreapta. El îngrădea şi pe-cetluia astfel definitiv în pământ trupul pieritor, separând, însă, ceea ce constituia partea superioară a personalităţii defunctului. Strigând: „Carnea şi oasele se reîntorc în pământ: acesta este Destinul! Dar *huen*-ul şi suflul pot merge unde vor!", el pornea spre locuinţa familiei urmat de sufletul tatălui său, care, de acum înainte, va fi fixat pe o tăbliţă, devenind centru de cult.

Tăbliţele strămoşilor, suporturi ale sufletelor

Atâta vreme cât cadavrul nu a părăsit casă, alături de el se găsea un fel de tăbliţă provizorie. După terminarea înmormântării, se confecţiona o nouă tăbliţă de lemn, foarte simplă, care servea ca suport sufletului defunctului; pe ea se scria numele său.

Înainte de a dobândi calitatea de personalitate ancestrală, sufletul mortului trebuia să îndeplinească un stagiu: el îl îndeplinea sub protecţia bunicului său, nu a tatălui. Stagiarul, nou venit în grupul ancestral, nu primea la început hrană din sacrificii decât prin intermediul unui membru mai vechi din această secţiune (secţiunea *ciao* sau secţiunea *mu*) din grupul patern la care avea dreptul să se alipească.

El trebuia să aştepte terminarea doliului (începutul celui de-al

treilea an) pentru a beneficia de un cult personal şi a avea în Templul ancestral o locuinţă a lui. Punerea noii tăbliţe într-o cameră din Templul ancestral, avea ca efect îndepărtarea şi aşezarea într-o cutie de piatră specială, alături de cele ale unor strămoşi îndepărtaţi, a tăbliţei unuia din străbunici sau bunici, deoarece fiecare familie nu avea dreptul decât la un număr fix de strămoşi evidenţiaţi prin cult. Numărul tăbliţelor ce se puteau păstra în sala mortuară dădea măsura rangului nobiliar al familiei.

Mortul îşi păstra personalitatea atâta vreme cât tăbliţa sa primea sacrificii individuale; imediat ce tăbliţa era pusă în cutia de piatră, numele putea fi luat de alte rude.

Se observă că nobleţea unei familii nu rezulta din existenţa unui şir lung de strămoşi, ci, din contră, lungimea şirului strămoşilor era în funcţie de nobleţe. De asemenea, reiese clar motivul pentru care strămoşii se preocupau de soarta descendenţilor lor: sacrificiile îi hrăneau atâta timp cât trăiau moştenitorii lor imediaţi. Cultul ancestral era un schimb între cele două părţi ale unei familii: cei vii şi morţii lor, schimb făcut prin intermediul şefului familiei. Acesta oferea, în numele fraţilor şi verilor săi, hrana rezultată din sacrificii care era primită de tatăl sau strămoşul defunct, care o dădea mai departe, unchilor şi celorlalte rude defuncte.

Fiul cel mare care s-a îngrijit de înmormântarea şi doliul datorate şefuiui familiei şi care l-a servit cât a fost în viaţă, primea acum de la acesta toată autoritatea asupra celor ce i-au fost subordonaţi. Această autoritate se confirma cu ocazia sacrificiilor, când toată familia era în legătură cu strămoşii, dar singurul care conducea era şeful de cult; el era cel care oficia. Din această responsabilitate deriva o serie de datorii: să fie pur, să facă totul cu nobleţe şi să cunoască tehnica şi limbajul ritual. S-ar fi compromis dacă nu ar fi oferit strămoşilor, la timpul potrivit, creson – nuferi, ouă de furnică sau de greiere, sau dacă, arătându-le un praz, un peşte sau iepure, ar ar fi spus „praz", „peşte" sau „iepure" în loc de: „rădăcină bogată", „dar nemişcat" sau „dar perspicace". Dar aceasta nu era de ajuns; şeful de cult trebuia să fie pregătit special pentru oficiere, înainte de săvârşirea sacrificiului, el trebuia să stea înzece zile în singurătate, părăsindu-şi soţiile, neascultând muzică, evitând aproape orice mişcare a mâinilor şi picioarelor, concentrându-şi gândurile spre spiritul cu care voia să intre în legătură, în momentul în care reuşea să

comunice cu el, inima sa se purifica şi toată fiinţa sa căpăta un aer de sfinţenie.

Soţia lui, care, ca şi el, era pregătită pentru sacrificiu, se apropia atunci să-l ajute: ea celebra cultul unei străbunici care, la fel, fusese legată de familie în calitate de noră.

La chemarea acestui cuplu pur, soseau spiritele strămoşilor, trezite de zgomotul pe care-l făceau clopoţeii cuţitului de sacrificiu, atrase de mirosul sângelui care i se lua victimei de lângă ureche.

Pentru a se asigura de prezenţa Jor, li se oferea posibilitatea reîncarnării trecătoare, în timpul ceremoniei, spiritul strămoşului era chemat să pătrundă într-o persoană însărcinată să-l reprezinte. Dar acest obicei arhaic a fost criticat de către ritualişti, deoarece atunci când erau chemaţi mai mulţi strămoşi, fiecare având reprezentantul lor, ceremonia căpăta un aer neplăcut, de picnic. Pe de altă parte, în conformitate cu regulile de respectat, reprezentantul strămoşului trebuia să fie nepotul acestuia, adică fiul şefului de cult. Această obligaţie avea consecinţe care diminuau autoritatea lui de şef, acesta fiind pus într-o postură umilitoare. El nu putea vorbi cu strămoşul decât prin intermediul fiului său, care gusta primul din carnea sacrificiului, în calitate de reprezentant al aceluia.

Problemele care se puneau la stabilirea filiaţiei

Autoritatea care îi aparţinea şefului de cult îi venea de la senior. Acesta, în funcţie de gradul de noblеţe, îi acorda dreptul de a face sacrificii pentru un anumit număr de strămoşi. Tot seniorul putea să-i indice dreptul de a avea un Templu ancestral şi cine nu mai avea strămoşi nu mai putea fi şef de familie.

Puterea unui şef de familie se extindea şi asupra fraţilor mai mici şi a verilor. Aceştia trebuia să aibă respect pentru el aşa cum aveau pentru tatăl lor.

Încă din timpuri străvechi, fratele cel mare avea o oarecare putere asupra fraţilor săi, fiind reprezentantul lor.

Ordinea feudală a transformat această simplă reprezentare într-o autoritate de tip seniorial. Mai dificilă a fost extinderea acestei autorităţi asupra membrilor generaţiei inferioare. Riturile au stabilit că fiul este vasalul tatălui, el urmând să fie succesorul său de cult. Dar fiul era într-o legătură mai strânsă cu bunicul său şi atunci, tatăl, respectându-l pe bunic, trebuia să-şi respecte şi fiul. Şi totuşi, între tată şi fiu exista o rivalitate care uneori se manifesta prin răpirea

logodnicei fiului de către tată. În acest caz, fiul era sacrificat, acesta luându-şi ca succesor pe fiul născut din legătura tatălui cu logodnica furată.

Se întâmpla şi invers, ca atunci când tatăl murea, unul din fiii născuţi din legătura acestuia cu prima nevastă să ia de soţie pe mama lui vitregă rămasă văduvă.

«Ducele Siuan din Wei (718 – 700 î.Hr.) a luat-o de soţie pe Yi Kiang, una din soţiile tatălui său (nu se ştie dacă această mamă vitregă îi fusese destinată mai întâi ca soţie). El a avut un fiu numit Ki, căruia j-au căutat nevastă în familia Kiang, din care făcea parte mama sa. Ducele Siuan părăsindu-şi soţia, pe fosta văduvă a tatălui său, şi-a însuşit logodnica destinată fiului său, Ki. Apoi, pentru a putea transmite succesiunea fiului pe care l-a născut cea care trebuia să-i fie noră, el l-a ucis pe Ki, fiul pe care-l avusese de la Yi Kiang, mama sa vitregă şi prima soţie. Fosta logodnică a lui Ki, devenită mama sa vitregă sub numele Siuan Kiang, a fost cea care a instigat asasinatul.

La moartea ducelui Siuan, fiul prim născut al mamei vitrege a luat, la început, puterea în detrimentul fraţilor-succesori ai fiului din prima căsătorie, Ki. El însă a trebuit să se exileze pentru a nu fi ucis şi, după lupte sângeroase în care familia maternă (Kiang) a jucat un rol principal, Siuan Kiang, obligată chiar de familia ei, a trebuit să se căsătorească cu unul din fraţii mai mici ai fostului său logodnic. Acest frate al lui Ki, numit Ciao-po, nu a avut timp să ia puterea şi moştenirea i-a revenit unui copil pe care i l-a făcut lui Siuan Kiang, mama sa vitregă.»

Aceste complicaţii succesorale, dovedesc greutatea de stabilire a filiaţiei paterne. Rolul femeilor şi al rudelor lor era precumpănitor.

«Unul din fiii mai mici ai nobilului Ciu, fiu acuzat de crimă, era pasibil să fie condamnat la moarte.

Tatăl, dornic să-l salveze şi sigur că va reuşi dacă va trimite judecătorului un cadou deosebit, s-a gândit să încredinţeze această misiune delicată fiului său cel mai priceput, care însă nu era primul născut. Acesta din urmă se opuse: „Când într-o familie există un fiu mai mare, acesta devine conducătorul familiei. Acum, când fratele meu mai mic a comis o crimă, dacă Excelenţa Voastră nu mă trimite pe mine, ci pe fratele meu mai mic, mă voi sinucide". Cu toate că exista riscul ca misiunea să nu fie îndeplinită cum trebuie, mama l-a sprijinit pe fiul cel mare şi tatăl a trebuit să se supună.»

Trebuie remarcată ameninţarea cu sinuciderea, caracteristică în raporturile dintre vasal şi senior şi faptul că drepturile primului născut asupra fraţilor mai mici sunt superioare drepturilor tatălui asupra fiului.

O autoritate de tip militar

Senior al unui fiu prim născut care, pentru a moşteni şi a deveni şef al cultului ancestral, accepta să se supună – şi odată cu el tot grupul fraţilor mai mici – tatăl exercita asupra copiilor săi, şi, în primul rând, asupra fiului cel mare, o autoritate de tip militar. Fiul nu era stăpânul trupului său. El nu putea avea prieteni deoarece se considera că nu putea promite altcuiva devotamentul său până la moarte.

Prima regulă a respectului filial era că fiul nu trebuie să facă nimic (să se urce pe un zid de *apărare*, să meargă pe gheaţă subţire, să se apropie de marginea unei prăpăstii) să-şi fi pus în pericol integritatea corpului său, care aparţinea numai tatălui. Fiul respectuos nu se expunea pericolelor decât când tatăl său îl lua la război sau îi ordona să-l urmeze pe senior. Ca soldat, avea obligaţia să lupte pentru tatăl său şi pentru onoarea acestuia. Dacă fiul-soldat nu se conforma riturilor de bravură, onoarea tatălui era pătată. Un soldat căzut prizonier, când era eliberat trebuia să obţină întâi iertarea seniorului apoi pe a tatălui său; acesta putea să nu-l ierte şi să-l ucidă în Templul ancestral. Soldaţii care la exerciţiile de tragere cu arcul se dovedeau nesupuşi sau neglijenţi puteau fi excluşi din familie. Fiul îl înlocuia pe tată în armată şi în faţa tribunalelor şi asta arată că fiul era, în sensul feudal al cuvântului, *omul* tatălui său. El era şi răzbunătorul lui: purta doliu până ce asasinul era ucis; el era permanent înarmat, chiar în pieţe şi în palatul princiar, şi noaptea dormea pe o rogojină de doliu, cu capul pe un scut.

Pentru un fiu nu era suficient să apere sau să refacă onoarea paternă, el trebuia să lupte ca onoarea să crească. Orice recompensă primită de un fiu, chiar în alimente, era oferită tatălui său. Şi în tot acest timp, se respecta regula obligatorie de interzicere a oricărei familiarităţi, a oricărei tandreţi între tată şi fiu. Legăturile lor ţineau de etichetă şi de onoare. Acest tip de relaţii s-a extins şi la relaţiile între fraţi, dominând până la urmă întreaga viaţă de familie.

Fetele, un element de influenţă şi de legătură între familii într-o perioadă neprecizată a istoriei chineze, obiceiurile erau aproape matriarhale. Copiii purtau numele mamelor, soţii nefiind decât anexe

ale grupului de neveste. Ulterior, în nobilimea feudală, au apărut moravuri diferite.

Căsătoria începuse să pună femeia sub dominaţia soţului.

Fetele nobile erau crescute pentru a trăi, în calitate de nurori, într-o familie străină, încă din copilărie li se insufla abilitatea şi măiestria care le vor ajuta să contribuie la ridicarea prestigiului familiei din care proveneau, deoarece o fiică era considerată ca un element de influenţă, aşa cum un fiu era un element de onoare.

Fetiţele erau puse după naştere, ca şi fraţii lor, direct pe pământ. Pentru a anunţa venirea lor pe lume la poartă se agăţa, în loc de arc şi săgeţi, un fel de ştergar. Fetele nu erau făcute pentru viaţa publică şi pentru război, ci pentru munca din gineceu. Ele urmau să devină soţii şi ţesătoare.

O fată având un aspect nefericit, de exemplu dacă era roşie şi păroasă, era abandonată pe câmp. Dacă prezicerile pentru fată erau bune, era ridicată de pe pământ, unde se considera că a învăţat să fie umilă, dar nu era pusă pe patul tatălui, pentru *a* i se înăbuşi astfel orice tendinţă de orgoliu.

Tatăl nu făcea nicio ceremonie şi chiar dacă se făcea totuşi ceva, participau doar femeile, în ritualuri nu era prevăzută vreo ceremonie şi nici prezentarea fiicei tatălui ei, între fiică şi tată neexistând niciun fel de apropiere. Numele fetei, ţinut secret, era dat de mama de care fata va depinde cât timp aceasta va trăi.

Când începea să vorbească, era învăţată să spună „da" pe un ton umil, aşa cum se considera că se potriveşte femeilor. La vârsta de şapte ani, fata era parţial separată de fraţii săi. Era vârsta la care apăreau primele forme de maturizare (au existat fete care la şapte ani au născut). Din această cauză, fata nu mai putea sta pe rogojina fraţilor săi şi nici nu mai putea mânca împreună cu ei.

Când împlinea zece ani, se impunea o separare completă care coincidea cu începerea formării pentru muncă, pentru învăţarea limbajului, a ţinutei şi a virtuţii specifice femeilor. Educaţia se realiza sub conducerea unei femei bătrâne. Deoarece autorii vechi nu prea vorbesc despre aceasta, se ştie astăzi destul de puţin. Se ştie doar că fata învăţa să asculte cu o faţă blândă, să meliţeze cânepa, să golească gogoşile de mătase, să toarcă, să ţească pânză, să împletească cordoane, să confecţioneze haine. Era iniţiată şi în arta pregătirii meselor de ceremonie oferite strămoşilor.

Fetele erau izolate prenupţial

Vârsta nubilităţii era fixată la cincisprezece ani, cu toate că, după teorie, vârsta femeii era reglată de numărul şapte, adică ar fi trebuit ca la paisprezece ani să ajungă la pubertate. Spre deosebire de băieţi, *w*.

fata, imediat ce a devenit nubilă, era declarată majoră, i se dădea un nume nou în cursul unei ceremonii la care participa având o nouă pieptănătură, în care îşi înfigea acul de păr ce i se oferea. Nici despre această ceremonie nu se dau amănunte. Se pare că odată cu ea începea o perioadă de izolare foarte severă deoarece se crede că aceasta coincidea cu logodna.

Logodnica nobilă trebuia să trăiască total izolată: niciun bărbat nu putea s-o vadă decât poate din motive foarte grave. Pentru a arăta că este logodită, ea purta la gât un fel de cordon. Perioada de izolare a fetelor nobile era de trei luni, ele fiind închise în Templul ancestral sau, în cazul familiilor princiare, în Templul Marelui Strămoş, loc de izolare totală.

Fetele izolate prenupţial erau calificate ca „fete curate" deşi unele scrieri dau ideea că în timpul acestei izolări s-ar fi putut face aşa numitele „preuni-uni" obişnuite în familiile ţărăneşti. De altfel, tinerii erau trimişi tradiţional în familia mamelor lor, de unde trebuia să-şi ia neveste şi unde erau primiţi în calitate de musafiri. Ori, exista obiceiul de a se da musafirului o fată din familie pentru a-l servi: se spera că „fiind alături de el ca servitoare, ea îi va cuceri inima".

A fost o perioadă în care, când fetele trăiau izolate sub conducerea unei femei bătrâne experimentate şi a mamei, erau instruite în tehnica atragerii tinerilor predestinaţi şi preferaţi de mamele lor, care le erau veri. Dar, ulterior, ritualiştii epocii au impus o izolare prenupţială mai riguroasă: „un băiat şi o fată, atâta timp cât nu s-au manifestat peţitorii, nu trebuie să cunoască numele celuilalt. Atâta vreme cât cadourile prenupţiale nu au fost făcute, ei nu pot avea nicio legătură şi nici voie să stea unul lângă altul".

Regula, conform ritualurilor, cerea ca băiatul să nu vadă figura logodnicei decât după ceremonia nunţii. Această regulă a pudorii a dus uneori la aventuri romantice.

«Un prinţ din Ci u, învins, a fugit împreună cu întregul lui gineceu şi s-a stabilit în mijlocul unei mlaştini, în drum, pe o porţiune greu de trecut, un vasal credincios, Ciong Kien, a dus-o în spate pe fiica

seniorului său.

După un timp, prinţul a revenit în capitală şi i-a găsit un soţ. Aceasta, însă, cu umilinţa ce se cuvenea s-o aibă faţă de tatăl său, i-a spus: „O fată cuminte *nu se* apropie de un bărbat… Ciong Kien însă m-a dus în spate!” Fata a ştiut cum să vorbească şi tatăl ei a căsătorit-o cu omul care a purtat-o în spate.»

Peţitorii aveau un rol important

Căsătoria unei fete din nobilime era o treabă care ţinea de diplomaţie. Ea era de folos pentru a menţine o alianţă veche sau să formeze o nouă alianţă, deoarece, în instabilitatea lumii feudale, se întâmpla din ce în ce mai des ca familiile, rupând „vechile legături”, să caute să găsească altele mai profitabile.

Pentru a intra în legătură între ele era necesar să se recurgă la serviciile unui intermediar, care devenea un fel de ambasador-peţitor, însărcinat să facă legătura între viitorii soţi. În perioada feudală, acţiunea lui era necesară deoarece conform legii vechi o fată odată peţită nu mai putea fi refuzată fără ca familia să nu fie expusă răzbunării. Această nenorocire se putea evita dacă, înainte de a se face o cerere în căsătorie, ei se puneau de acord printr-un intermediar. Când acordul era încheiat, intrau în joc riturile oficiale, în acel moment, intermediarul îşi încheia misiunea.

Şeful familiei băiatului îşi trimitea atunci un reprezentant la familia fetei care începea riturile de logodnă la care nici logodnicul, nici tatăl său nu apăreau.

Când reprezentantul îşi prezenta cererea, ei primea răspunsul cuvenit: „Fata lui cutare este proastă. Noi n-am putut s-o creştem cum trebuie. Dar dacă dumneavoastră îmi daţi ordin, eu n-am curajul să refuz”. Aceste cuvinte aparent de modestie aveau ca scop neacceptarea nici unei responsabilităţi în cazul în care noul menaj nu va fi reuşit.

O nouă întâlnire era necesară pentru a se afla numele personal al fetei care trebuia cunoscut pentru a i se afla destinul, iar o a treia întâlnire era prevăzută pentru a se afla ce au spus sortii. O a patra întâlnire avea loc pentru a se duce cadourile rituale: o piele dublă de cerb şi bucăţi de mătase (logodna capătă acum un caracter definitiv), iar a cincea pentru a se fixa data nunţii propriu-zise. Atâta activitate protocolară nu era inutilă, deoarece trebuia menajată onoarea părţilor contractante.

«Ducele P’ing din Ţin, după ce s-a luptat contra tării Ţ’i, s-a

căsătorit cu o fată din Ţ'i, Şao King. Curând, din cauza căsătoriei, au apărut dispute, deoarece Şao King când a venit în Ţin nu a adus dota care se stabilise când a fost cerută. Dar ea a murit foarte repede după căsătorie. Prinţul din Ţ'i era totuşi obligat să-şi plătească obligaţiile luate şi nimeni nu se îndoia că el o va face. Şi el a făcut o ofertă: „Mi-au mai rămas fete născute din tatăl meu şi din nevasta lui principală… Ele nu sunt chiar atât de deosebite… Dacă însă veţi binevoi să alegeţi una din ele pentru a vă împodobi gineceul dumneavoastră, bucuria mea va fi mare."»

Exista o formulă mai completă, folosită ca răspuns la o cerere în căsătorie: „Soţia mea mi-a dat atâtea fete; femeile mele, celelalte, atâtea… mai am şi atâtea mătuşi din partea tatălui meu şi atâtea surori".

Această formulă îşi arată pe deplin semnificaţia dacă ne gândim la oprobriul sever pe care l-a meritat Huan din Ţ'i pentru că a refuzat să-şi căsătorească surorile şi mătuşile.

Istoria arată că acest şef purta legături incestuoase cu femeile din casa lui. Incestul dintre fraţi şi surori era o crimă deseori imputată prinţilor din Ţ'i (dar nu numai lor.)

Se pare însă că Huan din Ţi mai avea şi un alt motiv să se opună, deoarece prin aceasta împiedica familiile rivale în care puteau intra surorile şi mătuşile lui să le ţină ca ostatice împotriva lui. Şi pentru acest motiv Huan era considerat un ticălos.

Fetele de măritat:

element de prestigiu pentru noua familie

Fetele constituiau nu numai un element de influenţă în legăturile dintre familii, dar şi un element de prestigiu.

Când, prin riturile de logodnă, o familie nobilă cerea altei familii nobile să le dea fata, familia fetei considera ca o onoare pentru ea să plătească, generoasă, cinstea care i se făcea. Măreţia alaiului nupţial era o contribuţie la gloria ginerelui, dar şi o contribuţie profitabilă. Aceasta se desprinde din tonul imnurilor cântate la căsătorie:

«Prinţul din Han ia de nevastă / pe fiica regelui Ten! / fiica seniorului din Kuei! / Prinţul din Han vine la ea! / vine în satul din Kuei! / O sută de care aleargă cu zgomot mare! / S-a văzut ceva mai strălucitor? / Surorile mai mici fac o escortă / ele înaintează ca nişte norişori! / Prinţul Han le priveşte! / Frumuseţea lor umple palatul!»

Nu se ştiu prea multe asupra zestrei pe care o aducea mireasa,

dar baza acestei zestre era, desigur, escorta, însoţitorii, şi, mai ales, însoţitoarele care formau cortegiul. Se întâmpla ca seniorii să-şi aleagă consilierii dintre însoţitorii soţiei, în funcţie de nobleţea soţului, varia şi numărul de însoţitoare, stabilit prin protocol, în unele cazuri, numărul creştea pentru a-l onora pe soţ, dar adeseori era mărit pentru a o onora pe soţie.

Transferul de autoritate

Când logodnica venea la viitorul ei soţ, nu se realiza un transfer complet de autoritate. Soţul nu se substituia în întregime şefului familiei în care soţia *sa* s-a născut. Femeia trecea din subordinea şefului familiei ei (*ţong*), în subordinea soţului, dar acest transfer nu elimina toate drepturile tatălui şi nici responsabilitatea sa; el nu avea un caracter definitiv: fata reintra sub tutela familiei sale în caz că rămânea văduvă sau era repudiată. De altfel, o lege interzicea repudierea unei femei fără părinţi care s-o reia sub tutelă.

Repudierea se făcea cu toate formele alaiului nupţial. Un cortegiu însoţea femeia repudiată şi formule de modestie rituală erau schimbate între trimisul soţului şi şeful familiei soţiei, în scopul evitării declanşării acţiunii de răzbunare după rupenea căsătoriei.

Din formulele consacrate, pe care trebuia să le folosească tatăl şi mama viitoarei soţii când logodnicul venea să o ia, nu rezulta că fata a fost dată definitiv soţului şi că părinţii nu mai aveau nicio autoritate asupra ei. Ei îi dădeau fetei sfaturi categorice ca în noua situaţie de soţie şi de noră să nu facă ceva rău care să dăuneze onoarei familiei în care s-a născut. Dată pentru a elimina o duşmănie existentă sau pentru a o preveni, soţia aparţinea ambelor familii, dar apare clar că interesele soţului erau mai puţin importante pentru ea faţă de interesele tatălui. Se cunosc cazuri în care fetele şi-au avertizat tatăl despre vreo cursă întinsă de soţ. Acest lucru reiese şi din relatarea discuţiei următoare dintre fiică şi mamă:

«„De-ar fi să aleg între tată şi soţ, care trebuie să-mi fie mai aproape şi mai drag?” – „Un soţ se obţine uşor, dar tată ai doar unul!”» răspunde mama care nu ezită asupra persoanei ce trebuia aleasă; dar soţia şi alesese, deoarece astfel mărturiseşte că dacă ar obţine o informaţie care i-ar salva viaţa tatălui, i-o va da acestuia, chiar dacă astfel va duce la moartea soţului. Rezultă că fiind alături de soţ, soţia trebuia să continue să-şi servească părinţii.

După restabilirea păcii între familii datorită căsătoriei, soţul şi

soţia trăiau într-un fel de pace înarmată, fiecare căutând, în interesul alorsăi, să dobândească supremaţia asupra celuilalt. Era o treabă delicată: trebuia să fii atent să nu depăşeşti măsura.

«Te Ki şi soţul ei se plimbă cu barca şi, conform unui vechi obicei, se distrează făcând barca să se încline. Soţia dovedeşte mult curaj în această joacă, înclinând mult barca, iar soţul nu-şi poate ascunde teama. El îşi trimite soţia acasă la părinţi, considerând-o prea primejdioasă.

Părinţii o primesc şi o recăsătoresc, dar se supără pe fostul soţ şi duşmănia se iscă între vechile familii prietene.»

Venirea soţiei în casa soţului ei încă de la ceremonia nunţii, totul era reglementat în aşa fel încât niciunul din soţi să nu dobândească vreun ascendent asupra partenerului său.

Logodnicul trebuia să vină personal să-şi ia logodnica, l se pregătea un adăpost provizoriu lângă casa logodnicei. Primit ca musafir, el punea la picioarele socrului o gâscă sălbatică şi-l saluta cu respect îngenunchind de două ori cu fruntea până la pământ. Socrul nu-i răspundea la salut şi nici nu-l însoţea, dar, fără să spună ceva, logodnica îl urma însoţită de o femeie bătrână.

Considerat acum ginere, logodnicul se arăta la fel de umil faţă de logodnică şi faţă de socru. El chema trăsura de nuntă, apoi îşi invita soţia să se urce în ea, întinzându-i o sfoară. Dar bătrâna, imediat, refuza acest omagiu (vorbea bătrâna pentru că soţia nu avea voie să vorbească).

Soţul punea trăsura în mişcare. După câţiva metri oprea, se dădea jos, fiind înlocuit de un vasal, şi urca într-alta. Acum nu mai era vizitiu, ci era cel care deschidea drumul până acasă, în urma lui venea cealaltă trăsură. Soţul îşi primea soţia ca pe un musafir, în pragul casei şi înclinându-se o invita să intre, înainte de a se aşeza la masă, amândoi se purificau ajutaţi de însoţitori, spălându-şi mâinile.

«Când Ci ong-eul din Ţin a primit în dar de la gazda sa, ducele din Ţin un grup de cinci femei (în loc de trei) – dar prea bogat, care-l obliga prea mult, a constatat, în plus, că una din aceste femei îi fusese un timp soţie unei rude de-a lui care fusese ostatecă în „Ţin. Ea a fost cea care, ţinând ibricul în calitate de însoţitoare, l-a ajutat pe Ci ong-eul să-şi facă purificarea. Supărat, pentru a-i arăta cine este el, Ci ong-eul, i-a făcut semn că poate ieşi, stropind-o cu mâna înmuiată în apă. Atunci ea, mânioasă i-a spus: „Ţin şi Ţin au acelaşi rang! De ce mă

umileşti?”

Imediat, Ci ong-eul a lăsat să-i cadă de pe umeri haina de ceremonie şi a luat poziţia unui prizonier. Victorioasă în acest prim duel conjugal care, dus prea departe ar fi putut declanşa duşmănia familiilor, ea a fost imediat tratată ca soţie principală, deşi până atunci făcuse parte doar din lotul de femei însoţitoare.»

Începutul vieţii comune a unei tinere perechi nobile în general, viaţa unui cuplu era lipsită de intimitate. Ea începea printr-o masă solemnă la care cei doi soţi mâncau unul lângă altul, şi nu faţă în faţă, şi la care totul era prevăzut pentru ca ei doi să fie cele două jumătăţi ale aceluiaşi trup – dar jumătăţi separate. Fiecare stând pe rogojina lui, ei mâncau aceleaşi feluri, dar din farfurii diferite. Fiecare făcea libaţiuni spiritelor şi apoi mânca bucăţile de plămân şi de costiţă de porc pe care le aveau în farfurie. Fiecare îşi mânca meiul şi cei şapte peşti. Când li se servea băutura, ei gustau de trei ori din mâncare şi beau trei înghiţituri, a treia oară din două cupe făcute din aceeaşi tigvă tăiată în două. Bând şi mâncând ei se salutau cu solemnitate. După masă se dezbrăcau, fiecare în camera lui, şi-apoi se reîntâlneau pentru a se culca, dar pe rogojini separate.

În apropierea camerei nupţiale, vegheau întreaga noapte însoţitorii şi însoţitoarele care aprindeau făclii. Acestea ardeau timp de trei zile în casa tinerilor căsătoriţi. Unirea celor doi se săvârşea doar în ziua a treia, se pare; cunoscătorii afirmă că ofiţerii superiori (importanţa unirii sexuale crescând odată cu gradul de nobleţe) aşteptau trei luni.

Această unire solicita, într-adevăr, o prudenţă deosebită. Femeia, în timpul ceremoniei nupţiale, trebuia să fie învoalată. De altfel, niciun ritual de logodnă sau de căsătorie nu se făcea la lumină, ci la orele amurgului. Cuvântul *huen* (amurg) înseamnă şi „să-ţi iei nevastă”. Acelaşi cuvânt înseamnă şi părinţii soţiei. Aceste diferite înţelesuri ne dau ideea că, în vechime, căsătoria era săvârşită în casa soţiei.

Dacă soţia unui nobil simplu venea în casa socrilor ei, care o considerau noră (*fu*) chiar din a treia zi, prezentarea ei strămoşilor soţului se făcea abia în luna a treia. Abia după acest răstimp de trei luni, soţia avea dreptul să poarte titlul de noră (*fu*) prin care se desemna femeia măritată. Dacă ea murea înainte de trei luni, ea nu

avea dreptul ca rudele soţului ei să poarte doliul datorat soţiilor. Abia în a treia lună, conform ritului clasic, escorta soţiei revenea la părinţii ei şi tot în a treia lună ginerele trebuia să le facă socrilor săi o vizită care avea toate caracteristicile unei ceremonii de rămas bun.

Cele trei luni şi cele trei zile erau considerate o perioadă de stagiu indispensabilă pentru a admite soţia în familia soţului. Această perioadă de probă se poate justifica cunoscând dificultăţile ce apar în asimilarea conjugală, în vechime, noua soţie nu trebuia să lucreze nime în casă înainte de împlinirea celor trei luni. La fel, soţul nobil, având concediu pentru căsătorie, nu avea voie să apară la curte timp de un an.

Căsătoria începea cu o perioadă de probă de trei ani

Perioada de probă, cu care începea viaţa conjugală şi în timpul căreia soţii, ca şi cum ar fi fost impuri, trăiau în carantină, se termina după trecerea a trei ani, deoarece exista ideea că repudierea nu avea consecinţe grave dacă se făcea după trei ani de convieţuire. Câteva poveşti arată greutăţile acestei lungi perioade iniţiale.

«O femeie (luată într-adevăr cu forţa de soţul ei) nu i-a vorbit acestuia decât după ce au avut doi copii.

O altă femeie, măritată conform regulilor (dar se spune că ea era frumoasă, iar el nu) a rămas la fel de mută. Soţul a reuşit să-i smulgă primul cuvânt şi primul zâmbet abia după ce s-a dovedit foarte priceput la vânătoare. Şi erau în al treilea an de viaţă comună!»

Respectul domina relaţiile conjugale

Cu timpul, viaţa sexuală şi domestică intra pe un făgaş normal, dar eticheta rămânea aceeaşi. Din respect reciproc, soţul şi soţia nu-şi permiteau să-şi spună pe nume. Niciodată nu-şi dădeau un obiect din mână în mână; mai mult chiar, când unul apuca obiectul pus în faţa lui de celălalt, nu-şi permitea nici măcar un contact indirect şi apuca obiectul dintr-un loc care nu fusese atins de celălalt. Când femeia îi dădea soţului o cupă cu băutură, acesta bea, desigur, dar din altă cupă. De asemenea, nu trebuia să existe niciun contact între lucrurile lor personale. Căsătoria nu le permitea celor doi să-şi agate hainele în acelaşi cuier sau să şi le închidă în acelaşi coş. Ei nu foloseau acelaşi prosop sau acelaşi pieptene şi ar fi fost un adevărat scandal dacă ar fi făcut baie împreună.

Respectul din relaţiile lor creştea în momentul în care ei trebuiau să se unească (şi aceasta deoarece raporturile lor sexuale nu

erau libere, ci reglementate cu severitate după un cod moral). Datoria conjugală faţă de fiecare din soţiile sale, îi era impusă bărbatului conform unui protocol precis pe care ritualiştii îl arată în detaliu. Ei dau şi informaţii amănunţite asupra toaletei obligatorii în asemenea caz a soţiei, ţinând seama de rangul de nobleţe al soţului sau de rangul nevestei în gineceu.

A doua soţie a unui ofiţer superior, de exemplu, trebuia, înainte de a se întâlni cu stăpânul său, să se purifice prin post, să-şi clătească gura, să îmbrace veşminte curate, să-şi aranjeze părul într-un anume fel, să-şi pună la centură un săculeţ parfumat şi, mai ales, să-şi lege bine şireturile de la pantofi.

Frecvenţa raporturilor sexuale era în funcţie de gradul de nobleţe al soţului şi de cel al soţiei, principala sarcină a primei soţii fiind de a impune respectarea ordinii protocolare care conducea viaţa din gineceu. Era un mare păcat, cu urmări grele (pentru societate, ca şi pentru specie), să fie neglijată una din femei, aşa cum era un păcat să laşi fără bărbat o fată din familie.

Fiziologia chineză considera că afluxul de umoare sexuală încetează la bărbaţi la şaptezeci de ani, iar la femei la cincizeci de ani; bărbatul nu mai avea obligaţii conjugale faţă de femeile care depăşeau cincizeci de ani, iar când el împlinea şaptezeci de ani nu mai avea nicio obligaţie. Atunci încetau şi interdicţiile dintre sexe. Un soţ de şaptezeci de ani şi o femeie de cincizeci de ani nu mai trebuia să stea separaţi. Ei îşi puteau pune lucrurile personale în acelaşi loc fără nicio oprelişte.

Intimitatea se stabilea în viaţa conjugală în momentul în care deosebirile sexuale se estompau; soţii păşeau într-o perioadă de izolare faţă de ceilalţi, începând să se pregătească împreună pentru moarte.

Când trupurile lor vor fi unul lângă altul în acelaşi mormânt şi tăbliţele lor în aceeaşi sală, ei vor forma, strâns uniţi, un cuplu de strămoşi. Atunci, şi numai atunci, soţia va fi integrată definitiv în grupul familial în care prin căsătorie a căpătat rangul de noră şi apoi de mamă.

Prima soţie şi soţia principală

Când o fată pusă în fruntea unui grup de soţii, deţinea în riturile nupţiale rolul de protagonistă, ea ocupa în gineceul soţului locul primei soţii. Prima soţie a fiului cel mai mare avea, în generaţia din care făcea parte, rangul de soţie principală. Am arătat că fiul cel mai

mare, atunci când conducea ceremoniile de respect pentru strămoşi şi casă, conducându-i pe toţi ceilalţi fraţi, trebuia să fie însoţit de soţia lui; aceasta le conducea pe toate cumnatele sale.

Nora principală, îndeplinind datoriile sale de respect şi de devotament, se pregătea să exercite rolul de mamă de familie care îi revenea în momentul în care soţul ei îşi asuma autoritatea de şef al familiei. O maximă chinezească spune că soţia (prima soţie) primeşte în familia soţului, prin căsătorie, un statut corespunzător celui al soţului său. Din momentul în care soţia, considerată subordonată bărbatului, recunoştea în soţ un senior, autoritatea stăpânei casei provenea, prin delegare, din autoritatea şefului familiei. Această autoritate căpăta atunci un caracter seniorial şi, ca urmare, toate raporturile din gineceu se schimbau.

Dreptul de conducere care aparţinea primei soţii provenea şi din drepturile pe care, înainte de căsătorie, ea le avea asupra însoţitoarelor sale. Acestea erau surorile mai mici (sau nepoatele), care acceptaseră încă din copilărie autoritatea ei. Această autoritate impusă cu mulţi ani înainte forma baza disciplinei din gineceu, care astfel căpăta valoarea unei ordini statutare. Desigur, din această valoare ritualiştii au scos argumentul prin care justificau poliginia1 sororală2: «între surori obişnuite încă din copilărie să asculte, respectiv să comande, nu pot apărea conflicte.»

Conflictele sexuale şi gelozia erau evitate prin faptul că surorile (care primiseră aceeaşi educaţie şi reprezentau interesele aceleiaşi familii) formau un tot solidar şi erau, juridic vorbind, o personalitate colectivă. Era suficientă o căsătorie, pentru a le căsători pe toate odată.

Văduvia nu era efectivă decât la dispariţia întregului grup. Când murea sora cea mai vârstnică, următoarea îi lua locul şi totul se petrecea ca şi cum nu ar fi murit nimeni atâta vreme cât trăia o reprezentantă a grupului. Dacă unui soţ îi murea prima soţie şi el voia să se recăsătorească, era respins; dacă exista o soră mai mică a soţiei decedate, recăsătorirea lui era considerată bigamie. Invers, repudierea primei soţii avea efect asupra întregului grup de soţii. O anecdotă care ilustrează principiul arată solidaritatea care exista între regula monogamiei şi instituţia poliginică. Ea mai arată ce puţin contau sentimentele în căsnicie.

«O personalitate din Wei, pentru a contracta o căsătorie care-i aducea un mare profit, şi-a repudiat soţia, deşi cele două surori mai

mici îi plăceau. Recăsătorit din interes, dar credincios dragostei sale, el a reuşit să o aducă înapoi (construindu-i şi o

1) caz particular al poligamiei, conform căruia sistemul social fixează pentru fiecare bărbat numărul de soţii.

2) referitor la surori.

casă) pe sora mai mică a fostei soţii. S-a considerat *că* are două neveste. Tatăl noii soţii, care aranjase repudierea pentru a-şi căpătui fiica, a luat-o imediat *acasă*. De altfel, bigamul a avut un sfârşit trist.»

Instituţia poliginică îşi schimba caracterul când nu era aplicat strict sororal. Solidaritatea în grupul de soţii era mai slabă dacă în el intra şi o nepoată, între nepoată, fiică a unui frate mai mare şi sora mai mică a soţiei (şi cu atât mai mult între nepoată şi sora cea mare) se punea problema întâietăţii. La fel, în cazul în care seniorii feudali se căsătoreau odată cu trei grupe de femei cu acelaşi nume, dar venind din familii distincte, omogenitatea gineceului era stricată, deoarece fiecare din cele trei grupe căuta să-şi impună influenţa. Rivalităţile se amplificau atunci când, contrar regulii, grupe de neveste cu nume diferit pătrundeau în cortegiul nupţial sau când (mai rău!) soţul, mărindu-şi haremul pentru a-şi multiplica legăturile politice se căsătorea de mai multe ori la rând.

Aceste nerespectări ale obiceiurilor se multiplicau datorită suprapunerilor crescânde ale sistemelor de alianţe între clasele înalte ale societăţii feudale, în care exista tendinţa să predomine o ordine ierarhică stabilită în avantajul bărbaţilor. Rânduirea ierarhică a soţiilor în interiorul gineceului începea să depindă de bunăvoinţa soţului, sedus de cele mai pricepute (şi atunci izbucneau certuri din gelozie care se materializau prin vrăji periculoase, din care *Şfkingdă* câteva exemple) sau câştigat de cele mai puternice (şi atunci apăreau răzbunările crude).

Pentru a se menţine o oarecare stabilitate în viaţa din gineceu s-a adoptat un alt principiu: titlul de prima soţie era definitiv câştigat de aceea pe care soţul a autorizat-o să deţină rolul principal în ceremonia de căsătorie iniţială. Prima soţie era astfel protejată (şi odată cu ea copiii săi – de care s-a avut grijă în primul rând) de abuzurile soţului.

Puterea pe care grupul de cumnate i-o recunoştea soţiei principale pare a se datora puterii soţului ei, fiul cel mare. Această autoritate, totuşi, la origine, se dădea din motive independente de

puterea soţului, într-adevăr, căsătoria poliginică folosită de nobilime deriva dintr-o căsătorie de grup, unind printr-un contract de căsătorie unic, un grup de fraţi de un grup de surori, pentru a se forma un fel de menaj mare, indivizibil, în care fiecare soţ, pe lângă drepturile principale care-i erau recunoscute asupra unei soţii, avea şi drepturi secundare asupra celorlalte.

Rolul mamei în familie

Tatăl nu recunoştea decât un fiu, fiul principal – care avea fraţi. La fel, mama nu avea decât o noră, prima soţie a fiului principal – care avea cumnate mai mici. Numai soţia principală (înconjurată de însoţitoarele sale) era primită de socrii şi prezentată strămoşilor, când se încheiau diferitele faze ale probei matrimoniale.

Soţul nu participa la ceremonia în care soţia, după ce a dat de mâncare socrilor, mânca ce rămânea; doar însoţitoarele participau la masă.

Soţia mânca prima parte a resturilor de mâncare ale soacrei; ea refuza să le mănânce pe cele ale socrului; îi era interzis să fie în legătură cu socrul care căuta adesea să-şi exercite drepturi maritale (sau premaritale) asupra femeii destinate fiului său. Resturile de la masa socrului erau mâncate de însoţitoare, surorile mai mici ale soţiei.

Primită astfel de către socrii, şi după ce a făcut Strămoşilor primul sacrificiu, înainte de care nu puteau exista adevărate relaţii conjugale şi nici posibilitatea de a creşte copii, soţia dobândea calitatea de a fi mamă. Şi, la fel cum într-un grup familial o singură soţie avea calitatea de noră principală, la fel nu putea exista decât o mamă, adică o singură femeie care avea dreptul de a da socrilor un nepot succesor; toţi ceilalţi copii (nepoţi secundari) formau, chiar în ochii mamelor (pe care noi le numim mamele lor) un grup indistinct de nepoţi.

Invers, dintre toţi copiii proveniţi din acelaşi bunic, fiul prim născut din nora principală era singurul care avea cu adevărat o mamă. Fiii prim născuţi din nurorile secundare deveneau şefii de cult ai acestora şi le tratau ca mame doar în casă.

Fiii mai mici, născuţi dintr-o soţie principală, sau primă soţie, nu puteau fi decât fii secundari.

Drepturile materne erau drepturi care, aparţinând indivizibil de un grup de surori formând un grup de co-soţii, au fost, mai întâi, exercitate de cea mai mare dintre surori, cu titlul de mamă-decan-de-vârstă. Aceste drepturi se manifestau, în principal,

asupra fiului succesor şi, în al doilea rând, asupra restului de copii.

Nu numai că nu era necesar să naşti un copil pentru a avea un fiu (era suficient să fii prima soţie şi o a doua soţie să nască), dar chiar dacă năşteai un fiu şi erai prima soţie puteai pierde dreptul de a fi mama acestui copil: era suficient ca soţul să te repudieze (eventual la ordinul socrilor) şi era suficient să fii degradată, numindu-se, în locul tău, o altă soţie principală. Cea care îţi urma devenea mama copilului şi fiul era obligat s-o respecte ca atare. De obicei, însă, fiul unei mame degradate era ucis sau degradat şi el, intrând în grupul fiilor secundari.

«Un prinţ din Ţ'i căsătorit în Lu (soţia avea numele de familie Ki) n-a avut copii de la soţia sa principală, l s-a trimis o nepoată a acesteia, de la care a avut un fiu: acest copil a căpătat rangul de fiu principal, deoarece provenea din grupul soţiei principale.

Dar prinţul avea şi un grup de soţii aduse din Song, care reprezentau interesele familiei Ţi. Între femeile cu numele Ki şi cele cu numele Ţi a început o luptă nemiloasă. Sora cea mare din cele cu numele Ţi a avut un fiu, în timp ce o soră maj mică a reuşit să se facă plăcută prinţului. Mama naturală n-a stat pe gânduri şi i-a încredinţat copilul surorii mai mici, iar aceasta s-a străduit ca acest copil din altă mamă, dar din grupul ei familial, să fie preferat copilului din grupul rival. Fiind însă prea puţin prudentă, a sfârşit prin a fi ucisă şi grupul rival, în bucuria victoriei, i-a expus trupul în piaţa publică, faptă total contrar regulilor de pudoare şi de drept. Copilul a fost şi el ucis, dar mama naturală a reuşit să scape.»

Drepturile tradiţionale ale femeilor

Un copil, fată sau băiat, era destinat să aducă noi legături familiei tatălui său. În toate timpurile, mamele (şi rudele lor) au avut un rol decisiv în educaţia şi căsătoria copiilor. Ele s-au străduit, permanent, ca fiii lor să-şi aleagă soţii din propria lor familie, şi au putut să păstreze acest obicei vechi, favorabil puterii feminine, chiar când taţii şi-au subordonat fiii, deoarece fiicele, crescute în gineceu, au rămas mereu sub dependenţa mamei lor.

În mod normal, un băiat nu putea dobândi un grup de soţii decât atunci când, în compensaţie, el îşi dădea surorile fraţilor viitoarei soţii. În acest fel, fiind deja stăpâne pe căsătoria fetelor lor, mamele deveneau stăpâne şi ale căsătoriei fiilor lor şi comandau alegerea nurorilor. Ele urmăreau să introducă, pe lângă fiii lor şi pe fetele fraţilor lor. În acest fel, nurori şi soacre formau un fel de dinastie

feminină care sprijinea aceleaşi interese străine de familie, masa soţiilor constituind în fiecare familie un grup compact, bine înarmat pentru a apăra drepturile tradiţionale ale femeilor.

Având în faţă grupul de soţii, rudele provenite pe linie paternă, divizate de rivalitatea care opunea două generaţii succesive, mai aveau doar q şansă: să distrugă omogenitatea grupului feminin, în acest scop, ei se străduiau, violând regula căsătoriei unice, să introducă în gineceu grupe succesive de soţii provenite din familii diferite.

Succesul acestei tactici masculine nu a fost însă decisiv. Contra tatălui fiul putea, uneori, să se sprijine pe mamă şi pe rudele materne; contra mamei, însă, când tatăl nu mai exista, fiul nu putea găsi decât sprijin dăunător, deoarece onoarea lui se menţinea doar atunci când prestigiul mamei rămânea intact.

Văduva de senior

Având întâietate în timpul vieţii soţului, datorită autorităţii maritale, autoritatea maternă devenea totală, nelimitată, necondiţionată, atunci când soţia avea şansa să supravieţuiască şi să capete rangul de văduvă de senior, în diferite rânduri în istoria lor, chinezii au încercat să evite criza care era provocată de trecerea puterii din familie în mâinile unei văduve de senior; de exemplu, s-a propus sacrificarea mamei în momentul în care fiul căpăta rangul de moştenitor. Dar nu s-a reuşit, şi, în epoca feudală, soţii erau nevoiţi să folosească vicleşuguri, pentru a le smulge nevestelor jurământul că li se vor alătura când vor muri în mormânt. S-a întâmplat însă că, nemulţumită că a supravieţuit şi că a căpătat puterea, văduva să aibă pretenţia de a avea un mormânt separat, în care să fie înmormântat şi amantul ei favorit.

Excesele văduvelor nobile formează una din temele importante ale cronicilor chineze.

Îmbogăţită de cadourile făcute de soţ femeilor pe care ea, în calitate de stăpână a gineceului, le lăsa să se apropie de el, o primă soţie, dacă era severă şi ştia să-şi conducă însoţitoarele, sfârşea prin a dobândi o putere financiară prin care egala puterea de conducător a soţului. Acesta se baza doar pe pământul pe care-l avea şi pe puterea spiritelor ocrotitoare din Templul ancestral.

Deşi avem puţine informaţii asupra aspectului economic al organizaţiei familiale, se pare că femeile deţineau sub formă de podoabe, jaduri, mărgele, bijuterii, o avere importantă, mai bine

adaptată pentru a fi folosită în cursul luptelor de dobândire a influenţei.

Când în Şi, casa princiară era ameninţată de o familie vasală, care dobândise o mare avere, a intervenit văduva princiară care a putut restabili ordinea averilor.

Văduvele princiare conduceau gineceul fiului ca şi pe cel al bărbatului. Ele aduceau favoritele, recrutate, uneori, dintre propriile însoţitoare, atât de mare era solidaritatea grupelor de femei. Vai de fiul căruia ele îi aduceau drept contracandidat un favorit al lor.

«Pao, fratele ducelui Ciao din Song, era bine făcut şi avea o faţă frumoasă. El avea şi o mare dragoste pentru casă. Bunica lui, apreciindu-l, a vrut să şi-l ia amant. Se spune că el nu a acceptat, dar a făcut-o cu abilitate încât bătrâna văduvă a hotărât să-l ucidă, în folosul lui Pao, pe ducele Ciao, mai puţin plăcut, şi care „se purta urât". Ducele avea grupul lui care-l sprijinea şi căruia i-a dat toate bogăţiile sale. Fără folos însă: văduva i-a dat favoritului său bogăţii mai mari, cu care acesta i-a cumpărat pe duşmanii ducelui.»

Mama de familie îl considera pe soţul ei ca pe un „senior"; ea trebuia să fie supusă şi pricepută în treburile femeieşti; era „doamna" gineceului. Ea era egala soţului având acelaşi rang la recepţiile de la curte sau la ceremoniile din Templul ancestral. Puterea ei depindea de prestigiul părinţilor săi şi de autoritatea pe care ştia s-o dobândească asupra soţului şi fiilor săi prin organizarea cu pricepere a vieţii lor sexuale, Supusă, în perioada cât era noră, ea devenea, atunci când moartea o elibera de soţul ei, o regină-mamă căreia nimeni din familie nu putea să i se opună. Dar întregul prestigiu şi întreaga putere o femeie le căpăta atunci când îşi petrecea întreaga viaţă închisă în gineceu.

Gineceul, domeniul exclusiv al femeilor

Locuinţele femeilor trebuia să fie cât mai departe posibil de stradă. Trebuia ca poarta să fie „închisă cu grijă"; un portar şi un şef de eunuci o păzeau. Femeile nu puteau ieşi, iar bărbaţii nu puteau intra, cel puţin dacă erau îmbrăcaţi cu haine bărbăteşti: s-a întâmplat ca oameni dornici de aventură să pătrundă travestiţi în femei. De altfel, la adăpostul gineceului se pregăteau, de obicei, intrigile şi conjuraţiile. Tot acolo, uneori, se legau prietenii între bărbaţi, mai ales când se întâmpla să aibă aceeaşi amantă.

O soţie preocupată de prestigiul ei nu ieşea niciodată decât

învoalată şi însoţită de o femeie bătrână. Ea mergea pe partea stângă a drumului pentru ca niciun bărbat (bărbaţii aveau rezervată partea dreaptă a drumului) să n-o atingă. Noaptea mergea luminându-şi drumul cu o făclie. Chiar dacă lua foc casă, ea nu ieşea decât atunci când îi spunea bătrâna care îi conducea paşii.

«Prinţesa Nan-ţi, pe care ţăranii o numeau scroafă deoarece ea împărţea patul cu fratele său (soţul, „pentru a-i face plăcere" îl luase pe acest frate la curtea lui) a vrut să fie vizitată de Confucius. Înţeleptul a acceptat şi nu i-a părut rău. Nan-ţi l-a primit „ascunsă în spatele unei draperii". Intrând, el s-a prosternat, cu faţa la nord, aşa cum trebuie să facă un supus. Nan-ţi, din spatele draperiei, i-a răspuns, conform riturilor, salutându-l de două ori, deoarece s-a putut auzi, în două rânduri, sunetul brăţărilor sale de jad. Şi cu toate acestea, câţiva ruu-voitori l-au acuzat pe filosof că a vizitat o femeie destrăbălată. El însă n-a fost de părere că a greşit.»

«Este adevărat că atunci când i-a vorbit, Nan-ţi se desemnase pe ea cu un pronume personal care se folosea doar când o prinţesă vorbea cu un senior.»

Virtutea unei femei era obţinută prin modestie şi ţinută. Portretul cel mai elogios care ne-a fost lăsat despre o doamnă din marea nobilime este cel al lui Ciuang Kiang.

Când Ciuang Kiang apărea cu degetele ei delicate ca tinerele mlădiţe, pielea sa albă, gâtul său fin, dinţii ca nişte perle, fruntea înaltă, sprâncenele parcă trase cu penelul, poetul le cerea oamenilor să se retragă repede pentru a nu-l supăra cu prezenţa lor pe fericitul senior al acestei frumoase femei impunătoare.»

O altă doamnă, Siuan Kiang, era la fel de admirată şi de respectată:

«Ea apărea purtând, deşi nu avea nevoie de perucă, o coafură complicată îmbogăţită cu meşe de păr străin. Fruntea ei era înaltă şi albă sub acele de păr din fildeş şi pietre preţioase îi atârnau de urechi.

În luxoasa ei rochie de ceremonie, înainta cu măreţia unui fluviu şi toţi (cu toate că putea fi acuzată de moravuri uşoare), subjugaţi de un sentiment de veneraţie religioasă în faţa acestei femei bogat împodobite, strigau: „O! Nu este Cerul! Nu este Suveranul!".»

M

< (

EVOLUŢIA SOCIETĂŢII

Suveran. Fiu al Cerului. Divinităţi egii dinastiei Ce nu (într-o perioadă nedeterminată) nu au avut niciun rol politic şi nici nu au exercitat vreo autoritate religioasă. Regele, ca orice senior, îşi avea Strămoşii şi zeii Pământului lui. De asemenea, el venera, ca întemeietor al familiei, un Erou care s-a distins în cultivarea Pământului. Strămoşul regilor dinastiei Ciu avea titlul de Nu-ţi (Prinţul Mei), senior al recoltelor, în fiecare an, regele pornea lucrările agricole şi, tot în fiecare an, prezida serbarea recoltelor. Dar toţi şefii, până la cele mai mici seniorii aveau aceleaşi îndatoriri pe teritoriul lor. Cronicarii lasă însă să se întrezărească o oarecare autoritate morală mai mare la suzeran. El, ca Fiu al Cerului, apărea ca un comandant în războaiele Confederaţiei chineze împotriva vreunei confederaţii barbare.

Înainte de cronicile datate, trei regi din dinastia Ciu au avut, probabil, un rol istoric. Tradiţia lirică şi epică îi prezintă pe aceşti Fii ai Cerului (regii Ciao, Mu şi Siuan), ca pe nişte şefi ai unor mari expediţii contra barbarilor de la frontierele îndepărtate, în perioada în care începe istoria chineză (perioada *Ci uen ţin*) comandanţii trupelor Confederaţiei erau seniorii care acţionau în numele regelui, care rămăsese doar Comandant suprem şi care era singurul ce primea triumful atunci când armata condusă de seniori era învingătoare.

Cel mai cunoscut dintre aceşti şefi investiţi de stăpânire pentru conducerea războiului este Huan din Ţ'i, primul dintre Hegemoni: el a dobândit gloria zdrobind o acţiune violentă a celor a celor din Ti.

Fiind Comandant suprem în războaiele Confederaţiei, regele nu putea fi atins de duşmăniile dintre seniori. Oraşul său era un loc al păcii. Un senior care pleca la luptă contra unui rival, nu putea trece înarmat prin apropierea capitalei. Războinicii îşi scoteau căştile şi coborau din care; cuirasele şi armele vârâte în teci nu trebuia să fie la vedere.

Regele se preocupa de instaurarea şi menţinerea păcii şi tot el era cel care judeca apelurile făcute de seniori, în calitate de Comandant suprem, regele avea şi un rol religios, care-i conferea un prestigiu superior ca Fiu al Cerului. Când celebra un triumf, făcea sacrificii de o bogăţie excepţională. Strămoşii şi Zeii Pământului erau asociaţi la această sărbătoare, dar, în primul rând, Cerul, mai mult decât orice altă divinitate (agrară sau ancestrală) deoarece Cerul era zeul jurămintelor, zeul tratatelor, zeul reuniunilor interfeudale: era sigura divinitate a tuturor, naţională. De asemenea, era singurul zeu căruia i

se da chip omenesc. Se poate presupune că a căpătat această natură antropomorfă, datorită sacrificiilor care – pentru calitatea lui de zeu cu drept de judecată – îl hrăneau cu carne omenească.

Cazurile cele mai elocvente de sacrificii omeneşti, care s-au păstrat în cronici, sunt legate de manevrele militare făcute la graniţele barbarilor. Legendele referitoare la primele forme de cult ale Cerului, ni-i arată pe suveranii militari făcând sacrificii, în anumite perioade, pe munţii aflaţi în cele patru puncte cardinale.

Unul din poemele care ne dă cele mai multe informaţii asupra prestigiului regelui, îl arată în rolul său de pacificator punându-se sub protecţia divinităţilor Marilor Fluvii şi a Marilor Munţi şi explică, de asemenea, titlul de Fiu al Cerului.

La timpul potrivit mă duc în principate!

— Preamăritul Cer mă primeşte ca pe un fiu!

Tradiţia afirmă că poemul se referă la paradele sezoniere ale celor patru vânători datorită cărora „umblând prin Imperiu, suveranul cultivă şi-şi împrăştie Virtutea".

Cronicile datate nu-l arată pe niciun rege Ciu umblând prin Imperiu şi făcând sacrificii, în schimb, ele spun că primul dintre Hegemoni, Huan din Şi, după ce a obţinut victorii pentru Fiul Cerului, a vrut să le celebreze, în folosul lui, făcând un sacrificiu pe T'ai şan, Muntele cardinal din est.

Pe de altă parte, seniorii din Ţin au atribuit titlul de Hegemon unuia din strămoşii lor, ducele Mu: acesta a cerut să fie sacrificat Cerului un învins pe care l-a găzduit mai întâi, în vederea purificărilor prealabile, în turnul *Ling*, turnul *Influenţelor fericite*.

În capitala regală (şi doar acolo, conform riturilor) trebuia să existe un turn *Ling*, de care nu se vorbeşte niciodată fără a fi pus în legătură cu un templu numit *Ming t'ang*. Turnul *Ling* este amintit cu ocazia triumfurilor şi sacrificiilor de prizonieri, dar şi ca loc în care se manifesta voinţa cerească.

Templul *Ming t'ang* (în care tradiţia spune că cei din dinastia Ciu au făcut un sacrificiu triumfal pentru victoria asupra celor din Yin) era totodată locul reuniunilor interfeudale pe care le conducea Fiul Cerului şi locul unde trebuiau să fie promulgate hotărârile lunare (*yue ling*) valabile pentru întregul regat. Aceste hotărâri aveau scopul de a coordona ocupaţiile oamenilor cu manifestările naturii dirijate de Cer. Cerul comanda sezoanele şi regele acţiona ca Fiu al Cerului atunci când

promulga hotărârile lunare. Pentru aceasta, regele trebuia să meargă la *Ming t'ang*, Casa Calendarului, care era pătrată (ca Pământul) şi care trebuia să fie acoperită cu un acoperiş de paie circular (ca Cerul). Drumul Fiului Cerului spre *Ming t'ang* este identificat de tradiţie cu deplasarea suveranilor mitici în Imperiu. Fiul Cerului desfăşura asupra întregului Imperiu, Virtutea sa, care regla natura, deoarece el conducea în Casa Calendarului şi în numele Cerului cursul Timpului.

Stăpân unic al Calendarului şi, în această calitate, însufleţitor al întregului pământ chinezesc, aşa apărea, în tradiţia dinastiei Han, Fiul Cerului. Dar nu este prea sigur că acesta era rolul lui şi în epoca străveche, în epoca *ci uen ţin*, în orice caz, diferitele seniorii nu foloseau un sistem unic de calendar. Dacă datele din cronici ne sunt indicate după calendarul regal, aceasta s-a făcut datorită intervenţiei pline de respect a istoricilor erei imperiale. Dar ei au eliminat, în acest fel, o bună parte din valoarea datelor cronologiei vechi.

Pe de altă parte, aceşti istorici ne pun la îndemână dovadă de o deosebită importanţă că Fiul Cerului era singurul care conducea China întreagă şi Timpul pentru toţi chinezii. Dar niciun document nu ne permite să conchidem că regele trăia, sub acoperişul de paie în *Ming t'ang*, obligat, singur, printre seniorii săi, să respecte reguli religioase deosebite. El trebuia, în perioade bine stabilite, să se supună, la o viaţă retrasă în pădure sau închis într-un loc întunecos. Prin aceasta el se asocia cu natura şi prin aceste ispăşiri obţinea o Virtute care-l însufleţea. Desigur că toţi şefii, chiar simplii seniori din perioada istorică se supuneau aceloraşi jertfiri de sine. Şi totuşi, numai regele avea dreptul la calificativul de Om Unic: pentru că numai el se înrudea cu Cerul şi lua pentru el sarcina cea mai grea, dar şi cea mai glorioasă, aceea de comandant suprem al forţelor unite ale Confederaţiei. El conducea dansul triumfal al sacrificiului pentru Cer şi intra în legătură cu o divinitate venerată de toţi seniorii uniţi, înrudit îndeaproape cu divinitatea, el putea spune că este Fiul ei, în sensul propriu al cuvântului.

Regina avea ca emblemă Luna, în care oamenii de ştiinţă nu vedeau decât o oglindă, dar care era considerată rezervorul întregii fecundităţi terestre. *Ciuli* credea că regina era singura în stare să păstreze viaţa în seminţe. Alături de rege, care avea ca emblemă Soarele, şi care era Fiul Cerului, regina păstra o parte din respectul pe care îl merita în vremea când se punea în ea întreaga energie specifică

Pământului-Mamă.

Fiii Cerului din dinastia Han împăraţii dinastiei Han s-au prezentat chinezilor ca Fii ai Cerului desăvârşiţi. Ei au răspândit ideea că Kao-ţu, întemeietorul dinastiei, a fost conceput într-un fel miraculos de mama sa. În cursul anului 113 î.Hr., împăratul Wu s-a gândit să inaugureze o eră nouă şi a făcut (îmbrăcat în veşminte galbene), un sacrificiu Suveranului Pământ, arătându-şi intenţia ca acesta să fie egal cu sacrificiul făcut Suveranului Cer. împăratul c'eng (31 î.Hr.) a pus să se construiască, la marginea de nord a capitalei, altarul Pământului; pentru Cer se făceau sacrificii în marginea sudică a oraşului.

Din vremuri străvechi, Pământul era reprezentat prin statuia unei femei. De asemenea, Cerul, încă din vechime, era reprezentat printr-o formă antropomorfă, în vechile texte de rugăciuni sau de jurăminte, Suveranul Pământ se opunea deja Suveranului Cer. Aceste texte fac parte din lucrările prelucrate sub dinastia Han, ceea ce dovedeşte că în acea perioadă era acceptat principiul dualismului religios.

Împăratul Wu, prezentat drept creator al cultului Pământului Suveran, era unul din monarhii chinezi care a simţit pericolul în care se putea afla statul chinez din cauza existenţei dualismului politic împărat-împărătească – sprijinit de dualismul religios. Existenţa acestui dualism acorda prea mult prestigiu împărăteselor şi prea multă putere văduvelor împărăteşti.

Această inovaţie a împăratului Wu a fost realizată cu scopul de a face ca singurul beneficiar al prestigiului rezultat din sacrificiul făcut Pământului Suveran să fie Fiul Cerului şi nu împărăteasa.

Datele tradiţionale utilizate de împăraţii din dinastia Han pentru a conferi acestei ceremonii valoarea unui act religios suprem, se refereau, desigur, la vechile rituri legate de sărbătorile triumfului.

Primul împărat, şi Huang-ti, care fusese şi primul cuceritor al Chinei orientale, s-a urcat pe *Tai Şan*, Muntele cardinal din est, pentru a face sacrificiul, dar istoricii dinastiei Han ne spun (şi povestirea lor dovedeşte că erau cam încurcaţi) că şi Huang-ti nu a reuşit să facă sacrificiul. Un sacrificiu nereuşit loveşte în cel care vrea să-l facă şi asta s-a văzut curând, când împăratul a murit prematur în cursul unei noi inspecţii făcute în teritoriile orientale.

Împăratul Wu a reuşit, până la urmă, să facă sacrificiul pe *Tai Şan*. Puţin mai înainte, generalul său preferat, Ho K'iu-ţi ing, după ce a

prins optzeci de şefi barbari, a făcut, pentru a sărbători anexarea ţărilor lor, sacrificii pe munţii Lang-Kiu-siu şi Hu-Yen. Acest general era nepotul împărătesei Wei, al cărei frate comanda toate forţele armate chineze, şi al cărei fiu era moştenitorul desemnat al împăratului Wu.

Când împăratul Wu a urcat pe muntele *T'ai Şan*, în anul 110Î.H., singurul personaj acceptat să-l însoţească a fost fiul generalului Ho K'iu-ţi ing. Acest fiu (pe care îl ducea în carul său şi pe care îl iubea aşa cum îl iubise pe tatăl lui) a murit în condiţii misterioase şi istoricii arată clar că el a fost victima sacrificiului rău îndeplinit.

Aceste fapte sunt cu atât mai semnificative cu cât (cu toată dizgraţia în care au căzut mai târziu împărăteasa Wei şi fiul ei) principalul regent desemnat de împăratul Wu pentru a-şi proteja noul moştenitor a fost Ho Kuang, fratele lui Ho K'iu-ţi ing. Ori, nepoata lui Ho-Kuang, căsătorită cu împăratul Ciao, a dobândit, la moartea soţului ei, toată puterea unei văduve imperiale: ea şi-a exercitat-o în folosul familiei Ho, din care unul din membri a asigurat victoria dinastiei Han asupra barbarilor, în timp ce altul fusese înfrânt.

În anul 113 î.Hr., în numele dinastiei Han, împăratul Wu a luat în stăpânire Imperiul, ca Fiu al Cerului. Tot în acel an Fiul Cerului a făcut pentru prima oară inspecţia Imperiului, începând din est.

La sfârşitul acestui an, solstiţiul de iarnă căzând în dimineaţa primei zile, a apărut ideea de a institui o eră nouă, din care să înceapă măsurarea timpului. Dar sacrificiul a fost amânat până în anul 110 î.Hr. din cauza războiului din sud-est şi a avut loc după o nouă călătorie de inspecţie.

Imediat după încheierea ceremoniei, împăratul a ţinut o şedinţă în *Ming t'ang* (Casa Calendarului) sau, mai curând, pe locul presupus al unui vechi *Ming t'ang*. Casa Calendarului a fost construită şi inaugurată abia în anul 106 î.Hr.

În ziua *Kia ţf* (prima zi a ciclului sexagenar) care coincidea cu prima zi a celei de a unsprezecea luni şi în care cădea solstiţiul de iarnă, împăratul a făcut sacrificiul în *Ming t'ang* şi s-a pronunţat formula: „Epoca este împlinită! Alta începe!" Astfel, „cei care au calculat calendarul au făcut din această dată (25 noiembrie 105 î.Hr.) începutul timpului".

Dar, numai în a cincea lună (solstiţiul de vară) a anului 104 î.Hr. a fost schimbat calendarul. Tot atunci a fost ridicată în rang culoarea

Galbenă şi numărul Cinci, ca embleme dinastice.

Această reformă a calendarului implica o refacere totală a sistemului de măsuri şi, în special, a tuburilor sonore care stabileau gama.

„Diviziunile anului au fost de atunci corecte; nota *yu* a fost din nou pură;…principiile *yin* şi *yang* s-au separat şi s-au unit în mod regulat".

De asemenea, reforma monetară, care a devenit marea afacere a regimului, a fost legată de această reformă dinastică a măsurilor.

În anul 110 î.Hr., a fost pus în vigoare sistemul de reglementare a preţurilor preconizat de Sang Hong-yang: acest sistem trebuia, în concepţia autorului, să asigure echilibrul economic al Imperiului dinastiei Han.

Fiul Cerului domnea, dar nu guverna

„Sub Cer" adică în lumea chineză, Fiul Cerului căpăta rangul de „Om Unic" şi urma să ducă o viaţă reglată de etichetă şi de tradiţie.

El nu putea acţiona decât delegând autoritatea sa şi împărţind o parte din presjigiul său. El domnea cu condiţia să nu guverneze, în mod deosebit, era foarte periculos pentru el să acţioneze în domeniul militar, deoarece ar fi trebuit să-l investească pe generalul său cu întreaga putere pe care nu era uşor s-o limiteze doar la războaiele contra barbarilor.

Tradiţia spune că regii dinastiei Ciu şi-au pierdut din acesta cauză autoritatea şi împăraţii se temeau şi ei ca nu cumva generalii lor să-i înlăture. Şi totuşi, istoria dinastiei Han arată că puterea generalilor şi a mareşalilor a crescut mereu.

Mareşalul era cel mai adesea tatăl sau fratele împărătesei. Aceasta însă rămânea ca ostatecă în mâinile împăratului, soţul său, dar, când acesta murea, ea devenea împărătească-văduvă, iar mareşalul, tutore al suveranului minor şi al dinastiei, deţinea toate pârghiile puterii în calitate de mareşal al palatului.

Dinastia nu se menţinea decât prin sacrificarea periodică a marilor şefi militari cărora împăratul era nevoit să le încredinţeze conducerea militară. Contra lor, împăratul era nevoit să se sprijine pe clienţi1. Un împărat din dinastia Han, ca un simplu suzeran.

1) aici, persoane dependente de un suzeran care le ajută şi care este sprijinit de acestea.

trebuia să distribuie fiefuri şi să-şi considere propriile rude ca

pe nişte protectori. Imperiul era ca o pradă a clientelei familiale şi doar prin viclenie şi tertipuri se putea introduce o administraţie de stat.

Împăratul care simula că este doar un simplu Fiu al Cerului şi care proclama că „toate greşelile provin doar din el", trebuia să nu facă nimic. Aşa a procedat împăratul Wen din dinastia Han (180 – 157 î.Hr.) care, datorită modestiei sale, a dobândit gloria cu care a fost copleşit de cronicari. Dar sub domnia lui, feudalitatea şi-a reintrat în drepturi şi barbarii au redevenit ameninţători.

Succesorul său şi-a menţinut cu greu puterea. Atunci a intervenit marele om al dinastiei, împăratul Wu, care a revenit, în parte, la metodele lui Ţin şi Huang-ti şi a adăugat la prestigiul Fiului Cerului toate principiile de forţă prin care fostul împărat îşi întărise puterea.

Suveranii autocrat! şi elucubraţiile lor

Spre sfârşitul perioadei feudale (a Regatelor războinice) se formaseră seniorii puternice. Şefii lor erau războinici cărora nu le păsa de etichetă şi de cumpătare; însetaţi de putere şi de bogăţii, principala lor preocupare erau cuceririle şi jafurile. Se îmbogăţeau din exploatarea minelor şi salinelor, *a* heieşteielor şi a pădurilor, din teritoriile luate de la barbari pe care ştiau să le cultive. Au încurajat dezvoltarea comerţului şi prin aceasta răspândirea bunurilor pe care le produceau. Era epoca luxului, a ambiţiilor nemăsurate şi a anexărilor, începea să se contureze o putere de grad superior care aparţinea Prinţului în calitate de şef de stat.

Cronicarii îi consideră însă ca pe nişte uzurpatori conduşi de orgoliul lor nebunesc. La curtea lor se adunau o mulţime de aventurieri veniţi de departe, vrăjitori, medici, astrologi, filosofi, spadasini, histrioni, jurişti, fiecare având o metodă proprie de îmbogăţire şi devenind favoriţi temporari. Viaţa la curte semăna cu o arenă de certuri şi bătăi în care favoriţii se ciocneau permanent.

Seniorul a devenit astfel un tiran. Mai mult ca niciodată e! era făuritorul unei ierarhii instabile în care nimic nu era sigur, şi chiar autoritatea şefului provenea de la persoana sa şi, în mai mică măsură, de ia rangu! familiei să-l e.

Aceşti prinţi dispreţuiau învăţăturile lăsate de strămoşi şi păstrate de vasalii ereditari. Ei aveau încredere în necunoscuţii care le promiteau, pe baza unor cunoştinţe noi, realizări nemăsurate. „Gloria căutată de noii potentaţi provenea din amorţii iluzorii născute din

speculaţiile decadente ale taoiştilor", afirmau criticii ortodocşi, care spuneau în continuare „prestigiul Fiului Cerului reiese din respectarea înţelepciunii timpurilor fericite în care s-a creat civilizaţia".

Şi Huang-ti era considerat un duşman al oamenilor de ştiinţă, spre deosebire de împăratul Wu care a avut o minte deschisă, acceptând cu multă înţelegere ideiie noi. Kao-ţu, erou naţional şi erou popular, nu a căutat să fie un Fiu al Cerului în accepţiunea ortodoxă. Acest aventurier norocos a reuşit să fie un împărat bun, deoarece a ştiut să folosească un curent mistic, un curent se mase totodată. De asemenea, *e* > a avut un consilier intim valoros, pe Ciang Lang. Acesta după ce a condus politica lui Kao-ţu şi pe cea a Împăraf „şei Lu, a reuşit să scape dizgraţiei obişnuite, retrăgându-se la timp.

Împăratul Kao-ţu spunea despre Ciang Lang că ştia „să întocmească planurile ascunse în fundul unui cort şi să obţină o victorie de la o mie de //-1) distanţă". De altfel, acesta esâeprincipiu! şi semnul majestăţii şi al atotputerniciei, împăratul reuşaa să fie un suveran autocrat când (ca un ascet} trăia retras, exercitându-şi puterea, fără a o delega vreodată, prin simplui efect de influenţare a oamenilor şi a întregului univers.

Ş? Huang-ti se desemna pe el cu termenul *cea*, *care* însemna că e! acţiona fără a fi văzut şi fără să i se audă sunetul vocii.

Mai târzisi, ia sfaturile maestrului Lu, un magician, el s-a hotărât să trăiască într-un loc neştiut de niciun supus al său pentru ca nimic necurat să nu-l poată murdări. Aşadar trăia într-un palat care avea atâtea camere câte zile are anul. Cei care trădau io-cu! unde se afla erau ucişi, ca şi cei care erau bănuiţi că au transmis vorbele sale. Pe o rază de două sule de // în jurul palatului său, toate drumurile erau mărginite de ziduri şi acoperite. Suveranul r. u mai discuta cu nimeni problemele statului şi hotăra de unul singur în palatul său, El credea, Influenţat de

11

unitate de înngime folosită în China, egală cu 576 m.

fi., maestrul Lu, că putea intra în legătură cu acei „oameni adevăraţi" care erau geniile şi se desemnase şi pe el, nu numai cu termenul *cea*, dar şi cu expresia „om adevărat".

Fiul său, Eul-şi-Huang-ti, pentru a nu i se face „reproşuri neplăcute" şi pentru a nu-şi „arăta imperfecţiunile", a hotărât să rămână închis în apartamentele sale personale. El n-a ieşit niciodată.

Tatăl său se ducea totuşi să facă inspecţii, dar incognito, şi umbla noaptea prin capitală. Uneori circula prin imperiu într-o trăsură închisă încât putea muri fără ca cineva din escorta lui să-şi dea seama.

Împăratul Wu, departe de a se retrage în palatul său, s-a străduit să-şi transforme palatul într-un mic Univers, Toate animalele din aer, din apă şi de pe pământ se înghesuiau în heleşteie şi în parcuri; nicio specie nu lipsea din grădina sa botanică. El urca pe un drum în spirală în vârful unui turn de unde privirea sa se pierdea în imensitatea Cerului, dominând Universul întreg.

Împăratul şi-a cheltuit toate averile sale pentru ca magicianul Şao-Wong, pe care-l considera ca pe un oaspete, să poată construi trăsuri în care erau încorporate „emanaţii victorioase" care îndepărtau geniile rele şi terase pe care se putea sta în mijlocul tuturor puterilor divine, El se abţinea de la mâncare şi de la băutură, trăind într-o curăţenie totală pentru a se putea prezenta, în calitate de musafir, în Palatul Longevităţii. Acolo, vrăjitoarea Prinţesei Spiritelor atrăgea zeii a căror venire provoca un vânt care îngrozea şi ale căror cuvinte au fost înregistrate în culegerea: „*Legile scrise*".

Împăratul şi-a măritat fata cea mare cu magicianul Luanta, care era eunuc şi care a primit o zestre de zece mii livre de aur. Eunucul a mai primit, printr-un trimis al împăratului îmbrăcat în pene, un sigiliu din jad.

La sosirea trimisului, eunucul, îmbrăcat tot în pene; stătea în picioare într-o litieră din ierburi purificatoare, în postură de stăpân. Sigiliul avea înscrise pe el cuvintele. „Stăpân al drumului ceresc", deoarece împăratul spera că eunucul îl va introduce în cercul zeilor cereşti.

Şi Huang-ti trimisese la fundul Mării Orientale, ca tribut Nemuritorilor, cupluri de fete şi băieţi virgini; la fel, împăratul Wu, care se străduia şi el „privind în depărtare" să ajungă în Insulele Fericite şi în Munţii Sfinţi, punea să danseze pe o terasă înaltă „care era în legătură cu cerul", perechi de adolescenţi care trebuia să cucerească zeii, în timp ce flăcări înalte simbolizau o ploaie de stele, în acest fel, el a reuşit să aducă pe cer comete purtătoare de bucurie şi stele de mărimea unui dovleac. (!)

Iar cei care le chemau în ajutor puteau spune: „Steaua Virtuţii îşi răspândeşte peste tot strălucirea!... Steaua Longevităţii... ne luminează cu strălucirea sa!" Şi, într-adevăr, în anul 109 î.Hr. (după ce primul

împărat se străduise zadarnic să obţină un *agaric*ramificat – planta *ce* – din care se putea scoate un drog minunat, şi pe care el însuşi îl căutase zadarnic ajutat de zece mii de magicieni) în interiorul palatului împăratului Wu şi chiar în sala în

1) specie de ciupercă comestibilă.

care îşi făcea purificările – în timp ce în turnul cu 9 etaje care făcea legătura cu cerui apărea o lumină divină – acest *aganc*, produs ai întregii puteri nemuritoare, apărea spontan într-o stare perfectă, deoarece avea nouă tije. Dar, cum fericirea trebuia plătită, împăratul, imediat ce a intrat în cercul Geniilor datorită priceperii lor, şi-a sacrificat profesorii care! – au introdus în nemurire, punând să fie ucişi, pe rând, Şao-Wong pe care-i numise cândva mareşal al Savantei Perfecţiuni, şi pe Luanta, ginereie său, făcut, mas întâi, Mareşal al celor Cruci Favoruri.

Soarta magicianului favorit era diferită de soarta celui mai apropiat vasal, prin aceea că scadenţa norocului său depindea nu de date rituale, ci de toanele Stăpânului asupra căruia a revărsat favorurile zailor.

În calitate de Fiu al Cerului, împăratul căpăta un Prestigiu şi totu'! era „nimic;! în faţa Maiestăţii sale.

Dar dacă feudalii nu avea» nicio autoritate în faţa Majestă (îi sale, orice şef priceput al unei şcoli de magis putea deveni egalul împăratului. Primul împărat, şi Huang-ti, a fost considerat tiran deoarece ei voia să „oprime poporul" cu ajutorul magiei, deşi împăratul se lăuda că a reuşit să reformeze moravurile cu ajutorul legilor, în cea mai mare parfe a inscripţiilor lăsate, e! spune: „a înlăturat greşeala"; „conducerea sa a curăţat moravurile 5; „posteritatea va privi cu respect legice sale".

Dinastia Han a folosit, ca şi dinastia Ţin, serviciile juriştilor. Unul din primele decrete ale împăratu-<uj Wen admite folosul Segilor care au ca scop „să-i ţină în frâu pe cei răi" şi, în acelaşi timp, „să-i încurajeze pe cei buni: i. Dar, tot el declară mai târziu că Cerul i-a adus pe Prinţi „pentru binele poporului, pentru ca ei să-i conducă şi să-i hrănească".

Apar oameni noi de origine necunoscută în perioada apropiată de era creştină, societatea chineză a suferit o modificare profundă. Diferenţa dintre nobili şi restul poporului aproape dispare, împărţirea populaţiei se face acum în bogaţi şi săraci.

Criza traversată de societatea chineză izbucneşte încă în timpul domniei împăratului Wu şi are ca origine: mai întâi ruinarea vechii nobilimi decimate de războaiele din perioada Regatelor războinice; apoi (şi în special) munca de colonizare şi de amenajare a solului începută de tirani şi continuată la scară mai mare de împăraţi.

Valorificarea mai bună a solului ţării a adus, odată cu noi surse de bogăţie şi gustul pentru îmbogăţire, oameni noi a căror influenţă la curte şi în oraşe a înlăturat orice autoritate a ultimilor reprezentanţi ai vechii nobilimi. În acest fel, s-a creat un mediu favorabil pentru o reformă a moravurilor.

Tirani şi împăraţi trăiau în mijlocul unei curţi numeroase pe care n-ar fi putuî-o întreţine în târgu-şoarele în care marii seniori şi suzeranii îşi făcuseră capitale. Oraşele feudale erau strâmte şi puţin populate: ele păreau, în acele vremuri, enorme dacă l circumferinţa lor atingea 3.000 de picioare (1, 5 km). Regii din dinastia Ciu domneau în anul 256 î.Hr., peste o populaţie de 30.000 de supuşi care locuiau în 36 de oraşe. Şi totuşi, existau şase servicii ministeriale din care doar unul avea mai mult de 3.000 de birouri.

Totalitatea acestor servicii nu-şi putea desfăşura activitatea decât într-o capitală grandioasă cum a fost cea a lui Ţin şi Huang-ti. Şi, într-adevăr, primul împărat a transferat în oraşul său Hâen-yang pe toţi oamenii puternici şi bogaţi ai Imperiului, 120.000 de familii. Doar în acest fel a putut umple oraşul cu locuitori. De asemenea, atunci când cucerea şi distrugea o seniorie, punea să se ridice planurile palatului seniorial şi-l reconstruia în oraşul său pentru a găzdui femeile şi bijuteriile luate de la învins. Rezultă că oraşul imperial era nu numai în sens mistic o concentrare a Imperiului. El cuprindea, de asemenea, ostaticii luaţi din întreaga Chină.

Împăraţii dinastiei Han au adoptat obiceiurile dinastiei Ţin puţin mai îmblânzite printr-o hotărâre a împăratului Wen: s-a permis unora din seniorii o-bligaţi să trăiască lângă împărat, sau fiilor lor moştenitori, să plece ca să trăiască în ţara lor. Îi era teamă ca oraşul să nu devină supraaglomerat. Totuşi, capitala se îmbogăţea din capturile obţinute din întregul Imperiu, în timp ce nobilimea din teritoriu, supravegheată şi supusă, se transforma în nobilime de curte.

Nobilii reţinuţi la curte nu aveau decât sarcini onorifice. Toate posturile cheie erau încredinţate oamenilor noi. Sub domnia împăratului Wu, acesta a fost un principiu respectat cu stricteţe.

Kong-suen Hong, care a devenit mare consilier, şi-a început cariera ca temnicer şi a fost chiar porcar; Ciu Fu-yen şi-a început viaţa ca vagabond şi Ni K'uan ca rândaş – ei au făcut parte din sfetnicii apropiaţi ai împăratului. La fel, Kin Mi-ţi, care trebuia să fie numit regent al Imperiului, a fost mai întâi grăjdar.

Lucru mai grav: „curajul în război" era suficient pentru „a deschide drumul spre funcţiuni superioare" şi „a căpătat o importanţă exagerată". Puteai deveni marchiz dacă erai un bun soldat: a fost cazul lui Ho K'iu-ţi ing. Unchiul acestuia, Wei Ting, care a ajuns la rangul de general, fusese un bastard care, în tinereţe, păştea oile fraţilor săi, considerat robul lor.

Se putea ajunge la cele mai înalte ranguri pornind de la zero şi practicând mai înainte orice meserie.

Lamentările unui conservator acrit

Succesul „oamenilor a căror origine era nesigură şi ale căror meserii erau umile" îi scandaliza pe cei care continuau să admire vremurile trecute în care ierarhiile erau stabile şi totul era ereditar: atât funcţiile nobile cât şi meseriile umile, în acele timpuri fericite, „cei care aveau o funcţie o păstrau până ce fiii sau nepoţii lor ajungeau adulţi; toţi oamenii erau mulţumiţi de soarta lor" pe care şi-o ştiau fixată dinainte.

Din contră, în noul regim adoptat în Imperiu, „principiile de promovare în funcţii s-au deteriorat". „Poporul (oamenii născuţi în medii modeste) s-a eliberat de greutatea de a ajunge în funcţii publice" dobândind „titluri în ierarhia nobiliară" create de cei din dinastia Ţ'în şi păstrate de cei din dinastia Han. „Şi cum căile pentru a ajunge ia funcţii înalte erau foarte diferite şi cum existau mai multe posibilităţi de a le câştiga, posturile de funcţionari publici şi-au pierdut semnificaţia nobilă".

Acestea sunt lamentările unui conservator a-crit, an urne Sâmaţ ieri. El se lăuda că descindea dintr-o veche familie în care se dobândea, prin ereditate, funcţia de *sâma* (general); el îi urmase tatălui său în funcţia de Mare Analist, care era una din primele funcţii ale unei curţi feudale; dar. sub împăratul Wu, acest tată era considerat., un nimic". Suveranul „râdea de el" şi îi vorbea „ca unui cântăreţ sau actor".

Nobili decăzuţi şi oameni noi stăteau alături la curte. Acolo totu'! depindea de merit, nu de familia din care te-ai născut; iar meritul trebuia dovedit făcând avere, indiferent de meseria practicată. Deja

„împărăteasa Lu îndulcise reglementările relativ la negustori… dar, ca şi în trecut, descendenţii oamenilor din piaţă nu puteau deveni funcţionari”.

Sub domnia împăratului Wu apare e! ar că bogăţia era dovada limpede a meritului, „începând din acest moment apar oameni capabili să realizeze mari profituri”.

Imperiul, chiar de la început, a avut mari probleme bugetare şi finanţele au devenit principala

*Actorii*anonim preocupare a conducerii, în anul 120 î.Hr., s-a organizat tezaurul public; imediat trei personaje au devenit înalţi funcţionari.

«Tong-Kuo Hien-yang era un mare producător (de sare) din ţara Ţ’i. K’ong Kiu era un mare metalurgist din Nan-Yang. Amândoi făcuseră o avere de mai multe mii de livre de aur: pentru acest motiv Cen Tang-şi (care era ministru şi conducător al economiei naţionale *ta-nong*) i-a recomandat împăratului. Sang Hong-yang era fiul unui negustor din Lo-yang. Cum calcula rapid în minte, a devenit *şâciong* la vârsta de treisprezece ani. Aceşti trei oameni, când discutau probleme financiare, despicau firul în patru.»

Sâma Ţ’ieri spune că încă de pe vremea ducelui Huan din Ţ’i, primul hegemon, s-a manifestat această putere nouă a celor îmbogăţiţi, care a dus la apariţia regimului tiranic, „începând de atunci… s-a pus pe primul plan bogăţia şi pe ultimul modestia şi umilinţa”.

Domnia luxului şi a ostentaţiei

Spre deosebire de curţile feudale, curtea imperială nu mai era scena turnirurilor de politeţe în care se formau bunul simţ şi măsura. Acum domneau acolo luxul şi ostentaţia. Toate femeile din capitală puteau fi comparate cu prinţesele din cele mai nobile case, toţi bărbaţii, cu ducii, cu marchizii, cu cavalerii renumiţi ai legendelor.

Grăbiţi ca norii, înalţii funcţionari, provinciali l celebri, negustori îmbogăţiţi, se amestecau cu ambasadorii trimişi de barbarii supuşi.

Această mulţime luxoasă era invitată la serbările pe care împăratul le dădea în palatul său. Eunucii conduceau grupe de jongleri şi de muzicanţi. Haremul său cuprindea o mulţime de cântăreţe şi de dansatoare: cele mai destoinice vor deveni împărătese sau favorite, cum a fost cazul, în timpul împăratului Wu, cu împărăteasa Wei şi cu *fu-jen* Li; una fusese cântăreaţă, alta dansatoare.

O vastă construcţie, palatul Kia-yi, conţinea o întreagă maşinărie de teatru; acolo se ţineau cele mai mari competiţii din care s-a născut teatrul chinez. Acolo, pe scenă, putea să ningă, cerul să se însenineze prin plecarea norilor, se putea auzi tunând, se putea vedea fulgerând, ilustraţii ale maiestuoasei puteri a Cerului. Cortegii de Nemuritori sau de animale ciudate puteau defila, alternând cu acrobaţi şi ridicători de greutăţi. Jonglerii înghiţeau săbii, scuipau foc, făceau să ţâşnească apa din pământ, se jucau cu şerpi: femeile se mişcau în ritmul unui dans lasciv şi echilibriştii se învârteau la capătul unui catarg. Vânătorile şi pescuitul erau, de asemenea, prilejuri de întâlniri triumfale.

Bogăţia şi luxul se răspândiseră în întregul Imperiu

Aceste sărbători costisitoare nu erau rezervate doar împăratului. Micii prinţi ţinuţi ia curie aveau palate splendide, cu tavanele decorate cu flori sculptate, cu grinzile împodobite cu acrotere1 pe care stăteau dragoni măiestrit cizelaţi, pe pereţi erau pictaţi zei ai munţilor şi ai mării în culoarea lor se ci fiică şi alături de ei era reprezentată toată istoria lumii, începând cu momentul despărţirii Cerului de Pământ

Poeţii şi moraliştii nu exagerează deloc când arată că gustul pentru lux se răspândise, în perioada dinastiei Han, în întreaga societate chineză. Acest gust corespundea unei dezvoltări a industriei obiectelor de artă pe care săpăturile japoneze le-au pus în evidenţă. Aceste săpături au fost făcute în nordul Coreei, pe locul unui oraş datând de la cucerirea ţării de către împăratul Wu şi au adus la lumină un bogat material funerar. Mai multe obiecte au fost datate şi s-a stabilit că ele provin din anii din preajma erei creştine. Execuţia! or este de un rafinament desăvârşit, piesele lăcuite şi orfevrăria, dovedind, în mod deosebit, o tehnică remarcabila.

Obiectele lăcuite, executate din lemn sau ţesături acoperite cu lac, sunt adesea împodobite cu garnituri de argint sau de cupru aurit şi, în genera, pictate sau gravate cu fineţe.

Pe unele piese, pe o foiţă subţire de aur t. par animale şi păsări desenate cu lac strălucitor.

Inscripţiile arată grija acordată execuţiei; ele dau numele lucrătorilor care te-au executat: unul a preparat lacui, altul a dat forma, altul a iâoul marginile, altul desenele şi alţii au finisat lucrarea.

O mare cutie descoperită într-unul din aceste

1) mic piedestai aşezat în vârful sau la extremităţile unui

fronton pentru a susţine vase, statuate etc.

morminte conţine o oglindă cu un cordon de mătase şi dedesubt ace de păr, un pieptene într-o cutiuţă, şi alte mici cutii pline cu pudră albă şi roşie. Cea mai frumoasă piesă găsită a fost o cataramă de centură: este din aur masiv, având montate turcoaze, şi reprezintă doi dragoni îmbrăţişai; lucrătura sa în filigran arată priceperea deosebită a maeştrilor.

Picioare de masă în formă de urşi din cupru aurit, diferitele statuete de animale şi de păsări din pământ ars lăcuit dovedesc şi ele perfecţiunea artei meşteşugarilor la care se ajunsese sub dinastia Han.

Lucrătorii erau specialişti în cel mai înalt grad şi lucrau sub conducerea funcţionarilor în ateliere de stat.

Faptul că asemenea bogăţie de tezaure de artă s-a găsit într-un oraş îndepărtat de la frontieră arată că bogăţia şi luxul se răspândiseră în întregul imperiu, toate oraşele administrative imitând moda de la curtea imperială.

Oamenii îmbogăţiţi, comercianţi sau industriaşi, urmăreau să capete un rang de noblețe în ierarhia imperială.

Politica militaristă a favorizat dezvoltarea industriei şi comerţului în perioada feudală, artizanii şi negustorii trăiau în cartiere de la marginea oraşului senioral. Treptat, importanţa lor a crescut. Tradiţia spune că un negustor de bâlci a dobândit încrederea hegemonului

Huan din Ţ'i şi i-a devenit ministru. Exploataţi de către nobili, nu s-au lăsat întotdeauna maltrataţi, în anul 471 î.Hr., la Wei, s-au revoltat contra prinţului. Şi totuşi, importanţa lor a crescut odată cu unificarea imperială; politica militaristă urmată de marii împăraţi se pare că a favorizat brusca dezvoltare a industriei şi comerţului.

Raţiunea de a fi a Imperiului a fost lupta dusă contra barbarilor, care pentru a fi câştigată cerea ca armata să fie mobilă şi bine aprovizionată.

Forţa armatei imperiale era cavaleria uşoară, în stare să realizeze mari incursiuni în stepe. Aceşti cavaleri aveau nevoie să fie aprovizionaţi cu cai, cu arme, cu furaje, cu carne şi cereale.

Prima grijă a Imperiului era de a realiza o rapidă mobilizare a armatei. Acesta a fost principiu! care a inspirat măsurile luate şi lucrările care au dus la unificare. Amenajarea pământurilor virgine a servit la legăturile dintre diferitele centre cu viaţă socială care până

atunci erau izolate; adoptarea unui sistem unic de scriere, de greutăţi şi de măsuri a avut acelaşi scop; dar marea operă a fost construirea de drumuri şi de canale.

Ţin şi Huang-ti şi împăratul Wu-au aşezat capitala la o mare răscruce de drumuri, în acest fel, au putut să aprovizioneze curtea şi gărzile, să formeze un depozit central, ateliere şi arsenale capabile să aprovizioneze armatele care acţionau la diverse frontiere.

Dându-li-se ţăranilor pământ, se spera într-o creştere a randamentului şi, liberalizându-se comerţul cu grâne, s-a urmărit să se elimine vechea idee feudală că recolta nu trebuie să treacă frontiera: în acest fel era mărită puterea hambarelor imperiale.

Toate aceste măsuri par a fi fost luate pentru favorizarea agriculturii, care era declarată singura profesiune onorabilă.

„Ultima dintre profesiuni", cea a artizanilor şi a negustorilor, a avut însă prima de câştigat. „Ţara din interiorul mărilor a fost unificată; s-au deschis trecerile şi podurile; s-au ridicat interdicţiile care blocau munţii şi heleşteiele. Datorită acestor măsuri, negustorii bogaţi puteau străbate întregul Imperiu: nu mai exista niciun obiect de schimb care să nu poată fi dus *oriunde*".

Împăraţii au stimulat transporturile şi pe toţi cei care aprovizionau armata. Vrând-nevrând, au căzut la învoială cu marile averi create de marile întreprinderi, fără de care planurile militare n-ar fi putut fi îndeplinite.

Oamenii simpli dar utili sunt ridicaţi în rang

Când hunii (Hiong-nu) au atacat, în timpul domniei împăratului Wu, frontierele din nord, stocurile de materiale s-au dovedit a fi insuficiente pentru întreţinerea armatei din regiune şi a fost nevoie să fie refăcute. „S-a apelat atunci la oamenii simpli; s-au acordat diferite ranguri celor care executau transporturi de cereale la frontieră, aceştia căpătând chiar gradul *de la şu-ciang*, în categoria înalţilor demnitari, gradul următor fiind cel de marchiz.

De asemenea, când a fost trimisă o mulţime de oameni pentru a coloniza terenurile virgine de la frontieră, a fost nevoie de mijloace de transport. Unii dintre deţinătorii de astfel de mijloace au reuşit să formeze convoaie de mai multe sute de care.

Întreprinderile de transport ca şi cele de aprovizionare cu furnituri militare au îmbogăţit o mulţime de oameni, care şi-au investit averile în comerţ şi industrie, dar şi în mari domenii cu pământul

agricol.

Tot din motive militare, au fost sprijiniţi cei ce se ocupau de creşterea oilor şi a cailor, în incursiunile cavaleriei se puteau pierde, într-o singură campanie, mai mult de 100.000 de cai, care nu puteau fi înlocuiţi doar din hergheliile imperiale, deşi erau foarte mari. S-a încurajat creşterea cailor de către particulari şi aceasta a dus la furnizarea către armată a mii de animale.

Dacă la începutul dinastiei Han înalţii funcţionari erau transportaţi în care cu boi, în timpul domniei împăratului Wu, caii se răspândiseră atât de mult, încât erau folosiţi chiar de oamenii simpli.

Creşterea oilor s-a dezvoltat tot atât de mult. carnea lor fiind necesară pentru armată. Sâma Ţ'ieri arată că dacă dădeai oi statului, puteai obţine titlul de *Iang*. Ascensiunea unui mare crescător de oi, Puşi, este demnă de a fi citată. Imediat ce i-a oferit împăratului Wu jumătate din averea lui, a primit titlul de *Iang* şi a fost însărcinat să se ocupe de toate stânele de oi imperiale. Apoi, el a devenit prefect şi, ulterior, a căpătat una din cele mai mari demnităţi, aceea de *yu*-şi-*ta*-*fu*.

Apariţia sclaviei

Marile crescătorii, marile domenii agricole, ca şi fabricile şi transportul cereau o mână mare de lucru, cerinţă care a dus la apariţia sclaviei din rândul ţăranilor care-şi pierduseră pământul. Nemaiavând ce vinde, s-au vândut pe ei înşişi marilor latifundiari, ca şi statului, care avea nevoie pentru armată de mână de lucru ieftină.

Statul a folosit şi alt mijloc de a-şi procura mâna de lucru, folosind o mulţime de oameni condamnaţi pentru falsificarea de monezi. Sâma Ţien spune că în acea vreme „toată lumea din imperiu confecţiona bani!" Aplicând cu severitate toate legile existente, au fost condamnaţi, numai pentru acest motiv, peste un milion de oameni, care după ce erau amnistiaţi erau folosiţi pentru colonizarea terenurilor noi şi ca slugi în armată.

Pentru transportul pe fluvii erau necesari mii de sclavi şi atunci statul a recurs tot la particulari, în anul 128 î.Hr. s-au dat diferite demnităţi persoanelor care au acceptat să-şi cedeze sclavii statului. Aceasta a consfinţit sclavia particulară şi s-a recunoscut valoarea înnobilatoare a unui nou element de avere mobiliară.

Apar primele indicii ale crizelor viitoare

Tolerând sclavia, stătu! pregătea criza agrară care va elimina cele două dinastii Han şi va duce la renaşterea feudalităţii. Chiar în

timpul domniei împăratului Wu, se exprima nemulţumirea, în Consilii imperiale, faţă de „oamenii bogaţi care, acaparând bogăţii, îi înrobeau pe cei săraci”.

S-au încercat diferite expediente pentru a lupta împotriva acaparatorilor: urmărirea în justiţie, confiscarea câmpurilor şi a sclavilor în folosul statului, instituirea de monopoluri pentru concurarea industriilor particulare şi comerţului privat.

O măsură luată în anul 119 î.Hr. arată preocuparea consilierilor imperiali care simţiseră gravitatea crizei şi cauzele ei adânci. S-a interzis negustorilor să-şi plaseze averea în bunuri funciare, fie direct, fie prin intermediari. Dar nimic n-a putut opri această tendinţă de acaparare, aşa cum nimic n-a putut opri creşterea averilor mobiliare.

Ţin şi Huang-ti, pentru a o frâna, a emis o monedă grea, pentru a o face incomodă la utilizare. Cei din dinastia Han au adoptat sistemul monedelor uşoare şi au variat mereu tipul lor. Au permis şi apoi au interzis confecţionarea liberă a monedelor.

Se pare că au încercat totul pentru a diminua valoarea averilor mobiliare şi tezaurizarea lor, dar n-au reuşit decât să încurajeze stocarea mărfurilor şi specula. După ce au căutat să înfrângă rezistenţa negustorilor „înjosindu-i şi umilindu-i”, „interzicându-le să se urce în car şi să poarte haine de mătase”, „copleşindu-i cu taxe şi dobânzi”, a trebuit să recunoască importanţa pe care o aveau banii.

Se vând titluri de nobleţe

Treptat, diferitele forme de bogăţii mobiliare au fost acceptate cu titlul de contribuţii care dădeau dreptul la intrarea într-o carieră oficială. Astfel, s-a reuşit să se atragă în folosul tezaurului statului o parte din bogăţia care se forma, în acest scop, s-au creat noi titluri de nobleţe pe care fiecare era constrâns să-l dobândească atunci când se îmbogăţea. Marii proprietari de pământ au rămas, în acest fel, legaţi de mediile urbane. Toţi membrii noii nobilimi imperiale au devenit orăşeni, trăind alături de funcţionari, de la care puteau învăţa regulile de comportament potrivite claselor oficiale.

Vechea nobilime, decimată, şi-a pierdut toată consideraţia; diferitele populaţii ale Chinei erau acum amestecate ca efect al lungilor războaie şi al transmutărilor ordonate de marii împăraţi; au apărut oraşe, centre bogate de administraţie şi centre comerciale populate de oameni pe care nimic nu-i lega de tradiţiile feudale. Noua nobilime imperială începea să imite moravurile nobilimii feudale pe care o

înlocuise, din idealul căreia tindea să se inspire.

Încercări de reformare a moravurilor

Propagarea acestui ideal s-a datorat, în bună parte, constrângerii oficiale care s-a manifestat în forme foarte diferite.

Ţin şi Huang-ti în inscripţiile sale se laudă că „a purificat moravurile", „a eliminat şi îmbunătăţit moravurile străine".

Era vorba, în special, de moravurile legate de sex. împăratul ne spune că a restabilit principiul separaţiei sexelor care fusese introdus din primele timpuri de Fu-hi şi Niu-Kua. Stelele sale de piatră proclamă că „el a separat complet interiorul de exterior" şi că, de acum încolo, „bărbatul şi femeia respectă riturile". „El a interzis şi suprimat desfrâul. Bărbaţii şi femeile se supun legii şi sunt cinstiţi".

Regele Wen obţinuse, ca şi în regiunile din sud. să se respecte castitatea absolută.

El se opunea nestatorniciei conjugale: „Dacă o femeie pleacă de acasă pentru a se căsători cu alt bărbat – copiii nu mai au mamă!" „Dacă un bărbat intră într-o casă care nu este a lui şi se poartă ca un purcei – cel care îl ucide nu e vinovat!"

El a interzis căsătoria văduvelor (mai ales a văduvelor cu copii) ca fiind o dovadă de necredinţă faţă de fostul soţ. „Dacă o femeie are copii şi se recăsătoreşte, ea nu-şi respectă mortul şi nu dă dovadă de castitate!"

Cei din dinastia Han s-au arătat mai puţin categorici, mai ales că lor nu le plăcea să facă legi şi să pedepsească. Printr-un decret celebru (dar care a rămas fără efect), împăratul Wen a abolit legea „rudeniei vinovate". El a interzis să fie acuzaţi, doar pentru că erau rude, tatăl, mama, soţia, copiii şi fraţii vinovatului. Responsabilitatea colectivă a rudelor din trei generaţii consecutive (*san-ţu*) fusese păstrată cu grijă de legiuitorii din Ţin.

Rolul celor din dinastia Han în reforma moravurilor a fost mai mult de propagandă morală. Ei propovăduiau renunţarea la lux şi întoarcerea la simplitatea antică, împăratul Kuang-wu, întemeietorul dinastiei a doua Han, a ordonat ca supuşii săi să dea dovadă de cumpătare şi de economie, să dispreţuiască ce este scump şi preţios, să se folosească de urcioare de pământ şi de tigve şi să îmbrace uniforme.

Sâma Ţien scrie cu răutate că „nimic din ce s-a încercat n-aâm bunătăţit moravurile; oamenii erau tot mai înclinaţi spre onoruri şi câştig".

S-a încercat şi propaganda prin manifeste şi desene. Maestru în domeniu a fost Liu Hiari (la sfârşitul primului secol) bibliotecar destul de suspect care se pare că a făcut modificări în vechile documente, dar care s-a dovedit un deosebit scriitor de opere moralizatoare şi culegeri de anecdote ilustrate. Aceste povestioare l-au îmbogăţit, ele apărând, ca şi ilustraţiile, în mii de exemplare. Un mare număr dintre ele s-a găsit gravat pe pereţii camerelor funerare (datând din timpul dinastiei a doua Han). Cea mai mare parte era preluată din documente vechi şi aceasta le dădea mai multă autoritate, iată câteva exemple referitoare la soţii.

«O femeie foarte frumoasă şi foarte virtuoasă din ţara Lang rămăsese văduvă; ea avea un fiu minor. Mai mulţi bărbaţi din familiile nobile au cerut-o de soţie, dar ea i-a refuzat, lată însă că însuşi regele din Lang s-a îndrăgostit de ea şi i-a trimis un mesager să-i ducă darurile de logodnă. După ce a spus că o soţie trebuie să rămână credincioasă primului său soţ, ea a luat într-o mână o oglindă şi într-alta un cuţit. Apoi şi-a tăiat nasul şi a spus că s-ar fi sinucis dacă n-ar fi avut un copil orfan de crescut. Ea se mutilase după modelul pedepselor unor crime ca regele să renunţe la ea. Impresionat de această fidelitate conjugală, regele i-a acordat titlul de „cea care a acţionat cu nobleţe”.»

„Un bărbat din ţara Lu, numit Ţiu Hu îşi părăsise soţia la cinci zile după căsătorie şi plecase într-un regat străin, unde a stat cinci ani. Mergând înapoi spre casă, şi-a văzut soţia strângând frunze de dud undeva în apropiere; ei nu s-au mai recunoscut. Ţiu, vrăjit de tânăra femeie, i-a făcut propuneri ruşinoase, pe care ea le-a respins mânioasă. Continuându-şi drumul, el a ajuns acasă, a intrat şi a cerut să-i fie chemată soţia. Când a apărut, el a fost uimit văzând-o pe cea cu care vorbise la marginea drumului. Ea I-a certat cu asprime şi apoi a ieşit şi s-a dus să se arunce în râu”.

„În Ci ang-nan trăia un bărbat care avea un duşman de moarte. Soţia lui îşi iubea foarte mult tatăl şi duşmanul a profitat de aceasta şi a ameninţat-o că-i va omorî părintele, dacă ea nu-l ajută să-i omoare soţul. Aflată între datoria de soţie şi datoria de fiică, ea i-a arătat duşmanului locul unde se va culca soţul ei în acea noapte. Seara s-a dus ea să se culce acolo şi duşmanul i-a tăiat capul”.

Iată şi câteva exemple de fii respectuoşi: „Min Ţu-K ieri şi fratele lui mai mic şi-au pierdut mama. Tatăl lor s-a recăsătorit şi a avut alţi

doi fii.

Într-o zi în care Min Tu-K ieri conducea carul tatălui său, a lăsat să-i cadă hăţurile. Tatăl său I-a apucat de mână şi a observat că hainele îi erau foarte subţiri. Tatăl a revenit acasă, i-a chemat pe fiii celei de-a doua soţii şi a văzut că hainele lor erau foarte groase. Atunci i-a spus soţiei: «Dacă te-am luat de nevastă, am făcut-o pentru binele fiilor mei. Tu ţi-ai bătut joc de mine. Pleacă, nu mai ai ce căuta aici.» Ming Ţu-K ieri a spus atunci: «Cât a fost mama cu noi aici, doar eu am avut haine subţiri; dar dacă ea va pleca, la toţi o să ne fie frig.» Şi tatăl a tăcut".

„Lao Lai-ţu era un bărbat din ţara Ci u. Când el a împlinit şaptezeci de ani, părinţii lui încă trăiau. Respectul lui faţă de ei era deosebit, întotdeauna îmbrăcat cu haine colorate (ca un copil) când se ducea să le dea de băut părinţilor, el se prefăcea că se împiedică când intra în cameră şi rămânea întins pe jos gemând ca un copilaş. Alteori, pentru a-şi reîntineri părinţii, se juca în faţa lor cu mânecile sale lungi sau se distra cu puişori de găină".

Aceste povestioare morale căutau efectele dramatice. Ele treceau uşor de la comic la grotesc, de la fiul care mesteca mâncarea pentru tatăl său fără dinţi, la fiul care fiind prea sărac pentru a-i hrăni pe bătrâna sa mamă şi pe micul său copil, I-a ţinut în casă pe cel mic atâta timp cât soţia lui a putut să-l alăpteze, dar imediat ce I-a înţărcat s-a hotărât să-l îngroape. Săpând groapa, a găsit o oală cu aur, deoarece Cerul ştie să recompenseze virtuţile.

Programe şcolare din cele mai vechi timpuri

O altă cale prin care suveranul voia să insufle poporul omenia (*jen*), dreptatea (y/) şi ceremonialul (//) erau şcolile din sate şi târguri, deoarece se ştia că educaţia îmbunătăţeşte moravurile. Aceasta era părerea pe care Tong Ciong-şu i-a spus-o pe îndelete împăratului Wu. El i-a mai spus că aşa făcuseră vechii suverani şi, într-adevăr, în vechile ritualuri, revenite la modă sub dinastia Han, se regăsesc indicaţii de programe şcolare din cele mai vechi timpuri.

După ce, fiind unse cu sânge, instrumentele de muzică erau sfinţite, se începea anul şcolar printr-un concert şi printr-o masă care se dădea bătrânilor. Elevii începeau prin a cânta câteva versuri din Şi *king*, apoi „la o bătaie de tobă, scoteau din cutiile lor cărţi şi instrumente. Ei începeau să lucreze cuminţi, deoarece bastoanele de lemn şi nuielele cu spini erau acolo, gata pentru a le impune respectul".

„Învăţământul se schimba după sezoane: primăvara şi vara

învăţau să folosească lancea şi scutul şi să facă paşi a e militari; toamna şi iarna, să ţină pana de fazan şi fluierul (adică să danseze dansuri civile)". Se cânta primăvara; toamna se foloseau instrumentele cu coarde. Tot toamna, sub conducerea maeştrilor de ceremonii, se învăţau riturile (//) în Şcoala orbilor şi iarna se învăţa istoria în Şcoala superioară. Şcoala dura nouă ani. Elevii, în fiecare an, dădeau un examen.

La sfârşit, ei terminau de învăţat cele *Şase*

Ştiinţe (1. cele cinci tipuri de rituri; 2. cele şase specii de muzică; 3. cele cinci feluri de tragere cu arcul; 4. cele cinci procedee de conducere a carului; 5. cele şase feluri de scriere; 6. cele nouă metode de calcul), cele *Şase Etichete* (1. Ţinuta celui care face sacrificii – prudenţă; 2. Ţinuta gazdei – atenţie respectuoasă; 3. Ţinuta omului de la curte – amabilitate; 4. Ţinuta de doliu – gravitate; 5. Ţinuta militarului – cea de drepţi; 6. Ţinuta în car – vigilenţă), cele *Trei Virtuţi* (Sinceritate, Vigilenţă, Respect filial) şi cele *Trei Reguli de comportament* (Respect filial, Prietenie, Stimă pentru profesor).

În realitate, se ştie prea puţin despre şcolile feudale şi aproape nimic despre cele din perioada dinastiei Han. Se ştie doar că în primele clase se învăţa ţinuta frumoasă, cu ajutorul exerciţiilor practice şi că în următoarele se făceau, mai ales, exerciţii de retorică pe teme de comportament şi de etichetă.

„La treisprezece ani ştiam să ţes, la paisprezece puteam să croiesc, la cincisprezece cântam din lăută, la şaisprezece citeam Versuri şi Poveşti, la şaptesprezece ţi-am devenit soţie".

Acest început de idilă arată că, şi-n cazul educaţiei fetelor era necesară o cultură literară. Ea se impunea cu atât mai mult unui bărbat care voia să ocupe funcţii înalte.

Această pregătire reiese din inscripţiile gravate în care sunt elogiate personalităţile oficiale din a doua dinastie Han. Se poate citi, de exemplu, pe stela ridicată în onoarea lui Wu Jong (mort în 167 d.Hr.).

„Onorabilul defunct a avut ca nume personal Jong şi ca nume de familie Han-ho. El a studiat

Cartea de versuri din Lu, împărţită în paragrafe şi în fraze de profesorul Wei. El a studiat în profunzime Hiao King (*Cartea respectului filial*), Luen yu (*Cuvintele lui Confucius*), *Cartea dinastiei Han*, *Memorii istorice* (ale lui Sâma Ţ'ieri), *Cartea lui Ţo* (Ţo ciuan), Kuo

yu (*Discursuri asupra Regatelor*). N-a rămas nimic din aceste scrieri pe care să nu le fi înţeles şi adoptat. A frecventat mult timp Şcoala superioară. Au existat puţini oameni cu care putea fi comparat. A îndeplinit şi funcţii publice în timpul liber pe care i-l lăsau studiile. El a fost pe rând… La vârsta de treizeci şi şase de ani, guvernatorul Ţ'e… l-a remarcat şi l-a recomandat pentru respectul său filial şi pentru integritatea sa… A fost promovat la gradul de adjunct al şefului gărzilor din interiorul Palatului Imperial… Privind spre ceea ce era sublim şi căutând să pătrundă în problemele grele, a avut, cu adevărat, multe talente civile şi militare!…

— Drapelele lui dădeau Cerului o lumină roşie! Se auzeau ca un zgomot asurzitor de tunet, se vedeau ca un fulger!

— Lumina pe care o răspândea era înfricoşătoare! Impunător era răgetul lui de tigru!"

Începând cu epoca împăratului Wu, a început să se manifeste tendinţa spiritului chinez de a căuta în cărţile clasice principiul înţelepciunii şi al tuturor virtuţilor sociale. Este foarte posibil că această importanţă exclusivă acordată unei culturi strict literare să fi fost mult mai veche şi sunt motive care ne fac să credem că unele minţi o considerau periculoasă.

Se ştie că Ţin şi Huang-ti a avut grijă să fie păstrate tratatele tehnice (medicină, farmacie, agricultură, pomicultură) şi a proscris Versurile şi

Istoria. Se gândea, fără îndoială, că serviciile tehnicienilor pregătiţi erau categoric necesare unui stat care abia lua naştere, atât în consilii, cât şi în bătălii, în timp ce discursurile bazate pe compilaţiile literare şi pe precedentele istorice erau de mic ajutor.

Pamfletele apărute la începutul perioadei Han l-au acuzat pe primul împărat că „a ars învăţămintele celor O Sută de Şcoli, pentru a prosti Capetele Negre (poporul).1

În perioada Han, începând cu împăratul Wu, marele consilier Kong-suen Hong a condus ţara inspirându-se din *Analele* lui Confucius (*Ci uen ţin*). Cunoscând în amănunţime faptele memorabile ale Istoriei vechi şi semnele corespunzătoare date de Natură, el era posesorul unei cunoaşteri totale, fizică şi politică, care-i permitea să prevadă şi să conducă. Tot Kong-suen Hong propovăduia bogaţilor aroganţi simplitatea moravurilor care este dovada cinstei omului. Prinţi şi supuşi au fost nevoiţi să-şi regleze viaţa, comparând-o cu cea a

strămoşilor.

Condamnând învăţământul tehnic, din care nu putea reieşi decât pofta de îmbogăţire şi de putere, împăraţii dinastiei Han le-au propus oamenilor noi care locuiau în oraşele îmbogăţite, ca o condiţie a înnobilării, o viaţă întreagă închinată studierii clasicilor.

Cu era imperială care încheie istoria Chinei antice, civilizaţia chineză ajunge desigur la maturitate dar rămâne bogată în forţe tinere.